

Islamofobie hier heviger dan elders * **Aanslag** in ons land verijdelt * **'De' Nederlander bestaat niet** * Rekrutering voor **jihad** ondergronds * 'Je moet kunnen zeggen wat je denkt' * Kabinet door VS-**aanslagen** overvallen * *Moskeeën doelwit brandstichters en vandalen* * Duizenden moslims juichen **terreureur** toe * AIVD had geen notie moordplan Van Gogh * **Sluierverbod** breidt zich uit in onderwijs * **Kamer wil islam in Nederland onderzoeken** * **Brandstichting** islamitische school Uden * *Alarm over lokale terreurnetwerken* * *Cohen: haat en angst in Amsterdam* * 'We hebben het te lang laten rotten' * 'Plaats moslimgeloof eist andere opstelling' * Zeven verdachten terreur opgepakt * **Terrorismewet** nu van kracht * Helft moslims heeft begrip voor **aanslagen** * Kwart Nederlandse jongeren vreest '**islamitisch gevaar**' * *Normen en waarden zijn in* * Radicale moslims moeten land uit * Afschuwelijk die doden, maar **aanslag** was terecht * Dodenlijst * Moord begin heilige **oorlog** in Nederland * *Kabinet verklaart terrorisme oorlog* * **Van Gogh vermoord** na afkondiging **fatwa** * * Harde hand bij **integratie** * Burgers schreeuwen om snoeiharde maatregelen * Hirsi Ali en Van Gogh maken film over Koran en vrouwen mishandeling * Alleen in Nederland moskeeën **doelwit** van terreur * Wereld in greep **angst** * Moslimscholen eisen extra **bewaking** * BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen * *Het multicultureel drama* * Adres terrorist op zwarte lijst van overheid * Steeds meer autochtonen **wantrouwen** moslimgemeenschap * **Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn** * Politie arresteert weer radicale moslim * Advocaat staat niet op voor rechter * PVV: Bewindslieden met dubbele nationaliteit eruit * Leven ex-moslim **bedreigd** * Islamitische school Uden in as gelegd * **Bewaking** in hele land op scherp * Nederlanders: Leefklimaat is nu slechter * 'Moslims niet zeuren' * Grote **rasse rellen** in stad voorkomen * PvdA: land uit bij onwil tot **aanpassen** * *Opkomst radicale islam lang miskend* * Haatimam verwerpt integratie * **'Dit pikken wij niet!'** * Kabinet houdt rekening met **terrorisme** in eigen land * 'Eindhoven trefpunt terroristen' * Kamer: Haatzaaiende imams moeten direct het land uit * Een Hollandse islam * **Het is oorlog in Nederland** * Dit is erger dan de moord op Fortuyn * **Moord** maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar * Politietop bijeen over **veiligheid** * **Niet langer politiek correct** * Islam verderfelijker gedachtegoed * *Nederland dankt integratieproblemen aan zichzelf* * Mensen bang voor uitbreken **oorlog** * Islamitische school doelwit van brand

Moral Panics & Folk Devils in **post-Van Gogh Nederland**

Een studie naar de maatschappelijke reactie op de moord op Theo Van Gogh

Abdessamad Bouabid

Moral Panics
& Folk Devils in
post-Van Gogh Nederland

Een studie naar de maatschappelijke reactie

op de moord op Theo Van Gogh

Door Abdessamad Bouabid

**Eindscriptie voor de Master International & Comparative
Criminology aan de Erasmus Universiteit Rotterdam**

Begeleider: René van Swaaningen

8 maart 2010

Hoe kunnen we deze *geschiedenis* ooit aan onze kleinkinderen *vertellen*, het verhaal over die laatste maanden van *2004*? Wat zullen we ons nog herinneren? Het doorstoken lichaam in de Linnaeusstraat? De kelders die opengingen? De almaar *bewegende lippen* van *politici* en intellectuelen? De stilte in de stad? De *toon*, de nieuwe *toon* die opeens was gezet? Waar moet ik *beginnen*?

Geert Mak

2005

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	8
1 Inleiding	10
<i>Deel I</i> <i>Theoretisch kader.....</i>	20
2 <i>Moral panics & Folk devils</i>	22
<i>Deel II</i> <i>Media- en discoursanalyse als methode.....</i>	38
3 Mediadiscours	40
<i>Deel III</i> <i>Onderzoeksresultaten.....</i>	50
4 <i>Moral panic: sociale habitat</i>	52
5 <i>Moral panic: de elementen</i>	82
6 <i>Folk devil</i>	110
7 <i>Folk saint: een aanzet tot een nieuwe sociale type</i>	123
<i>Deel IV</i> <i>Besluit</i>	136
8 Van polderen naar polariseren.....	138
Literatuur	142
Krantenartikelen	150

Het heeft mij een jaar gekost om te komen tot een onderwerp voor mijn scriptie. Eind 2007 begon ik mijn zoektocht en verdiepte me in allerlei onderwerpen als criminaliteit en overlast van Marokkaanse jongeren, mensensmokkel vanuit Marokko naar Europa en de hasjproductie in de bergen van Noord-Marokko. Van al de onderwerpen die de revue passeerden, wekte de zogenaamde radicalisering van moslimjongeren mijn interesse het meest. Tijdens het inlezen in dit onderwerp merkte ik dat islamitische orthodoxie, ook wel salafisme of islamitisch radicalisme genoemd, steeds meer als een bedreiging voor de Nederlandse samenleving en democratie werd gezien. Naarmate ik mij hierin verder verdiepte, zag ik dat ook de islam in bredere zin zo nu en dan werd gezien als mogelijke bedreiging. In de media nam ik vervolgens een bezorgde en vijandige houding waar jegens moslims in Nederland. Deze veranderde houding begon naar mijn gevoel al na de aanslagen op de Verenigde Staten op 11 september 2001. Het altijd tolerante Nederland veranderde in mijn ogen vooral na de moord op Theo van Gogh in een islamofobe samenleving waarin alles geroepen en gezegd kon en moest worden. Zo verlegde mijn interesse zich van de acteurs, de radicaliserende moslims, naar het publiek, oftewel op de reactie vanuit de Nederlandse bevolking.

In mijn studietijd heeft de culturele criminologie met zijn kritische perspectief al snel mijn aandacht weten te trekken vanwege het accent op de optiek van 'de ander'. Mijn denken is geïnspireerd door sociologen als Stanley Cohen, Jock Young, Howard Becker en Willem Schinkel die in staat zijn om sociale gebeurtenissen en ontwikkelingen ook vanuit de ogen van de 'deviante andere' en zijn subcultuur te bekijken, in plaats van slechts vanuit de optiek van de dominante meerderheid. Het belang van deze invalshoek is het blootleggen van negatieve gevolgen van maatschappelijke reacties op kwetsbare minderheidsgroepen. Dit is ook de reden waarom ik uiteindelijk heb gekozen voor de master *International & Comparative Criminology*. Deze master beziet zaken vanuit een internationaal perspectief en belicht verschillende invalshoeken in het comparatieve gedeelte.

Afsluitend wil ik een aantal personen bedanken. Allereerst René van Swaaningen voor zijn inhoudelijke creatieve input, cosmopolitische kijk op zaken, vertrouwen in mijn kunnen en het naar boven halen van mijn wetenschappelijke ambities. Verder wil ik mijn familie natuurlijk bedanken voor hun steun en geduld gedurende mijn afstuderen en in het bijzonder mijn broertje voor de discussies over de rol van de islam in Nederland. Daarnaast wil ik alle 'CP-leden' bedanken voor hun onvoorwaardelijke steun en motiverende speeches in 'moeilijke' tijden: Omar Belkadi, Najim Belkadi, Jamal Hourri, Achmed Ballafkih, Brahim Ballafkih, Youssef Taghi, Hakim Zambib en Jaouad Zaim. Allen bedankt voor de gezellige uurtjes in de Universiteitsbibliotheek Utrecht en buurthuis 'De Purpervlinder'! Als laatste wil ik iedereen nog bedanken met wie ik ooit heb gesproken over de thema's die dit scriptieonderwerp raken.

Aan allen heel veel dank!

Abdessamad Bouabid, 8 maart 2010

1 Inleiding

1.1 *De islam in de polder*

1.1.1 *De islam als migrant*

De islam is Nederland op migratiegolven van gastarbeiders en economische en politieke vluchtelingen binnen komen drijven. Met de bekering van 'autochtone' Nederlanders en de gezinsvorming en gezinshereniging van migranten heeft dit geleid tot een aantal van 837.000 moslims in 2006. De twee grootste moslimgroepen in Nederland worden gevormd door 325.000 moslims van Turkse afkomst en 260.000 van Marokkaanse origine (CBS, 2007-I). Marokkanen en Turken migreerden als gevolg van wervingsakkoorden die Nederland sloot in de jaren '60 met Turkije en Marokko om het tekort aan arbeidskrachten in de industrie aan te vullen. Door de oliecrisis in 1973 en de daarmee gepaard gaande economische recessie kwam er een eind aan het rekruteringsbeleid en werden restricties op de rechten van gastarbeiders ingesteld om de remigratie te stimuleren. De meerderheid van de gastarbeiders zag een terugkeer naar het land van herkomst echter niet zitten en liet daarentegen in de jaren '70 en '80 via gezinshereniging en gezinsvorming andere gezinsleden overkomen naar Nederland. Begin jaren '80 zag de Nederlandse regering in dat de gastarbeiders niet de intentie hadden terug te keren. De Nederlandse overheid ging zich steeds meer richten op de zogenaamde 'integratie' van migranten en het poldergemaal werd strakker afgesteld om de migratiegolven te temperen (Nielsen, 1992, p. 60-61; Ter Wal, 2007).

Na de Turken en Marokkanen worden de grootste groepen heden ten dage gevormd door moslims met een Surinaamse (34.000), Afghaanse (31.000), Irakese (27.000), Somalische (20.000) en Pakistaanse (18.000) achtergrond (CBS, 2007-II). Deze groepen moslims zijn in de afgelopen decennia naar Nederland geëmigreerd om voornamelijk economische of politieke redenen (H. Beck, 2002, p. 97). De islam hoort door vorenstaande migratiegolven heden ten dage definitief en onomkeerbaar tot het religieus pluriforme landschap van Nederland (H. Beck, 2002, p. 112). Er zijn vandaag de dag nog maar weinig Nederlanders die nog nooit van de hoofddoek, moskee of het Suikerfeest hebben gehoord. Desondanks zijn er veel aspecten binnen de islam waarover men nog onwetend is, waardoor de islam zo nu en dan onder verdenking komt te staan of als gevaar wordt beschouwd. Wat houdt de islam eigenlijk precies in?

1.1.2 *De islam als godsdienst*

Op een maandagochtend 20 of 22 april in het jaar 571 na Christus wordt Mohamed (saws¹) Ibn Abdullah geboren in Mekka (Al-Mubarakpuri, 2002, p. 72). Wanneer hij zich in zijn veertigste levensjaar regelmatig terugtrekt in de bergen om te mediteren en filosoferen, krijgt hij volgens islamitische bronnen op een dag bezoek van de engel Gabriël die hem de boodschap van Allah brengt. Mohamed (saws) moet de islam verkondigen als vervanging van eerdere monotheïstische

¹ saws: sallallahu 'alaihi wa sallam = zegeningen en vrede van Allah zij met hem; verplichte toevoeging voor moslims.

godsdiens ten als het christendom en het Jodendom. Mohamed (saws) krijgt tot aan zijn dood openbaringen omtrent de manier waarop mensen vanaf heden dienen te geloven (geloofsleer) en zich dienen te gedragen (gedragsleer) (Al-Mubarakpuri, 2002). In een overlevering van de tweede kalief² Omar Ibn Al-Khatib wordt de kern van de Islam, c.q. de vijf zuilen van de Islam (gedragsleer) en de zes zuilen van de *Imaan* (geloofsleer), beschreven:

One day while we were sitting with the messenger of Allah there appeared before us a man whose clothes were exceedingly white and whose hair was exceedingly black; no signs of journeying were to be seen on him and none of us knew him. He walked up and sat down by the prophet. Resting his knees against his and placing the palms of his hands on his thighs, he said: "O Muhammad, tell me about Islam". The messenger of Allah said: "Islam is to testify that there is no god but Allah worthy of worship and Muhammad is the messenger of Allah, to perform the prayers, to pay the zakaat, to fast in Ramadan, and to make the pilgrimage to the House if you are able to do so." He said: "You have spoken rightly", and we were amazed at him asking him and saying that he had spoken rightly. He said: "Then tell me about Imaan." He said: "It is to believe in Allah, His angels, His books, His messengers, and the Last Day, and to believe in divine destiny, both the good and the evil thereof." He said: "You have spoken rightly". [...] Then he took himself off and I stayed for a time. Then he said: "O Umar, do you know who the questioner was?" I said: "Allah and His messenger know best". He said: "He was Gibreel (Gabriel), who came to you to teach you your religion" (Muslim, 2005).

De eerste zuil van de islam is het uitspreken van de geloofsbelijdenis, c.q. dubbele getuigenis: 'Ik getuig dat er geen god is dan Allah die aanbeden mag worden en ik getuig dat Mohamed zijn boodschapper is'. Als tweede dient een moslim op verschillende momenten van de dag en de nacht een ritueel gebed te verrichten dat een band met Allah schept en in stand houdt. De derde zuil is een religieuze belasting, waarbij moslims die daartoe in staat zijn, een gedeelte van hun rijkdommen afstaan aan de armen. Vasten is de vierde zuil en verplicht moslim om zich, gedurende de islamitische maand Ramadan tussen zonsopgang en zonsondergang, te onthouden van een aantal handelingen als eten, drinken en geslachtsgemeenschap. Als laatste dient iedere moslim die daartoe fysiek en financieel in staat is eenmalig op bedevaart te gaan naar Mekka. Naast deze vijf zuilen zijn er nog vele andere geboden en verboden binnen de gedragsleer. De geloofsleer omvat de zes zuilen van de *imaan*. Een moslim moet geloven in het bestaan van Allah, Zijn engelen, Zijn boeken (Koran, Evangelie, Thora en de Psalmen), Zijn boodschappers (o.a. Jezus, Mozes, Abraham, David en Noach), de Dag des Oordeels en het lot.

Binnen de islam bestaan veel verschillende groeperingen en stromingen die de vorenstaande zuilen van de geloofs- en gedragsleer delen en wiens omschrijving meer dan één pagina in beslag zal nemen. Om deze reden is gekozen om slechts aan te geven waar het verschil tussen deze verschillende stromingen door wordt bepaald. Het verschil tussen soennieten, sjiïeten, soefi's, Ahmadi-moslims en ga zo maar door, zit hem in de verschillende interpretaties en waarderingen van de bronnen waar men de geloofs- en gedragsleer op baseert. Zo komt de islamitische geloofs- en gedragsleer over het algemeen voort uit een drietal bronnen. De Koran is de belangrijkste bron en is volgens alle moslims het letterlijke woord van Allah, overgedragen door de engel Gabriël aan de profeet Mohamed (saws). Dit voor moslims heilige boek bestaat uit 114 hoofdstukken (*sura's*) en elk

² Opvolger van Mohamed (saws) als leider van het islamitisch kalifaat

hoofdstuk bestaat uit een aantal verzen (*aya's*) (Jansen, 1998, p. 33-36). Naast de Koran is de boodschap van Allah terug te vinden in de *hadiths*. Deze bron omvat de traditie omtrent hetgeen Mohamed (saws) heeft gezegd, bevolen, gedaan of stilzwijgend heeft goedgekeurd (Jansen, 1998, p. 37). De laatste bron is de *fiqh* (rechtsgeleerdheid) en kent enkele methoden die oplossingen bieden indien een bepaalde zaak in de Koran of *hadith* niet genoemd of onduidelijk is. De *ijma'* (consensus) als methode houdt in dat wanneer als gezaghebbend erkende *'ulema* (moslimgeleerden) een consensus hebben bereikt over de manier waarop tegen een bepaalde zaak wordt aangekeken, deze visie of interpretatie voor iedere moslim bindend wordt (Jansen, 1998, p. 42-45). Een andere methode is de *qiyas* (analogie), waarbij wordt gekeken naar de oorsprong van een verbod of gebod en vervolgens wordt vastgesteld op welke zaken deze oorsprong nog meer van toepassing is. Een voorbeeld is het verbod op wijn dat wordt doorgetrokken naar alle alcoholische dranken (Jansen, 1998, p. 40-42). Het verschil tussen stromingen binnen de islam hangt dus af van de interpretatie van koranverzen, welke *hadiths* als authentiek worden beschouwd, welke *'ulema* als gezaghebbend worden beschouwd en hoe de *qiyas* wordt vastgesteld.

1.2 De islam als verdachte

1.2.1 Osama, Pim, Madrid, Theo & Londen

De Nederlandse bevolking kent de islam inmiddels als migrant en als godsdienst, maar wordt vervolgens geconfronteerd met een duistere variant. Dit gebeurt in het bijzonder op *dinsdag 11 september 2001*; dit is de dag waarop *American Airlines Flight 11* en *United Airlines Flight 175* zich een weg banen door de torens van het WTC. De dag waarop Osama Bin Laden en zijn netwerk een plaats in de wereldgeschiedenis innemen. Een dag waarop volgens de Amerikaanse president George W. Bush en de Britse premier Tony Blair de hele vrije en democratische wereld is aangevallen. De dag waarop volgens minister-president Wim Kok Nederland in oorlog is verkeerd. De dag waaruit de nog steeds voortdurende oorlogen in Afghanistan en Irak zijn ontstaan. Dit is de dag waarop de islam een prominente dreiging en het middelpunt van publieke en politieke debatten wordt. Het beeld van de islam als dreiging worden verder gevoed op *maandag 6 mei 2002*: de dag waarop *folk hero* Pim Fortuyn en waarschuer tegen deze islamitische dreiging wordt vermoord door Volkert van der G. op het Mediapark in Hilversum. De dag waarop het vertrouwen van het volk in de politiek een dieptepunt bereikt. De dag waarop een linksextremist op buitenparlementaire en buitenwettelijke wijze opkomt voor de zwakkeren in Nederland. Dit is de dag waarop terrorisme voor alle Nederlanders geen ver-van-mijn-bedshow meer is. Een dag waarop islamitische Nederlanders hun hart ophalen wanneer blijkt dat de dader geen moslim is.

Deze opluchting blijkt echter van korte duur wanneer op *dinsdag 2 november 2004* Theo van Gogh wordt neergeschoten door een moslim. Dit is de dag waarop een extremistische moslim op de fiets stapt om een landgenoot op sadistische wijze van het leven te nemen. De dag waarop 'een ridder van het vrije woord' al fietsend de mond wordt gesnoerd, terwijl de moordenaar juist als 'martelaar' denkt te sterven. De dreiging van de islam lijkt op deze dag ook in Nederland te zijn bevestigd, nadat al eerder op 11 maart 2004 een ander Europees land werd geconfronteerd met islamitisch geïnspireerd terrorisme. Op deze elfde dag van de derde maand van 2004 werden enkele forensentreinen in Madrid opgeblazen door enkele moslims. De islam blijft een dreiging voor Europa

wanneer op 7 juli 2005 ook de Britten hun *enemy from within, fifth column* en/of 'strijders van eigen bodem' leren kennen.

1.2.2 ICE, BBE, Ikea, Hirshi Ali, Wilders & Scheffer

9/11, 06/05, 11/03, 02/11 en 07/07. Zijn dit dagen die Nederland doen veranderen? Zo lijkt het wel als de maatschappelijke reactie in ogenschouw wordt genomen: veiligheid prevaleert boven privacy, een stevige politieke ruk naar rechts en enkele moskeeën en islamitische scholen gaan in vlammen op. Een volle ICE-trein wordt stilgezet en twee inzittende moslims met baard en *abaya* worden gearresteerd en geblinddoekt afgevoerd door de Bijzondere Bijstandseenheid (BBE). Een moslimgezin in Utrecht wordt opgeschrikt door een arrestatieteam, dat zelfs het laminaat niet ontziet, bij een grondige doorzoeking van de woning van de naar later blijkt onschuldige familie. Na een anonieme bommelding bij een Ikea-vestiging in Amsterdam worden zeven, naar later blijkt onschuldige, moslims hardhandig (één 'verdachte' verliest enkele voortanden) uit hun dagelijks leven geplukt door de politie.

Zijn moslims dan echt een bedreiging zoals blijkt uit de film *Submission* van Ayaan Hirsi Ali en Theo van Gogh en keurt de islam inderdaad de mishandeling en verkrachting van vrouwen goed? Is de islam een bedreiging zoals blijkt uit de film *Fitna* van Geert Wilders en keurt de islam inderdaad terrorisme en geweld tegen homo's, kinderen en vrouwen goed? Waarom ziet Afshin Ellian de islam als dreiging voor de democratische rechtstaat? Kunnen moslims en de islam 'in' de Nederlandse samenleving worden 'geïntegreerd'? Of is een dergelijke 'integratie' reeds mislukt? Heeft Paul Scheffer gelijk en heeft een multicultureel drama zich dan toch ontvouwen? Is de moslim in Nederland inderdaad te weinig de Nederlandse cultuur opgelegd? Wat zijn de gevolgen van al deze maatschappelijke gebeurtenissen op het tolerante Nederland? Hoe heeft deze maatschappelijke onrust in het nuchtere Holland kunnen gedijen? Waar komt deze paniek vandaan...?

1.3 Onderzoeksopzet

1.3.1 Probleemstelling

Na bovenstaande cumulatie van maatschappelijk ingrijpende gebeurtenissen en sociale vraagstukken is het verstandig even een wetenschappelijke pas op de plaats te maken. Dit onderzoek zal zich derhalve gaan richten op deze ogenschijnlijke doorbraken van de sociale dijken en de branden in het maatschappelijke veen die zich tussen 2000 en 2010 hebben voorgedaan in het Nederlandse polderlandschap. Het is een poging om de maatschappelijke reactie op de moord op Theo Van Gogh en de onrust over de islam in Nederland te begrijpen. Hierover is binnen de criminologie een interessante polemiek ontstaan tussen twee Nederlandse criminologen over de verklaring voor deze maatschappelijke reactie en onrust. René van Swaaningen beschrijft de maatschappelijke reactie op de moord op cineast Theo van Gogh als een *moral panic* (Downes & Van Swaaningen, 2007, p. 57), waar Willem de Haan (2007) daarentegen pleit voor de cultureel traumabenedering als meest vruchtbare verklaring. Uit mijn eigen zoektocht naar wetenschappelijke instrumentaria binnen de criminologie, waarmee deze maatschappelijke onrust over en reactie op sociaal devianten na ingrijpende en panische gebeurtenissen kunnen worden verklaard, is ook mijn oog gevallen op de *moral panic*-benadering.

In de jaren '60 van de vorige eeuw onderzoekt Stanley Cohen (1972) de maatschappelijke onrust die zich richt op twee groepen jongeren: de *Modernists* en de *Rockers*. Hij beschrijft de maatschappelijke reactie op deze twee subculturen als een *moral panic*. Op het eerste gezicht zijn er veel overeenkomsten te vinden tussen deze *moral panic*-reactie op de *Mods* en *Rockers* in het Engeland van de jaren '60 en de maatschappelijke reactie op moslims en de islam in Nederland. Maar wetenschap is geen wetenschap als het niet verder zou kijken dan de eerste blik. De maatschappelijke onrust over de islam en moslims in Nederland van de afgelopen tien jaar wordt daarom in deze scriptie onderzocht vanuit de *moral panic*-benadering en levert de volgende probleemstelling op:

In hoeverre is de maatschappelijke onrust over en reactie op de islam en moslims in Nederland in het afgelopen decennium te verklaren vanuit de *moral panic*-benadering en wat zijn de gevolgen van deze maatschappelijke onrust en reactie?

1.3.2 *Wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie*

In dit onderzoek is gekozen voor de *moral panic*-benadering. De cultureel traumabenedering wordt hiernaast summier behandeld om een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke discussie over de twee benaderingen en deze verder te voeden. Het tevens volledig onderzoeken van de maatschappelijke reactie en onrust aan de hand van de cultureel traumabenedering vergt mijns inziens te veel tijd en arbeid voor een scriptieonderzoek. Een diepgaand onderzoek naar de maatschappelijke reactie en onrust na de moord op Van Gogh vanuit de cultureel traumabenedering, is wellicht een interessant scriptieonderwerp voor een andere enthousiaste criminoloog in spe. Dit onderzoek is hiernaast tevens wetenschappelijk relevant vanwege een beoordeling van de waarde van interactionistische, labelling en sociale reactietheorieën. Deze theorieën worden mijns inziens in deze tijden van cultureel essentialisme sterk ondergewaardeerd. Dit onderzoek is verder maatschappelijk relevant omdat het maatschappelijk ingrijpende gebeurtenissen tevens bekijkt vanuit de optiek van de sociaal deviant. Op deze wijze kunnen eventuele negatieve gevolgen van maatschappelijke reacties op kwetsbare minderheidsgroepen worden blootgelegd. Het geeft inzicht in de manier waarop de dominante meerderheid in een samenleving omgaat met sociaal deviante minderheden.

1.3.3 *Islam en ismen: containerbegrippen herzien*

Bij het schrijven over de islam en moslims worden verschillende containerbegrippen frequent gebruikt. Woorden als orthodoxie, fundamentalisme, radicalisme, salafisme en extremisme worden in het gangbare taalgebruik en door de media voortdurend als synoniemen van elkaar gebruikt. Ook binnen de wetenschappelijke literatuur worden deze termen te pas en te onpas gebruikt. Iemand die het waagt zich te mengen in de discussies over de terminologie vindt zichzelf al gauw ploeterend terug in een moeras van vage definities en synoniemen. Voor dit onderzoek is het echter van belang om de *poging* te wagen de gebruikte definities goed te beschrijven en te onderscheiden om containerbegrippen te vermijden en verschillende sociale groepen of verschijnselen in de Nederlandse samenleving niet mis te verstaan. De volgende begrippen zullen in dit onderzoek voortdurend naar voren komen.

orthodoxie (de (v.); g.mv.) **1** het stipt vasthouden aan – resp. het in overeenstemming zijn met de kerkleer of enige andere als rechtzinnig geldende leer, syn. rechtzinnigheid **2** de oosterse kerken samen (Van Dale, 2005).

Orthodoxie is een samenstelling van de Griekse woorden *orthos* (recht) en *doxa* (mening) en betekent letterlijk: rechtzinnigheid in de leer. Het werd voor het eerst gebruikt in de vierde eeuw na Christus door Griekse kerkelijke schrijvers waarin zij verwijzen naar de ‘juiste’ geloofs- en zedenleer binnen het christendom. Het gevolg in de daaropvolgende eeuwen is het ontstaan van de Orthodoxe Kerk als afscheiding van de Rooms-Katholieke Kerk. De term is daarna door de jaren heen gebruikt om ook andere stromingen binnen het christendom aan te duiden, die claimden de ‘juiste’ geloofs- en zedenleer aan te hangen. Binnen het protestantisme is orthodoxie bijvoorbeeld de tegenhanger van vrijzinnigheid. Theoretisch gezien kan echter elke leer of wetenschappelijke traditie met deze term worden aangeduid, mits men rechtzinnig is door zich stipt en letterlijk te houden aan de bepalingen en voorschriften van de leer of traditie in kwestie. Zo kan men een orthodoxe jood, orthodoxe moslim of orthodoxe marxist zijn (*Orthodoxie*, 1990-1993, p. 5). Orthodoxe moslims houden zich streng aan de geloofs- en gedragsleer als beschreven in de Koran, *hadiths* en de *fiqh*. Zij staan zodoende bekend om het niet knippen van de baard, het niet schudden van de handen van vrouwen en het verbod op muziek, vanwege *hadiths* waarin de profeet Mohamed (saws) dit beveelt. Niet-orthodoxe moslims houden zich minder streng vast aan religieuze bepalingen en voorschriften of interpreteren de islamitische bronnen minder rechtzinnig.

fundamentalisme (het) zeer orthodoxe, antiliberaal theologische, levensbeschouwelijke e.e. richting, met een sterk anti-intellectuele inslag (m.n. in het christendom en de islam, maar ook in de politiek) (Van Dale, 2005).

Begin twintigste eeuw komt er in de Verenigde Staten van Amerika een protestantse beweging op die een letterlijke interpretatie van de Bijbel propageert. Als reactie op de sociale problemen van die tijd publiceren zij een pamflet van twaalf volumes getiteld: *The Fundamentals: A Testimony of the Truth* (1910-1915). Hierin duiden zij de Bijbel aan als het onbetwistbare woord van God dat strikt dient te worden nageleefd (Brasher, 2001, p. xv-xvii; Ter Haar, 2003, p. 2). Fundamentalisme wordt door de Amerikaanse socioloog James Davison Hunter beschreven als: “*orthodoxy in confrontation with modernity*” (Hunter, 1990, p. 57). Fundamentalisme staat als orthodoxe ideologie recht tegenover het modernisme met kernconcepten als rationalisme, pluralisme, scheiding tussen kerk en staat en het publiek/privaat dualisme (Hunter, 1990, p. 57; Furnish, 2001, p. 237; Marty, 2001, p. 13119) en pleit daarom naar een terugkeer en herstel van traditionele religieuze waarden en normen (Ter Haar, 2003, p. 5-6). Enkele wetenschappers beschrijven het fundamentalisme paradoxaal als een “moderne antimodernistische reactie” van een religieuze groep of beweging, vanwege het gebruik van moderne wetenschappelijke argumenten, communicatiemiddelen en organisatorische strategieën (Streib, 2007, p. 151). Het gebruik van de term fundamentalisme is vandaag de dag voornamelijk gereserveerd voor het Amerikaans evangelisch protestantisme en de islam (Furnish, 2001, p. 235-236). In een islamitische context werd de term voor het eerst gebruikt door journalisten in 1979 om de aard van de Iranese revolutie onder leiding van Ayatollah Khomeini te beschrijven (Ter Haar, 2003, p. 3). Vanuit deze definiëring zien islamitische fundamentalisten het modernisme als een belangrijke oorzaak van het sociaal, cultureel, politiek en economisch verval van de *Ummah* (islamitische gemeenschap) die zich in de loop der eeuwen heeft voorgedaan (Furnish, 2001, p. 237).

De oplossing die zij hier tegenover stellen is in de lijn van de protestantse fundamentalisten: een letterlijke interpretatie van de duidelijke, ondubbelzinnige en tijdloze Koran.

radicalisme (het.) 1 neiging tot diep ingrijpende sociale en politieke hervormingen, tot aanvaarding van de politieke consequenties van een denkwijze 2 (meton.) (politieke) richting die het streven van radicalen voorstaat (Van Dale, 2005).

Het fundamentalisme wordt vaak gebruikt als synoniem van een ander vaak voorkomend containerbegrip: radicalisme. Het woord radicalisme komt van het Latijnse woord *radix* dat wortel betekent. Radicalisme is zogezegd een standpunt dat is gebaseerd op de *radix* van bestaande geloven, ideologieën (*beliefs*), gewoonten (*practices*) en waarden (*values*). Nochtans heeft er in de loop der tijd een verandering in de definiëring plaatsgevonden. Waar radicalisme oorspronkelijk verwees naar het fundament van geloven, ideologieën, gewoonten en waarden, refereert de term nu naar een bepaalde visie waarin ontevredenheid blijkt over de huidige staat van geloven, ideologieën, gewoonten en waarden in de samenleving en waarin men middels diep ingrijpende sociale en politieke hervormingen terug wil keren naar de wortel en het fundament van een bepaalde ideologie (Van Dale, 2005, zie definitie boven; Barker, R, 2001, p. 12723). Dit laatste komt samen met het streven naar sociaal-politieke verandering grotendeels overeen met het puur religieus concept van het fundamentalisme. Het radicalisme verwijst meer dan het fundamentalisme ook naar niet religieuze denkwijzen en bewegingen als het radicaal liberalisme in het Europa van de achttiende eeuw en het radicaal feminisme en (radicaal rechts) nazisme van de twintigste eeuw (Barker, R, 2001, p. 12724-12725).

salafisme (het; g.mv.) radicale, antiwesterse islamistische stroming die, daartoe geïnspireerd door de levens van de eerste moslims, een eerste, pure interpretatie van de Koran voorstaat en een islamitische rechtsorde nastreeft (Van Dale, 2005).

Voor het radicalisme binnen de islam wordt ook wel de term 'salafisme' gebruikt om te refereren aan moslims die terug willen keren naar de tijd van de *salaf* (letterlijk: voorloper, voorvader of vroegere generatie), waarmee men doelt op de profeet en de drie moslimgeneraties na hem (Buijs et al, 2006, p. 59). Buijs et al maken een onderscheid tussen drie stromingen binnen het salafisme: apolitieke, politieke en ook jihadi salafisme. Het verschil tussen de eerste twee genoemde groepen is al uit de naam op te maken en betreft het engagement om zich op het politieke vlak te begeven. Het voor dit onderzoek belangrijke onderscheid is echter te vinden tussen enerzijds de apolitieke en politieke salafi's en anderzijds de jihadi salafi's. Waar de apolitieke en politieke salafi's geweld als middel afkeuren, zien de jihadi salafi's geweld wel duidelijk als een door Allah voorgeschreven middel (Buijs et al, 2006, p. 69-86).

extremisme (het) het gaan, drijven tot de uiterste consequenties, m.n. mbt. politieke beginselen (Van Dale, 2005).

Radicalen, fundamentalisten en extremisten delen het streven naar een religieuze utopie. Het extremisme onderscheidt zich echter van het fundamentalisme en radicalisme doordat het *alle* middelen, inclusief gewelddadige middelen, gelegitimeerd acht om de niet te verzoenen tegenstellingen tussen enerzijds aanhangers van het zuivere geloof of idealisme en anderzijds afvallige, andersdenkende machthebbers of ketters op te lossen. Orthodoxen, fundamentalisten en

radicalen gebruiken over het algemeen geen gewelddadige middelen in hun streven naar een terugkeer naar de gouden tijden, omdat deze middelen vaak tegen de religieuze bepalingen en voorschriften indruisen (Buijs, 2002-I, p. 60-63). De negatieve connotatie van de termen radicalisme, fundamentalisme en salafisme is iets van de laatste decennia en is ontstaan vanwege de associatie met geweld, extremisme en terrorisme (Ter Haar, 2003, p. 6; Buijs, 2002-I, p. 60-61). Volgens extremisten (inclusief *jihadi salafi's*) is het namelijk de plicht van elke ware gelovige of aanhanger van het ideaal om zonder compromissen te sluiten alle denkbare middelen in te zetten bij het streven naar de gewenste ideale samenleving (utopisme) (Buijs, 2002-I, p. 60-63). Frank Buijs et al beschrijven in hun onderzoek naar radicale en democratische moslims in Nederland het begrip extremisme als volgt:

Teneinde de macht van het Kwaad te verslaan en de wereld te zuiveren moeten de Goeden geweld gebruiken [...]. Omdat het Kwaad hardnekkig en geniepig is, is geweld onvermijdelijk. Wie tot de Goeden behoort, brengt dat tot uitdrukking door te verlangen naar geweld; wie aarzelt om geweld te gebruiken, is halfhartig ten opzichte van het Kwaad (Buijs et al, 2006, p. 14).

Buijs et al definiëren het extremisme vanuit de democratie en portretteren het als de natuurlijke, ideale vijand van de democratie (2006, p. 13). Deze visie vanuit de democratie is hier echter mijns inziens misplaatst (ook slechts als deel van de werkelijkheid zoals door hen wordt genuanceerd), omdat het fenomeen democratisch extremisme ook niet ondenkbaar is.

1.3.4 Leeswijzer

Met deze behandelde terminologische bagage beginnen we de beantwoording van de hoofdvraag in het volgende hoofdstuk met de beschrijving van de *moral panic*-benadering als het theoretisch kader waarmee de onderzoeksresultaten zullen worden verklaard. Vervolgens biedt het derde hoofdstuk een behandeling van de gebruikte wetenschappelijke methode, waarin de keuze voor de analyse van het mediadiscours wordt toegelicht. In het vierde en vijfde hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten beschreven en geanalyseerd. Waar het vierde hoofdstuk zich richt op de prelude van de *moral panic*, de zoektocht naar de aanwezigheid van een ideale sociale habitat voor een *moral panic*, gaat het vijfde hoofdstuk in op het *moral panic*-verschijnsel en de nasleep hiervan. In dit vijfde hoofdstuk wordt tevens de cultureel traumabenedering beoordeeld en de meerwaarde van deze benadering vergeleken met die van de *moral panic*-benadering. In hoofdstuk zes en zeven worden de gevolgen van de *moral panic* beschreven: de *othering* van *folk devils* en de *othering* én *role modelling* van *folk saints*. Afsluitend volgt een samenvatting van alle conclusies in hoofdstuk acht. Maar voor nu gaan we even terug in de tijd, naar de roerige jaren '60 en '70 om de *moral panic*-benadering als theoretisch kader te verhandelen.

Deel I
Theoretisch kader

2 Moral panics & Folk devils

Het fundament of *radix* van wetenschappelijk onderzoek wordt gevormd door het theoretisch kader. Vanuit dit kader worden de resultaten van het empirisch onderzoek verklaard. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van een theoretisch kader waarmee de maatschappelijke reactie op en de mediaweergave van devianten na ingrijpende en panische gebeurtenissen kunnen worden verklaard. Dergelijke maatschappelijk ingrijpende en panische gebeurtenissen, waar devianten verantwoordelijk voor worden gehouden, hebben zich in het verleden al eens gemanifesteerd. Wie herinnert zich bijvoorbeeld nog de op 'Puchs' en 'buikschuivers' rondscheurende 'nozems', in geruite hemden en zwarte werkbroeken uit de jaren '50 en '60? Deze non-conformisten in leren jacks en motorlaarzen worden in de hoogtijdagen van *The Beatles* en *The Rolling Stones* geassocieerd met allerlei vormen van straatoverlast en zogenaamde 'nozemerelletjes'. Zij worden het symbool van de opkomende jeugdsubculturen en deviante groeperingen in Nederland. In Groot-Brittannië is gelijktijdig de opkomst waar te nemen van gelijksoortige groeperingen als de *Teddy Boys*, *Mods* en *Rockers*. De *Mods* (voluit *Modernists*) dragen modieuze kleding, hebben een specifieke haardracht, rijden rond op scooters en houden van ska, R&B en soulmuziek. Hun gezworen vijanden zijn de *Rockers* en houden, naar hun naam laat aanzien, van rockmuziek en rijden op zware motoren in zwarte leren jacks naar hun *caffs* (cafés) (Buikhuisen, 1965; Tillekens, 1990; Allan, 2006, p. xii). Het is in het Engelse badplaatsje Clacton in 1964 waar deze twee laatstgenoemde jeugdsubculturen in het middelpunt van een maatschappelijke hysterie komen te staan:

Easter 1964 was worse than usual. It was cold and wet, and in fact Easter Sunday was the coldest for eighty years. The shopkeepers and stall owners were irritated by the lack of business and the young people had their own boredom and irritation fanned by rumours of café owners and barman refusing to serve some of them. A few groups started scuffling on the pavements and throwing stones at each other. The Mods and the Rockers factions – a division initially based on clothing and life styles, later rigidified, but at that time not fully established – started separating out. Those on bikes and scooters roared up and down, windows were broken, some beach huts were wrecked and one boy fired a starting pistol in the air. The vast number of people crowding into the streets, the noise, everyone's general irritation and the actions of an unprepared and undermanned police force had the effect of making the two days unpleasant, oppressive and sometimes frightening (Cohen, 1972, p. 29).

"Day of Terror by Scooter Groups" (*Daily Telegraph*) en "Youngsters Beat Up Town" (*Daily Express*) (Cohen, 1972, p. 30) zijn slechts een kleine greep uit de collectie van sensationele en overdreven headlines die worden gepresenteerd door lokale, nationale en zelfs internationale media. Het Britse volk begint zich al gauw zorgen te maken over de dreiging van de losbandige en provocerende jeugd. Voornamelijk de *Mods* en *Rockers* moeten het ontgelden; zij worden de nieuwe vijanden van het volk, oftewel de nieuwe *folk devils*.

2.1 Moral panics

De Britse socioloog Stanley Cohen, bestudeert deze gebeurtenissen bij Clacton en beschrijft ze, net als de meeste mensen, als "*unpleasant, oppressive and sometimes frightening*" (1972, p. 29). Niettemin zet hij vraagtekens bij de overdreven en misplaatste maatschappelijke reactie en mediaweergave. Hij schetst in zijn criminologische klassieker *Folk devils and Moral panics* uit 1972,

de logica en dynamiek achter dit sociologische verschijnsel dat hij al in de jaren '60 ontdekt en noemt het een *moral panic*. Om in de traditie van de criminologie en sociologie van *moral panics* te blijven, citeer ook ik een populaire alinea uit zijn chef-d'oeuvre, waarin hij de kern van het verschijnsel prachtig samenvat:

A condition, episode, person or group of persons emerges to become defined as a threat to societal values and interests; its nature is presented in a stylized and stereotypical fashion by the mass media; the moral barricades are manned by editors, bishops, politicians and other right-thinking people; socially accredited experts pronounce their diagnoses and solutions; ways of coping are evolved or (more often) resorted to; the condition then disappears, submerges or deteriorates and becomes more visible. Sometimes the object of the panic is quite novel and at other times it is something which has been in existence long enough, but suddenly appears in the limelight. Sometimes the panic passes over and is forgotten, except in folklore and collective memory; at other times it has more serious and long-lasting repercussions and might produce such changes as those in legal and social policy or even in the way the society conceives itself (Cohen, 1972, p. 9).

De term *moral panic* wordt echter voor het eerst gebruikt door Jock Young (1971) in zijn onderzoek naar de sociale problemen van cannabisgebruikende hippies die tussen 1967 en 1969 in de Londense wijk Notting Hill veroordelende en afkeurende reacties vanuit de maatschappij (in het bijzonder van politie en media) ontvangen. Het is echter Cohen die het concept van de *moral panic* ontwikkelt, systematiseert en deze aan de hand van een *case study* van de *Mods* en *Rockers* illustreert. In navolging van de *Mods* en *Rockers* zijn nog vele *moral panics* de revue gepasseerd: jonge gewelddadige mannen uit de arbeidersklasse, geweld op school, drugsgebruik, kindermishandeling en –misbruik, pedofilie, satanisch ritueel misbruik, seks en geweld en de invloed van tv, uitkeringsfraude, vluchtelingen, asielzoekers en immigratie (Cohen, 2002, p. viii-xxi).

De *moral panic*-benadering krijgt echter ook kritiek. Eén van de kritieken is dat het blind zou afgaan op media-analyses, waarbij uit representaties van paniek in de media al te gemakkelijk wordt afgeleid dat de bevolking dan ook wel in paniek zal zijn (zie bijvoorbeeld: De Haan, 2007, p. 256). Met de term *panic* bedoelt Cohen echter niet dat groepen mensen uit angst massaal op de vlucht slaan of dat er groots opgezette en georganiseerde jacht wordt gemaakt op bepaalde groepen mensen (Cohen, 2002, p. xxvi-xxvii). De *panic* als bedoeld door Cohen uit zich meer in toespraken, preken, onderhandelingen, debatten, wetten, prioriteitstelling in de wetshandhaving en dergelijke, gericht op morele kwesties (Ben-Yehuda, 2009, p. 2). Als laatste kaart Cohen nog aan dat *moral panics* een uiting zijn van strijd over morele hegemonie. *Moral panics* laten zien welke delen van de maatschappij de macht hebben om hun beeld van de maatschappij en eigen belang als meest legitiem en waardig op te leggen aan anderen (Cohen, 1972; Ben-Yehuda, 2009, p. 3).

2.1.1 De Birmingham school

Een aantal onderzoekers van de *Centre for Contemporary Cultural Studies* van de Universiteit van Birmingham (Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke en Brian Roberts) doen een aantal jaren na Cohen in 1978 een onderzoek waarin zij het concept van de *moral panic* toepassen op de gewelddadige berovingen die Groot-Brittannië zouden teisteren. Begin jaren '70 wordt deze vorm van criminaliteit door media en politie namelijk beschreven als een nieuwe, angstaanjagende vorm van criminaliteit en het krijgt een nieuwe naam dat is over komen waaien uit de Verenigde Staten: *muggings*. Hall et al. (1978) betogen dat dit fenomeen sociaal geconstrueerd is onder invloed van de

media en de elite en dat de dreiging sterk wordt overdreven. Voor de *muggings* worden zwarte jongeren uit de lagere sociale klassen in Groot-Brittannië verantwoordelijk gehouden en zij worden de nieuwe *folk devils*. De toegevoegde waarde van dit onderzoek is de beschrijving van een zogenaamde *signification spiral*³ die *moral panics* vaak vergezeld. Een *signification spiral* is een proces waarin op een bepaalde manier betekenis wordt gegeven aan gebeurtenissen waardoor de dreiging die ervan uitgaat steeds verder escaleert (Hall et al, 1978, p. 223-227).

2.2 Folk devils

2.2.1 Cohen's folk devils

Een *folk devil* is het deviante sociale type waarop *moral panics* zich richten. In het onderzoek van Cohen zijn dit de *Mods* en de *Rockers* en in het onderzoek van Hall et al. (1978) de zwarte jongeren uit de lagere sociale klassen. Cohen beschrijft in zijn onderzoek de *folk devils* als de “*visible reminders of what we should not be*” (1972, p. 10) en als “*unambiguously unfavorable symbols*” (1972, p. 41). De *folk devil* is de personificatie van het kwaad en is beroofd van zijn positieve kenmerken. Hij wordt gezien als een gevaar voor de maatschappij en haar moraal, zoals de ervaring ogenschijnlijk leert:

In collective nightmares, as in individual dreams, the emergence of a specific bête noire is over-determined by pre-existing conflicts (Garland, 2008, p. 15).

Folk devils dienen slechts als ideologische belichaming van dieper liggende angsten en ressentiment en worden pas gezien als ‘het probleem’ nadat zij als zodanig sociaal zijn geconstrueerd. Het komt namelijk ook voor dat de maatschappelijke bezorgdheid zich richt op een zondebok (*scapegoat*): een persoon of groep personen die feitelijk *niets* te maken hebben met de bron van bezorgdheid. Dit is volgens Jock Young (2009, p. 14) geen toeval of misverstand; dergelijke *scapegoats* worden als doelwit van de *moral panic* op een bepaalde manier alsnog gerelateerd aan de bron via de al eerder genoemde *signification spiral*⁴. Het doel van *moral panics* is het identificeren, afwijzen en uiteindelijk uitroeien van deze *folk devils* (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 28-29). In de jaren ‘50 zijn het de *Teddy Boys* die in Groot-Brittannië voor maatschappelijke ophef zorgen, maar in de jaren ‘60 nemen de *moral panics* toe met als resultaat het ontstaan van nieuwe *folk devils*: *Greasers*, militante studenten, drugsgebruikers, voetbal hooligans, hippies en skinheads (Cohen, 1972, 10-11). In de jaren ‘70 worden de *Rude boys* en *Rastafarians* aan dit rijtje toegevoegd en eind vorige eeuw de pedofiel (en in het bijzonder de rooms-katholieke priester) (Jewkes, 2004, p. 65). Een *folk devil* ontstaat niet vanuit het niets, maar via een symboliseringsproces dat ontstaat tijdens een *moral panic*. Een woord (*Mod* of *skinhead*) gaat symbool staan voor een bepaalde status (delinquent of deviant), een object (haardracht, kleding) symboliseert het woord en het object symboliseert weer de status (Cohen, 1972, p. 40-44).

³ In hoofdstuk 3 wordt hier dieper op ingegaan.

⁴ Idem.

Een *folk devil* kent veel overeenkomsten met de door Nils Christie (1986, p. 42-54) beschreven *suitable enemy*. Een *suitable enemy* is een vijand die door het volk verantwoordelijk wordt gesteld voor een sociaal probleem in de samenleving. Hij is onmenselijk en vormt een enorm gevaar voor iedereen; hij is de vleesgeworden duivel (*devil incarnate*). Vaak wordt een hele groep van geschikte vijanden gelokaliseerd en aan hen worden de meest kwade eigenschappen toegekend. De dreiging van een *suitable enemy* is zodanig groot dat zijn bestrijders absolute loyaliteit van het volk genieten. De bestrijders krijgen vrij spel en buitengewone bevoegdheden en middelen toegekend om het gezwel weg te snijden. Een *suitable enemy* sterft nooit en is onduidelijk en vaag genoeg om eeuwig te loeren vanuit de duisternis. Hierdoor kunnen bestrijders andere doelwitten eenvoudig naar wens in- of uitsluiten. De vijand is daarentegen wel weer duidelijk te herkennen aan een aantal symbolische kenmerken en eigenschappen van het kwaad (*symbolic value*). Het verschil tussen Christie's *suitable enemy* en de *folk devil* van Stanley Cohen is de optiek. Het aanwijzen van een *suitable enemy* als de oorzaak van een sociaal probleem gebeurt vanuit de overheid en is in het voordeel van de staat, die hiermee ongewenste condities binnen de samenleving in quarantaine kan stellen en bestrijden. De *folk devil* wordt daarentegen door actoren als publiek, media, wethandhavers, politici en actiegroepen verantwoordelijk gehouden voor sociale problemen en de aantasting van de morele orde (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 24-28). Het concept van de *suitable enemy* kan worden gebruikt om reacties van de overheid binnen een *moral panic* te begrijpen.

2.3 *Sociale habitat*

Moral panics kunnen volgens de sociologen Erich Goode en Nachman Ben-Yehuda (1994) alleen worden gegenereerd in een geëigende sociale habitat. Deze ideale habitat herbergt een voedingsbodem voor *moral panics* en ontstaat wanneer vier sociale verschijnselen zich op hetzelfde moment voordoen: *sociale deviantie*, *sociale problemen*, *collectief gedrag* en *sociale bewegingen*. Er is sprake van een bepaalde sociale deviantie die wordt gezien als een sociaal probleem en creëert een collectieve bezorgdheid. Deze bezorgdheid wordt vervolgens georganiseerd en gemobiliseerd door sociale bewegingen.

2.3.1

Sociale deviantie

Samenlevingen bestaan uit allerlei normen (geschreven en ongeschreven regels) die het menselijk handelen beïnvloeden. Sociale deviantie is al het gedrag dat deze normen overtreedt (Macionis & Plummer, 2002, p. 406). De Franse socioloog Emile Durkheim (1858-1917) stelt eind negentiende eeuw, vanuit een functionalistisch perspectief, dat sociale deviantie normaal, onmisbaar en functioneel is voor een samenleving. Het bevestigt namelijk de culturele waarden, normen en morele grenzen. De collectieve reactie op de sociale deviantie bevordert de sociale cohesie en sociale verandering (Macionis & Plummer, 2002, p. 419). Tegenover deze functionalistische kijk op sociale deviantie, staat het sociaal constructivisme dat vooral door George H. Mead vanaf de jaren '20 werd ontwikkeld aan de universiteit van Chicago. Vanuit deze benadering kunnen we stellen dat realiteit (in casu, sociale deviantie) het resultaat is van 'interactie tussen mensen' (communicatie en onderhandelingen), oftewel sociaal geconstrueerd is. Een bekend voorbeeld van de sociale constructie van de werkelijkheid binnen de sociologie is 'de bus'. Een bus bestaat puur fysiek uit

materialen als metaal, rubber, plastic, enzovoort. De betekenis van deze verzameling materialen hangt af van de definitie die wij er aan geven. Als wij het definiëren als een bus, dan zien we het als een voertuig die een bepaalde route volgt en personen van A naar B vervoert (Fulcher & Scott, 1999, p. 53-57). Sociale deviantie is dus het gedrag dat de norm overschrijdt en dientengevolge als deviant door de samenleving wordt herkend en gelabeld (Macionis & Plummer, 2002, p. 406). Jock Young formuleert dit treffend: *“one person’s deviancy is another person’s normality”* (2009, p. 7). De in 1928 geboren socioloog Howard S. Becker, evenals Mead een exponent van de universiteit van Chicago, beschrijft in zijn klassieker *Outsiders* in 1963 de manier waarop deviantie sociaal wordt geconstrueerd:

Social groups create deviance by making the rules whose infraction constitutes deviance, and by applying those rules to particular people and labelling them as outsiders (Becker, 1963, p. 9).

Ook de Amerikaanse socioloog Edwin Lemert stelt dat sociale deviantie niet tot sociale controle leidt, maar juist dat sociale controle leidt tot sociale deviantie (Lemert, 1967, p. v). Wetten zijn hierdoor vaak het middel om de normen en waarden van een sterke sociale groep op te dringen aan zwakke sociale groepen (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 86). Deze afkeuring van immoreel gelabeld gedrag is vaak sterk emotioneel beladen en baant vaak de weg voor het ontstaan van fantasieën, selectieve perceptie, nieuwe, stigmatisering of de opleving van oude ‘stereotypingen’ (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 70-73). Stigmatisering is een sociale reactie waarbij een bepaalde eigenschap of kenmerk van een bepaalde persoon (of groep personen) wordt uitvergroot en gebruikt om zijn (hun) sociale identiteit te devalueren (Fulcher & Scott, 1999, p. 157). Dit leidt soms tot het onterecht toekennen van bepaald immoreel gedrag aan een groep devianten. Tot slot, de reactie vanuit de sociale wetenschappen en het *moral panic*-concept op deviantie is niet een morele afkeuring van het deviante gedrag, maar een kritische *reality check*:

The real problem is not the deviant behavior, it is your compulsive need to moralize. Be more tolerant, more open to difference and diversity. Forget about your up-tight, out-of-date morality. Relax, don’t panic, no one here is doing wrong (Garland, 2008, p. 19).

2.3.2 Sociale problemen

Naast sociale deviantie zijn sociale problemen ook sociaal geconstrueerd. Een sociaal probleem ontstaat wanneer een groep mensen iets als fout herkennen of beschouwen, hier bezorgd over zijn en aansporen of overgaan tot het ondernemen van stappen deze fout te corrigeren (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 88-89). De te ondernemen stappen manifesteren zich op vier manieren: georganiseerde, collectieve acties of campagnes tegen een bepaalde conditie, introductie van wetgeving betreffende de conditie, waardebevestiging van de conditie binnen de hiërarchie van serieuze sociale problemen in de samenleving en de publieke discussie in de media (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 90). Verschillende personen en belangengroepen hanteren ook verschillende definities van sociale problemen en er is vaak geen overeenstemming over het bestaan, de omvang en de aard van het probleem. Sociale verschijnselen kunnen dus vanuit tegenstrijdige kanten als een sociaal probleem worden gezien. Zo strijden milieubewegingen voor meer regulering vanuit de overheid om het sociale probleem van milieuvervuiling door de industrie aan te pakken. Aan de andere kant staat de industrie die claimt dat milieubewegingen de milieuvervuiling sterk overdrijven

en pleiten voor minder overheidsbemoediging. Een ander voorbeeld is dat slavernij voor Arabieren en Europeanen in het verleden geen sociaal probleem was, maar voor vele Afrikanen wel. Sociale problemen creëren verschillende vormen van bezorgdheid die afhankelijk zijn van de interpretatie en het publiek (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 100-102).

2.3.2.1 *Moral entrepreneurs*

Vanuit het sociaal constructivisme is het van belang om bij het onderzoeken van *moral panics* goed in de gaten te houden wiens interesses worden gediend met de introductie van een bepaald probleem (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 91-94). De ontdekkers van sociale problemen zijn naast de media ook vaak zogenaamde *moral entrepreneurs* die individueel of vanuit een organisatie sociale problemen op de publieke agenda willen zetten. Volgens Cohen zijn dergelijke actoren onmisbaar bij *moral panics*: “*Social problem construction always needs some form of enterprise*” (2002, p. xxiii). Howard Becker is de eerste socioloog die dergelijke *moral entrepreneurs* beschrijft:

Rules are the products of someone’s initiative and we can think of people who exhibit such enterprise as moral entrepreneurs (Becker, 1963, p. 147).

Moral entrepreneurs komen niet voort uit een sociaal of cultureel vacuüm, maar vertegenwoordigen de standpunten en bezorgdheid van groepen in de samenleving (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 81). Zij wijzen de hoofdverantwoordelijken voor de ontstane ongewenste (bijna duivelse) situatie aan, stellen nieuwe normatieve en morele grenzen op, beïnvloeden de publieke opinie door in de media de dreiging en immoraliteit te benadrukken, brengen tegenstanders in diskrediet en strijden tegen vormen van sociaal deviantie. Zij streven ernaar om zo veel mogelijk aanhangers te winnen voor beleid dat in hun ogen als enige de dreiging wel kan neutraliseren, via de oprichting van organisaties en sociale bewegingen (Becker, 1963, p. 147-148; Cohen, 1972, p. 120; Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 81-83).

2.3.2.2 *Sociaal probleem vs. moral panic*

Moral panics omvatten echter meer dan sociale problemen alleen. Zo heeft elke *moral panic* zijn *folk devil*, wat geen vereiste is bij een sociaal probleem. Het gat in de ozonlaag, broeikas effect en de toename van de wereldbevolking zijn voorbeelden van sociale problemen en hierbij is geen specifieke groep devianten aan te wijzen. Het tweede verschil is het vereiste van de *disproportionality*⁵ van de *panic*. Bij een sociaal probleem kan de objectieve dreiging gelijk zijn aan de subjectieve dreiging of zelfs groter zijn. Het laatste verschil is de voorwaarde van de *volatility*⁶. Bij een *moral panic* wordt er een dreiging ontdekt, de paniek breekt uit, de bezorgdheid blijft even hangen en komt uiteindelijk op een laag pitje te staan of verdwijnt. Een sociaal probleem kan wel langdurig op een alarmerend niveau staan (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 102-103).

⁵ Zie paragraaf 2.4.4

⁶ Zie paragraaf 2.4.5

2.3.3 Collectief gedrag

Volgens Erich Goode (1992) is collectief gedrag te beschrijven als spontaan, vluchtig, vergankelijk, veranderlijk, instabiel en ongestructureerd. Stanley Cohen (1972) beschrijft een aantal soorten collectieve gedragingen die van belang zijn voor het *moral panic*-verschijnsel.

2.3.3.1 Rumors & persecution

'Roddels' (*rumors*) zijn verhalen die worden verteld, geloofd en doorverteld, maar waarvan de waarheid onzeker of niet geverifieerd is. Zij zijn een vorm van collectief gedrag; zo veel mogelijk mensen moeten het geloven en doorvertellen. Bij het uitbreken van *moral panics* zijn deze factoren overmatig aanwezig en fungeren zij als belangrijke katalysator van de publieke bezorgdheid (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 105-108). Zo worden verschillende verhalen over één gebeurtenis de wereld in geholpen en gevoed met beelden en stereotyperingen door de media om vervolgens weer tot één collectieve sanctie te komen (Cohen, 1972, p. 154-158). Naast roddels kan het maatschappelijk collectief ook reageren door het opzetten van 'lastercampagnes' (*persecution*) tegen een bepaalde groep personen: de *folk devils*. Zij worden vijandig bejegend, gedehumaniseerd en zij krijgen de schuld van alle sociale problemen (*scapegoats*) en worden beschuldigd van complotten. Het succes van de collectieve lastercampagnes hangt af van de steun vanuit de media, de politiek, *moral entrepreneurs* en belangengroepen (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 112-113).

2.3.3.2 Collective delusion

Bij een *moral panic* is er sprake van een disproportionele (sterk overdreven) maatschappelijke reactie die een prominente rol in het leven en gedachten van mensen inneemt. De dreiging wordt overdreven en is daardoor acuut en overal aanwezig. Dit uit zich in een 'collectieve waan' van de realiteit (*collective delusion*) en creëert een vacuüm voor paniek (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 111-112). Iedereen is in de hoogste staat van paraatheid en er zijn allerlei waarschuwingssystemen, waarbij het aantal valse alarmen ontelbaar wordt (Cohen, 1972, p. 148). Cohen refereert aan zogenaamde *disaster researches* die gelijkenis vertonen met onderzoeken naar *moral panics*.⁷ De reactie op rampen kent zeven fases met als eerste de 'waarschuwingfase', waarin het publiek gevoelig wordt gemaakt voor de dreiging. De dreiging wordt vervolgens in de 'dreigingsfase' simpel, helder en indrukwekkend overgebracht op het publiek zodat iedereen de dreiging snapt en serieus neemt (*simplification*). Daarna volgt de 'impactfase' waarin de ramp toeslaat en het publiek ongeorganiseerd reageert op dood, gewonden en ravage. Vervolgens maakt het publiek de balans op en vormt zich een beeld van het gebeuren en de eigen toestand (*inventory phase*). Het logische gevolg is de 'reddingsfase' waarin noodhulp op gang komt, totdat de autoriteiten actie ondernemen en de noodhulp vervangen door formele gestructureerde hulp in de 'remediefase'. Als laatste herstelt de maatschappij zich in de 'herstelfase' of past zich aan de veranderingen aan (Cohen, 1972, p. 21-24). Goode en Ben-Yehuda geven ook aan dat bij rampen vaak sprake is van *overreaction* die te vergelijken is met de disproportionele reactie tijdens een *moral panic*.

⁷ Cohen gebruikt de *disaster researches* slechts als metafoor: Cohen, 2002, xxvii.

2.3.4 Sociale bewegingen

In *Folk devils and Moral panics* spreekt Cohen (1972) verder over sociale bewegingen (*social movements*). Zij zijn gebaseerd op bepaalde normen en waarden en proberen deze met man en macht te beschermen. Sommige bewegingen hebben direct toegang tot politici, de wetgever en beleidsmedewerkers en lobbyen bij en oefenen druk uit op de politiek teneinde hun doel te bereiken. Een goed voorbeeld uit de Verenigde Staten is de sociale beweging *Mothers Against Drunk Driving* (MADD) die sinds 1980 strijdt tegen rijden onder invloed onder minderjarigen. Sommige bewegingen hebben geen directe toegang tot belangrijke politieke actoren. Weer andere hebben een goede relatie met de media. Bij gebrek aan politieke invloed gaat men vaak over tot het gebruik van middelen als geweld, demonstraties en protesten of men zoekt direct toegang tot de media of het publiek (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 117-118).

Sociale bewegingen willen bepaalde sociale veranderingen teweegbrengen of juist tegenhouden. Ze zijn het vaak niet eens met de huidige maatschappelijke constellatie. Sociale bewegingen ontstaan wanneer men een reële, potentiële of gefantaseerde situatie op het oog heeft, waartegen een subjectief gevoel is en als ongewenst wordt bestempeld. Dit collectieve gevoel wordt dan georganiseerd in een beweging. Sociale bewegingen houden zich bezig met *politics of reality*, wat inhoudt dat zij hun eigen definitie van de realiteit bepleiten en propageren (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 116-119). *Moral panics* kunnen niet zonder sociale bewegingen die de faciliteiten voor collectief gedrag bieden. Zij leveren bewijzen voor de dreiging en argumenten tegen de *folk devils*. De sociale bewegingen die opkomen tijdens *moral panics* zijn vaak wat extremer en meer overdreven in hun standpunten en de demonisering van *folk devils* (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 122-123).

2.4 Moral panic-elementen

Als er in een samenleving, om met Johan Cruyff te spreken, *en un momento dado* de vier vorenstaande verschijnselen zich gelijktijdig voordoen, ontstaat er dus volgens Goode en Ben-Yehuda (1994) een ideale omgeving voor *moral panics* om zich te manifesteren. Zij voegen hier nog een algemene beschrijving van de cruciale elementen van de *moral panic* aan toe. Hierin borduren zij voort op de casestudies van Cohen (1972) en de *Birmingham school* (Hall et al., 1978) en bieden een raamwerk voor een praktische toepassing van het concept op hedendaagse casussen. Een *moral panic* kent vijf cruciale elementen: *concern*, *hostility*, *consensus*, *disproportionality* en *volatility*.

2.4.1 Concern

A condition, episode, person or group of persons emerges to become defined as a threat to societal values and interests [...] (Cohen, 1972, p. 9)

Een *moral panic* ontstaat bij een verhoogde mate van bezorgdheid (*concern*) over het gedrag van een bepaalde groep of categorie personen, en over de potentiële of denkbeeldige dreiging van hun gedrag. De dreiging is gericht op de moraliteit van de maatschappij of bepaalde personen binnen de maatschappij met wie een ieder zich kan identificeren (*suitable victims*: Cohen, 2002, p. xi). Deze morele onrust (*moral disturbance*; Young, 2009, p. 13) ontstaat meestal naar aanleiding van een extreme of dramatische gebeurtenis, waarna er een verschuiving plaatsvindt van de gedachte “*how*

could it happen in a place like this?" naar *"it could happen anyplace"* (Cohen, 2002, p. xii). Eind jaren '80 ontstaat er bijvoorbeeld in Groot-Brittannië een grote maatschappelijke bezorgdheid (*concern*) over illegale dansfeesten voor jongeren (*raves*) gehouden in loodsen, vliegtuighangars, open velden en tunnels, waarbij jongeren overmatig XTC zouden gebruiken. Deze *raves* werden destijds gezien als poel des verderf waarin de jeugd en de normen en waarden van de maatschappij werden verwaarloosd (Thompson, 1998, p. 50-56).

2.4.2 Hostility

De ontstane bezorgdheid (*concern*) creëert een verhoogde mate van vijandigheid (*hostility*) jegens de inmiddels duidelijk identificeerbare groep of categorie waarop de bezorgdheid (*concern*) zich richt. De groep of categorie wordt collectief aangewezen als vijand en hun gedrag wordt gezien als immoreel, schadelijk, symptomatisch (Garland, 2008, p. 11) en als een bedreiging voor de maatschappij en haar normen en waarden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen 'Wij' (goed, de norm) en 'Zij' (slecht, deviant) en er ontstaat een morele strijd tussen de *folk devils* en de *folk heroes*. Vooral de media voeden de vijandigheid (*hostility*) door *folk devils* op een simplistische wijze weer te geven:

| [...] *its nature is presented in a stylized and stereotypical fashion by the mass media* (Cohen, 1972, p. 9).

Zo is er in de afgelopen twee decennia een publieke bezorgdheid (*concern*) ontstaan over seksueel kindermisbruik binnen de familie, jeugdzorginstellingen, jeugdinrichtingen, scholen en de Rooms-Katholieke Kerk. Desondanks richt de enorme vijandigheid (*concern*) zich gestileerd en stereotypisch op recidiverende, en voor de slachtoffers onbekende mannen, die rondom scholen en speeltuinen op kinderen zouden loeren en hen lokken met snoepjes (Jewkes, 2004, p. 94-98).

2.4.3 Consensus

Concern en *hostility* brengen een publiek debat op gang waarbij een wijd verspreide overeenstemming of *consensus* (of ten minste in bepaalde segmenten van de maatschappij) ontstaat over het bestaan, de ernst en oorzaak van de dreiging; er ontstaat een collectieve gedachte dat er iets aan gedaan moet worden. Deze consensus wordt beïnvloed en gedeeld door verschillende actoren in de maatschappij, met de media en zogenaamde *moral entrepreneurs*⁸ in de frontlinie:

| [...] *the moral barricades are manned by editors, bishops, politicians and other right-thinking people; socially accredited experts pronounce their diagnoses and solutions; ways of coping are evolved or (more often) resorted to* (1972, p. 9).

Begin jaren '90 krijgen asielzoekers in Groot-Brittannië te maken met een groeiende vijandigheid (*hostility*) vanuit het publiek, de media en de politiek. De meeste asielzoekers zouden verkapt gelukszoekers zijn die als horde bijen afkomen op de Britse *Honey Pot* en misbruik maken van het softe asiel- en immigratiebeleid. Aan de consensus, over het feit dat het grootste gedeelte van de asielzoekers slechts economische motieven heeft, wordt in de media uiting gegeven in

⁸ In paragraaf 2.3.2.1 wordt dieper ingegaan op het concept van de *moral entrepreneur*.

bewoordingen als: “*flood, wave, deluge, influx, tide or swamp of bogus, lying, cheating or faking asylum seekers*” (Cohen, 2002, xviii-xxi; Welch & Schuster, 2005, p. 162-173)

2.4.4 *Disproportionality*

‘*Straight society is over-reacting, [...] ‘the problem is much less serious and much less threatening than people think. Relax, don’t panic, no one here is getting hurt’ (Garland, 2008, p. 19).*

Eén van de belangrijkste elementen van *moral panics* is *disproportionality*, welke eist dat er een verschil is tussen de subjectieve en de objectieve dreiging (risico en/of schade). Met andere woorden is de maatschappelijke reactie disproportioneel ten opzichte van de werkelijke dreiging. De mediaweergave benadrukt een plotselinge en dramatische toename van de dreiging en zet deze neer als een noviteit. Men gaat voorbij aan een nuchtere en realistische evaluatie en er ontstaat ‘paniek’. De sociale wetenschapper ontwaart echter een overdreven en misplaatste reactie en probeert alles in perspectief te zetten (Cohen, 2002, p. xiii).

Disproportionality kent drie mogelijke indicatoren (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 43-45). Een eerste indicatie is te verkrijgen door een kwalitatieve vergelijking te maken tussen verschillende dreigingen en de maatschappelijke reacties erop (Cohen, 2002, p. xxi-xxii). Op sommige vormen van deviantie wordt sterk overdreven gereageerd en weer andere vormen kunnen juist worden ontkend, genegeerd of gebagatelliseerd (*other harmful conditions*). De meest concrete vorm van overdrijving is wanneer de grootte van de groep of dreiging wordt overdreven of zelfs verzonnen. Er ontstaat een gevoel onder veel mensen dat de deviante groep of categorie uit veel meer individuen bestaat dan in werkelijkheid en dat de dreiging, gevaar en schade van deze groep veel groter is dan in werkelijkheid (*exaggerated figures and fabricated figures*). Als laatste is de aandacht voor een dreiging veel groter dan op een eerder of later moment zonder dat de dreiging objectief toe is genomen (*changes over time*).

2.4.4.1 *Kritiek*

Waddington levert in 1986 als één van de eersten kritiek op het criterium van de disproportionaliteit door specifiek in te gaan op de *moral panic* over het *mugging* fenomeen. Waddington claimt dat er wel sprake is van een significante toename van de straatcriminaliteit, maar vind de maatschappelijke reactie niet overdreven of paniekerig. Hij ziet de *moral panic* als een polemisch en subjectief concept in plaats van analytisch en objectief. Het realiteitsbeeld van mensen is volgens hem altijd relatief/subjectief en geen enkele realiteitsbeeld is meer waar dan een andere. Aan de voorwaarde van de disproportionaliteit bij het herkennen van een *moral panic* kan volgens deze wetenschappers daarom ook nooit worden voldaan en hij stelt dan ook voor om het concept te laten varen (Waddington, 1986). Cohen (2002) en Goode & Ben-Yehuda (1994) pareren deze kritiek door te stellen dat men de ernst van objectieve dreigingen wetenschappelijk vast kan en moet stellen om deze vervolgens af te zetten tegen de subjectieve dreiging:

It is only by knowing the empirical nature of a given threat that we are able to determine the degree of disproportionality. The concept of the moral panic rests on disproportionality. If we cannot determine disproportionality, we cannot conclude that a given episode of fear or concern represents a case of a moral panic. Again: we can only know disproportionality by assessing threat from existing empirical information. But, once again, to repeat: our knowledge of the material world is never definitive, never absolutely certain. We are permitted only degrees of confidence. Still, that may be enough, for some issues, to feel fairly certain that what we say is correct (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 38).

De taak van de onderzoeker is dus om aan de hand van empirische accuraatheid en normatieve evaluatie de dreiging te taxeren of het probleem te indexeren en te kijken hoe het maatschappelijk kwalificatieproces de subjectieve dreiging vorm heeft gegeven (Young, 2009, p. 13; zie ook Garland, 2008). Voor deze taxatie lenen kwalitatieve methoden zich beter dan kwantitatieve, omdat symboliek, emotie en moraal niet te kwantificeren zijn. Met kwalitatieve termen zoals *de gepastheid (appropriateness) van een maatschappelijke reactie* in plaats van *disproportionality*, kunnen ook de nuances in een reactie accurater worden weergegeven (Cohen, 2002, p. xxviii-xxix). Nogmaals, het exact kwantificeren of kwalificeren van de objectieve dreiging is een moeilijke opgave en lijkt haast onmogelijk, maar in sommige gevallen is het verschil met de subjectieve dreiging zo groot en duidelijk, dat men niet om het concept van de *moral panic* heen kan (Cohen, 2002, p. xxxiv). Als we besluiten om het *moral panic*-concept naar de prullenbak te verwijzen, zoals Waddington voorstelt, lopen we de kans om grote sociale processen met een enorme impact op de maatschappij te miskennen (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 49).

2.4.5 Volatility

Ten slotte is er nog de voorwaarde van de *volatility*. De paniek en grote mate van vijandigheid zijn bij een *moral panic* erg vluchtig; zij barsten plotseling uit, maar kunnen ook weer plotseling verdwenen zijn. Sommige *moral panics* worden geroutineerd of geïnstitutionaliseerd doordat zij wettelijke, culturele en/of sociale normen beïnvloeden; sommige laten geen enkel spoor achter. Specifieke oorzaken van *moral panics* kunnen zich al in een veel eerder stadium hebben voorgedaan. Een *moral panic* kan ook bestaan uit meerdere kleine *moral panics*. Ook komt het voor dat nieuwe *moral panics* gebaseerd zijn op oude *moral panics* en met behulp van de reeds bestaande bezorgdheid over de oude *moral panics* weer in het zadel worden geholpen (*Nixon's War On Drugs* en de ontstane *moral panic* baant de weg voor latere intensere *moral panics* over drugs). Het element van de *volatility* komt terug in het laatste gedeelte van de beschrijving van *moral panics* door Cohen:

[...] the condition then disappears, submerges or deteriorates and becomes more visible. Sometimes the object of the panic is quite novel and at other times it is something which has been in existence long enough, but suddenly appears in the limelight. Sometimes the panic passes over and is forgotten, except in folklore and collective memory; at other times it has more serious and long-lasting repercussions and might produce such changes as those in legal and social policy or even in the way the society conceives itself (1972, p. 9).

Echter als een bepaalde bezorgdheid een lange tijd heerst, kan er alsnog sprake zijn van een *moral panic*. In de introductie van de 3^e editie van zijn boek *Folk devils and Moral panics* geeft Cohen (2002, p. xxix) aan dat er tegenwoordig steeds meer sprake is van permanente *moral panics* die worden gedragen door een web van sociale angsten. De mate van paniek kan dan plotseling toe- of afnemen, maar de *moral panic* is nog steeds gericht op één en dezelfde groep of gebeurtenis.

Discrete and volatile moral panics might indeed once have existed but they have now been replaced by a generalized moral stance, a permanent moral panic resting on a seamless web of social anxieties (Cohen, 2002, p. xxix).

2.5 Theorie of niet?

There is no moral panics theory. The moral panic is a sociological phenomenon, an analytical concept much like stratification, interaction, deviance and social movements (Goode, 1992, p. 551).

De *moral panic* is een sociologisch verschijnsel en kan dus vanuit verschillende theoretische perspectieven worden benaderd. Zo is de *moral panic* over *muggings* in Groot-Brittannië in de jaren '70 benaderd vanuit een meer Marxistische theorie door de Birmingham school (Hall et al., 1978) en een *moral panic* over kindermisbruik weer vanuit een feministisch perspectief (Kitzinger, 2004; Critcher, 2005, p. 2-3). Goode & Ben-Yehuda (1994, p. 124-143) beschrijven ideaaltypisch drie perspectieven op en verklaringen voor het 'ontstaan' van het verschijnsel van de *moral panic*.

2.5.1 Top down

Goode & Ben-Yehuda (1994, p. 124-143) geven zelf hun voorkeur aan het *interest-group model* dat in de Verenigde Staten veel aanhang genoot. Dit sociaal-psychologische model legt de nadruk op sociale bewegingen en ziet *moral panics* slechts als een andere vorm van collectief gedrag, terwijl Cohen hier slechts sporadisch aan refereert (1972, p. 120). Vanuit dit perspectief zijn het belangengroepen, professionele organisaties, midden- en kleinbedrijf, sociale bewegingen en/of politie die middels paniek het publiek willen winnen voor bepaalde ideologische doeleinden of eigenbelang en hierdoor het begin van publieke bezorgdheid (*concern*) creëren.

De *elite-engineered* theorie gaat ervan uit dat de elite vanuit een machtspositie over de rest van de samenleving *moral panics* initieert om hun geprivilegieerde positie te behouden middels criminalisering en straffen van bepaalde vormen van gedrag (Thompson, 1998, p. 18). Volgens Goode & Ben-Yehuda (1994, p. 124-143) maakt dit model gebruik van Marxistische concepten en probeert de elite hierin de structuur van socio-economische relaties (lees: kapitalisme) te reproduceren. De klassieke toepassing van vorenstaande is het onderzoek naar het *mugging* fenomeen in Groot-Brittannië door Hall et al. in 1978 (voor een interessante discussie hierover zie Thompson, 1998, p. 16-22).

Volgens het *grassroots model* ontstaat een *moral panic* niet vanuit *claims-making* activiteiten van *interest groups* of de hegemonie van de regerende klasse, maar vanuit een manifestatie van angst en ressentiment bij het publiek (Hier, 2008, p. 177). In dit model zijn duidelijk sporen te herkennen van het symbolisch interactionisme, waarbij sociale verschijnselen een product zijn van alledaagse sociale interacties tussen mensen (Macionis & Plummer, 2002, p. 26-28). De angst, ressentiment en bezorgdheid ontstaan spontaan in de dagelijkse interactie tussen mensen en is wijdverspreid. De media en de politiek zijn niet de initiatoren, maar kunnen wel de bezorgdheid die leeft onder het volk een enorme steun in de rug geven. Zij reproduceren slechts de *al bestaande* bezorgdheid. Het populisme is in het *grassroots model* een goede *facilitator* van *moral panics*. Zo zijn er tal van *moral panics* geweest waarbij het publiek hardere maatregelen tegen toenemende criminaliteit eiste. Een voorbeeld is de *moral panic* over drugs in de Verenigde Staten tussen 1986 en 1988, waarbij het publiek hardere maatregelen eiste en waarop de overheid reageerde met nieuwe en strengere wetten (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 124-143).

2.6 Moral panics in de wereld van de 21ste eeuw

De *moral panic* is dus geen theorie, maar een sociologisch verschijnsel dat vanuit verschillende theorieën kan worden verklaard. Sinds dit sociologische verschijnsel het levenslicht zag in de werken van Jock Young, Stanley Cohen en de Birmingham School, is het theoretisch concept door vele wetenschappers, om met Cohen te spreken, "*adapted and adopted, expanded and criticized*" (2002, p. vii). Deze innovaties en kritieken zijn veelal gebaseerd op grootschalige maatschappelijke veranderingen die herhaaldelijk vragen om een herziening van bestaande visies op de samenleving. Sinds de Verlichting en de Industriële revolutie bevinden we ons in de 'moderne tijd' dat wordt gekenmerkt door de opkomst van het kapitalisme, rationalisme en functionalisme (Macionis & Plummer, 2002, p. 66-92). Sinds de laatste eeuwwisseling is hier volgens vele sociologen een einde aan gekomen en staan we voor nieuwe grootschalige sociale veranderingen. De nieuwe sociale orde kent vele vormen en benamingen: *network society*, *risk society*, *information society*, *the third way*, *cyborg society*, *individualised society*. Zij worden gekenmerkt door sociale processen als globalisering, *glocalisation*, *mediasation*, digitalisering, post-Fordisme, *McDonaldisation* en democratisering (Macionis & Plummer, 2002, p. 657-667). In deze paragraaf wordt de invloed van drie grote sociale veranderingen op wereldniveau weergegeven, die een sterke invloed hebben op het *moral panic*-verschijnsel: de verschuiving naar de *risk society*, *culture of fear* en de multiculturele samenleving in een *liquid modernity*.

Ulrich Beck claimt in *Risk Society: Towards A Late Modernity* uit 1992 een verschuiving waar te nemen van een klassieke industriële samenleving naar een zogenaamde *risk society*. Waar het in de klassieke industriële samenleving draait om de productie en distributie van goederen en welvaart, gaat het in de nieuwe *risk society* om de productie en distributie van gevaren en risico's die ontstaan zijn door enorme industriële en wetenschappelijke vooruitgang van diezelfde samenleving. Alles draait om risico's en gevaren en het maatschappelijk collectief vraagt zich telkens af hoe deze voorkomen, geminimaliseerd of gekanaliseerd kunnen worden. Veiligheidsbeloftes van de staat

nemen samen met risico's en gevaren toe en moeten bevestigd en bekrachtigd worden om een welbewust en kritisch publiek gerust te stellen aan de hand van effectieve interventies of schijnmaatregelen. Door de globalisering zijn we uiteindelijk terechtgekomen in een *World Risk Society* (U. Beck, 1999; 2002), waarin ecologische, financiële (zie de huidige kredietcrisis) en terroristische risico's wereldwijd ervaren worden. Terrorisme is in de 21ste eeuw (opnieuw) als 's werelds grootste dreiging ten tonele verschenen. Waar bij ecologische en financiële risico's een overschot aan experts tegenstrijdige oplossingen aandragen, is er bij terroristische dreigingen sprake van simplificatie van het vijandsbeeld door staten en veiligheidsdiensten en van samenkomen van ecologische en financiële risico's. Opgepikt door de *global media* creëert dit wantrouwen tegenover medeburgers, buitenlanders en staten (U. Beck, 2002).

Ulrich Beck is niet de enige socioloog die meent waar te nemen dat de risicogevoeligheid (*risk sensitivity*) van mensen toeneemt. Volgens Frank Furedi (1997) zijn we in het Westen in een *culture of fear* beland waarin steeds meer mensen bang zijn om risico's te nemen en de focus op negatieve en destructieve aspecten in de samenleving toeneemt. Dit heeft geleid tot een veiligheidsobsessie waarin we meer oog hebben voor veiligheidskwesties dan voor grotere dreigingen als armoede, honger en sociale ongelijkheid. Allerlei maatregelen worden getroffen, ongeacht de irrationaliteit van sommige angsten. Angst neemt ironisch genoeg toe, gepromoot door de staat en overdreven door de media en *moral entrepreneurs*, terwijl we als samenleving nog nooit zo veilig zijn geweest als nu. De oorzaak hiervoor ligt volgens Furedi in de technologische vooruitgang, toename van media en mediahypes en de afname van vertrouwen in de overheid.

Wat is nu de invloed van de *risk society* en de *culture of fear* op het sociale verschijnsel van de *moral panic*? Ulrich Beck geeft aan dat modernisering ons meer risico's gebracht heeft en gelijktijdig meer bewustzijn en gevoeligheid voor risico's (*risk consciousness*) (1992, p. 55). Doordat risico's sociaal geconstrueerd worden, kunnen zij veranderd, overdreven, gedramatiseerd of geminimaliseerd worden (U. Beck, 1992, p. 22–23), wat de kans op *moral panics* vergroot. Globalisering en de *culture of fear* doen daar nog een schep bovenop door bezorgdheid en angst te doen toenemen en de nationale grenzen te doen overstijgen, waardoor de drang naar orde en duidelijke morele grenzen toeneemt:

It is also precisely under globalizing conditions that people's sense of place – and of difference between here and there, inside and outside, us and them – takes on a renewed force as a structuring feature of social relations and culture; questions of crime, danger, safety, and order often today figuring pivotally in how quotidian life of particular neighborhoods, towns, cities, and nations is experienced, imagined, and defended (Loader & Sparks, 2002, p. 104).

De socioloog Sean Hier onderschrijft dit en vult aan dat collectieve risicomanagement aangestuurd door de staat en de media leidt tot sensationele, heftige en spectaculaire discoursen over de immoraliteit van bepaalde individuen en groepen devianten, c.q. de *harmful others* (2008, p. 174). Door een verhoogd *risk consciousness* in de *late modernity* ontstaat er volgens Hier een proces van *convergence*, waarbij discoursen over risico's worden verenigd met discoursen over moraliteit. Volgens sommige wetenschappers is echter de tijd van regulering van de moraal voorbij en dus ook van *moral panics* en draait het nu alleen om het reguleren van risico's (Hier, 2003, p. 4). Hier (2003) en Moore en Valverde (2000) stellen hier terecht tegenover dat risicomanagement een nieuwe en verkapt vorm is van het oude reguleren van de moraal. Ook Stanley Cohen merkt in zijn introductie

tot de derde editie van *Folk devils & Moral panics* dat een perceptie van verhoogde risico's kan leiden tot paniek binnen de huidige *risk society*. Als een risico dan ook nog eens een morele dimensie kent, is een *moral panic* het gevolg (2002, p. xxv-xxvi). Afsluitend stelt Cohen dat *moral panics* in de *risk society* zullen toenemen en veranderen in:

| [...] a permanent moral panic resting on a seamless web of social anxieties (Cohen, 2002, p. xxix)

Sean Hier sluit hierop aan met een soortgelijke voorspelling:

| [...] as anxieties endemic to the risk society converge with anxieties contained at the level of community, we should expect a proliferation of moral panics as an ordering practice in late modernity. (2003, p. 19).

2.6.2 Multiculturalisme in een liquid modernity

De socioloog Zygmunt Bauman beschrijft in 2000 de verschuiving die de Westerse samenleving maakt van een *solid modernity* naar een *liquid modernity*. In de middeleeuwen bestond deze samenleving uit sterke familiebanden, solide gemeenschappen, een stabiele arbeidsmarkt, een duidelijke en stevige morele code en territoriale opvattingen van economie, politiek, identiteit en ruimte. In de 19e eeuw werd deze solide samenleving tot smelten gebracht om vervolgens een nieuwe maatschappelijke orde te smeden. Echter ontstond er na dit smeltingsproces geen nieuwe maatschappelijke orde, maar bleef er een fluide maatschappelijke orde over, gebaseerd op onzekerheid. Deze hedendaagse samenleving bestaat uit zwakke familiebanden en gemeenschappen, een zwakke arbeidsmarkt, deregulering en liberalisering, een onduidelijke en betwiste morele code, overheersing van het economisch denken, de compressie van tijd en ruimte en gedeterritorialiseerde politiek, identiteit, ruimte en economie (Bauman, 2000). Vooral de vervaging van de morele code en identiteit zijn voor het *moral panic*-verschijnsel van belang.

Naast de verschuiving naar een *liquid modernity* heeft de Westerse samenleving ook te maken met multiculturalisering. In het eerste hoofdstuk hebben we kunnen zien hoe grootschalige migratie vanuit de islamitische wereld naar Nederland in de afgelopen decennia op gang is gekomen. Als daaraan de migratieprocessen vanuit de rest van de wereld worden toegevoegd, wordt het zienderogen duidelijk hoe Nederland zijn multicultureel karakter heeft verkregen. Volgens Nachman Ben-Yehuda (2009, p. 2) heeft de multiculturalisering van een samenleving een belangrijke invloed op het sociale verschijnsel van de *moral panic*. Hij stelt dat het oorspronkelijke *moral panic*-model uitgaat van een min of meer cultureel monolithische maatschappij, terwijl in een multiculturele samenleving voortdurend over de moraliteit wordt getwist en onderhandeld. Ben-Yehuda (2009, p. 2) claimt in plaats van een vermindering van *moral panics* in een multiculturele samenleving juist een toename waar te nemen van kleinschalige *moral panics* die worden gelanceerd door verschillende *moral entrepreneurs*. Elke *moral entrepreneur* strijdt dan voor de dominantie van de eigen morele perceptie binnen verschillende culturele groepen binnen de samenleving. Ook Jock Young is van mening dat *moral panics* niet ontstaan als er sprake is van een totale culturele of morele hegemonie; zij ontstaan juist als deze hegemonie wordt aangetast of in crisis is (Young, 2009, p. 13). In een *liquid modernity* ontstaat volgens Jock Young (2007) ontologische onzekerheid (status en economische positie) en identiteitscrisis'. De reactie van de dominante culturele meerderheid hierop is een toename van essentialistisch denken, sociale uitsluiting en *othering*.

Deel II
***Media- en discoursanalyse
als methode***

3 Mediadiscours

In het vorige hoofdstuk is een beschrijving van de *moral panic* als sociaal verschijnsel gegeven aan de hand waarvan een analyse van de samenleving kan worden gemaakt. De analyse in dit onderzoek ter beantwoording van de probleemstelling richt zich op het mediadiscours over de islam en moslims in Nederland. Het theoretisch kader zal derhalve worden toegepast bij de analyse van media en discours vanwege de belangrijke invloed die deze twee thema's hebben op het ontstaan en voortbestaan van *moral panics*. In deze analyse van het islamdiscours in de media gaat de interesse uit naar kwaliteiten van de sociale wereld, zoals: betekenissen, concepten, definities, karakteristieken, metaforen, symbolen, emoties, motivaties en beschrijvingen. Er is daarom bewust niet gekozen voor kwantitatieve methoden, omdat deze vorenstaande kwaliteiten niet zijn te kwantificeren. In kwantitatief onderzoek worden conclusies getrokken uit de 'hoeveelheid' van de sociale wereld met behulp van gestandaardiseerde meetinstrumenten (Berg, 2007, p. 3). Een dergelijke, te systematische en mechanische aanpak ondermijnt de fundamenteën van de beoogde discoursanalyse. Het werkt contraproductief, omdat een kwantitatieve discoursanalyse ten doel heeft om teksten snel te categoriseren (aan de hand van een waarnemingsschema), in plaats van diep te graven naar de symboliek, emotie, moraal en eigenlijke betekenis achter teksten (Phillips & Hardy, 2002, p. 73-74). Deze kwaliteiten van de sociale wereld zijn van eminent belang in het vaststellen van de gepastheid van een maatschappelijke reactie (Cohen, 2002, p. xxviii-xxix) en andere processen en factoren binnen *moral panics*.

Aan de hand van vorenstaande argumenten is gekozen voor een kwalitatieve analyse van het mediadiscours over de islam en moslims die zich zal richten op de 'betekenis' van teksten en hoe deze ontstaan in de sociale en culturele context (Richardson, 2007, p. 15). Mediadiscours is een gevoelige barometer voor sociaal-culturele veranderingen en processen en is een geschikte bron voor onderzoek naar de sociale constructie van problemen die gepaard gaan met deze veranderingen (Fairclough, 1995, p. 52). De context van het mediadiscours, de *moral panic*, is van cruciaal belang vanwege de factoren die het bevat die de productie en consumptie van teksten beïnvloeden (Titscher et al., 2000, p. 27-28). Het contradiet zal niet worden onderzocht, omdat het voor de probleemstelling van dit onderzoek niet noodzakelijk is en vanwege praktische redenen: de probleemstelling wordt daarmee te groot en te breed waardoor het tijdsbestek van een scriptie wordt overschreden. In dit hoofdstuk zal het belang en de invloed van mediaweergave en discourses binnen *moral panics* worden weergegeven en vervolgens worden overgegaan tot de behandeling van het onderzoeksoptzet, de te onderzoeken mediagenres en de selectie en verzameling van data.

3.1 Media

| *Ze noemen mij een terrorist, terwijl de media alles opblaast*⁹

3.1.1 Mediaweergave

De bepalende factor in onze behandeling van individuen (en derhalve ook sociaal devianten) is de informatie die we ontvangen over hen. Deze informatie wordt in hedendaagse samenlevingen verkregen uit de tweede hand via de media en veel minder via face to face contact met de individuen zelf (Young, 1971, p. 35-37). De media geven echter 'geen' weergave van de realiteit; zij geven slechts één versie van de realiteit die cultureel is bepaald en wordt gevormd door de productieprocessen van de media (Jewkes, 2004, p. 37). De media streven naar winst en waarborging van de continuïteit door vergroting van het marktaandeel. Ze zijn afhankelijk van de afnemer en proberen deze met man en macht voor zich te behouden. Ook publieke niet-commerciële media als de BBC in Groot-Brittannië en de NOS en VARA in Nederland ontkomen niet aan de marktwerking en moeten hun oplagen en kijkcijfers overleggen aan overheid en publiek die hen financieren. De strijd om de hoogste kijkcijfers leidt tot wat men *going down-market* noemt. Dit is de toenemende nadruk op entertainment door de media ten koste van informatie en educatie (Fairclough, 1995, p. 42-43). Een belangrijke factor binnen het productieproces van de media wordt hierdoor de nieuwswaarde. Deze wordt onder andere bepaald door factoren als: impact op het publiek, mate van slecht en schokkend nieuws, uitzonderlijkheid en mate van entertainment (Harcup & O'Neill, 2001; Mautner, 2008, p. 33). De media geeft een weergave van de realiteit met een zo hoog mogelijke nieuwswaarde. Dit bewerkstelligen zij door het selecteren van atypische gebeurtenissen, deze op een stereotiepe en extreme wijze te presenteren en deze vervolgens af te zetten tegen de achtergrond van de normaliteit; allemaal onder het ethos van "*give the public what it wants*" (Young, 1971, p. 35). Van Zoonen vat het productieproces als volgt samen:

| *Het is het eindresultaat van een serie 'onderhandelingen' tussen gebeurtenissen, nieuwswaarden, organisatorische routines en regels en de beroepsopvattingen en voorkeuren van journalisten (Van Zoonen, 1991, p. 25).*

Deviante gedragingen en hun gevolgen genieten derhalve veel aandacht van de media (Young, 1971, p. 35-37). Informatie over goed en kwaad en een beschrijving van verschillende *folk types* (*heroes*, *fools*, *villains* en natuurlijk *devils*), verspreidt zich snel en krachtig via de media naar een groot publiek (Cohen, 1972, p. 16-17; Fairclough, 1995, p. 39-40). Zij geven een overdreven (*exaggeration*: Cohen, 1972, p. 31-38) en verdraaid (*distortion*: 1972, p. 31-38) beeld van de gebeurtenissen en *folk devils*, in termen van aantal deelnemers, 'slachtoffers', hoeveelheid schade en gebruik van geweld. Zij voeden de maatschappelijke bezorgdheid door te voorspellen dat de dreiging aanstaande is (*prediction*: 1972, p. 38-40). De gebeurtenis/dreiging wordt beschreven, aan de hand van een melodramatische woordenschat (rellen, oorlog, chaos, slagveld, aanslag), symboliek en

⁹ Naffer is een Marokkaans-Nederlandse rapper uit Osdorp, Amsterdam. Het citaat is afkomstig van een rapnummer die hij samen met de tevens Marokkaans-Nederlandse rapper Appa heeft uitgebracht in 2006 met de titel: *Schuif aan de kant*.

stereotyperingen (Cohen, 1972, p. 31-38; *symbolization*: 1972, p. 40-44). De media zijn de *prime movers, prime beneficiaries* (Garland, 2008, p. 15), *transmitters* en *campaigners* van *moral panics* (Cohen, 2002, xxix). Zij hebben namelijk een geïnstitutionaliseerde behoefte om nieuws te creëren en de aandacht van de consument te behouden om commerciële redenen (Young, 1971). De media geven zodoende betekenis aan deviante gedragingen, verschijnselen en gebeurtenissen:

The media define for the majority of the population what significant events are taking place, but, also, they offer powerful interpretations of how to understand these events. Implicit in those interpretations are orientations towards events and the people or groups involved in them (Hall et al, 1978, p. 56-57).

Al met al doen zij dit door het accentueren van buitengewone, dramatische en tragische elementen in een verhaal om de nieuwsaarde te vergroten (Hall et al, 1978, p. 53-55). Indien men weinig in contact komt met sociaal devianten dan bestaat de informatie die men heeft over deze groep voornamelijk uit stereotyperingen en extremen uit de media. Hierin wordt het verdraaide en stereotiepe beeld van de deviant afgezet tegen de hypothetische 'man van de straat' of modelburger. De eenzame deviant krijgt de toorn van de samenleving over zich heen, samengevat door de populaire media als het morele bewustzijn van de maatschappij (Young, 1971, p. 35).

3.1.2 *Convergence*

De media geven gedragingen, verschijnselen en/of gebeurtenissen zodoende dreigender weer dan deze in werkelijkheid zijn. Een proces van een escalerende dreiging door een bepaalde mediaweergave wordt door Hall et al aangeduid als een *signification spiral*: "*a self-amplifying sequence within the area of signification*" (1978, p. 223-227). Een belangrijk proces binnen deze *signification spiral* is het proces van *convergence*. Het begint bij de identificatie van een publieke bezorgdheid over een bepaalde dreiging van een groep die als deviant wordt beschouwd. De publieke bezorgdheid zorgt ervoor dat er een link wordt gelegd tussen de dreiging vanuit de deviante groep en andere grote maatschappelijke problemen, zoals de studentenprotesten in de jaren '60 werden geassocieerd met hooliganisme. *Convergence* is volgens Stanley Cohen de sleutel tot succes voor *moral panics*:

Successful moral panics owe their appeal to their ability to find points of resonance with wider anxieties (2002, p. xxx).

De manier waarop de media bepaalde informatie verstrekken, kan derhalve voldoende zijn om bezorgdheid of paniek te veroorzaken (Cohen, 1972, p. 16-17) of een sociaal probleem te creëren (Young, 1971, p. 37). Als dit gepaard gaat met een perceptie waarin een bepaalde moraliteit in gevaar loopt en bescherming nodig heeft, ontstaat er een habitat voor *moral panics* (Cohen, 1972, p. 16-17). De Franse denker Michel Foucault (1926-1984) ziet volgens Thompson (1998, p. 24-26) *moral panics* als een uiting van machtsstrijd over morele regulatie. De hedendaagse samenleving wordt volgens Foucault gekarakteriseerd door een overvloed aan discoursen over moraliteit. Deze morele conflicten en discoursen worden volgens Thompson door de media weergegeven aan een groot publiek en worden door hen versterkt, vaak overdreven en gedramatiseerd, wat resulteert in het sociale verschijnsel van de *moral panic*. In de volgende paragraaf wordt het concept van het discours behandeld.

3.2 Discours

Vaak wordt gedacht dat het woord ‘discours’ een synoniem is voor discussie of dialoog. Discours kent zo nog tientallen definities en betekenissen in verschillende wetenschappelijke disciplines (Mills, 1997, p. 1-6). Michel Foucault houdt in 1970 zijn inaugurele rede met de titel *L’ordre du Discours* aan het Collège de France, waarin hij het begrip discours onder de loep neemt. Foucault geeft hierin enkele definities van een discours waaronder: “*an individualisable group of statements*” (Mills, 1997, p. 6-8) en “*a group of statements which provide a language for talking about – a way of representing – the knowledge about a particular topic at a particular historical moment*” (Thompson, 1998, p. 24). Een voorbeeld van een discours is het ‘koloniaal discours’ als beschreven door de Palestijns-Amerikaanse literatuurwetenschapper Edward Said in zijn veel gekritiseerd boek *Orientalism* uit 1978. Hierin beschrijft hij een discours waarin het Oosten (*the Oriënt*) denigrerend en negatief wordt neergezet als de tegenpool van het geciviliseerde en positieve Westen. *The Oriënt* is de deviante *Other*; anomaal in relatie tot de westerse norm (Mills, 1997, 106-118). Culturen die zich verzette tegen het kolonialisme werden beschreven als barbaarse kannibalen, terwijl culturen die de bezetting accepteerden werden gekarakteriseerd als vredelievend en beschaafd (Mills, 1997, p. 118).

Naast Foucault’s visie op discours is het perspectief van Jay Lemke (1995) op discours van belang, vanwege de nadruk op de sociaalconstructivistische factoren die binnen het verschijnsel van de *moral panic* en discours een belangrijke rol spelen:

When I speak about discourse in general, I will usually mean the social activity of making meanings with language and other symbolic systems in some particular kind of situation or setting [...] On each occasion when the particular meaning characteristic of these discourses is being made, a specific text¹⁰ is produced. Discourse, as social actions or less governed by social habits, produce texts that will in some ways be alike in their meanings ... When we want to focus on the specifics of an event or occasion, we speak of the text; when we want to look at patterns, commonality, relationships that embrace different texts and occasions, we can speak of discourses (Lemke, 1995, p. 7ff; Wodak, 2008, p. 6).

Discoursen bepalen dus de manier waarop mensen betekenis geven aan sociale verschijnselen (deviant gedrag) en hoe zij de sociale werkelijkheid construeren (sociale deviantie) (Phillips & Hardy, 2002; *social practices*: Fairclough, 1995). Indien we discoursen niet begrijpen, zullen we ook niet in staat zijn om onze werkelijkheid, onze ervaringen en onszelf te begrijpen (Phillips & Hardy, 2002, p. 2-3). In dit onderzoek wordt getracht om het ‘islamdiscours’ in de media in Nederland tussen 2000 en 2010 te begrijpen om van hieruit vervolgens weer de maatschappelijke onrust te begrijpen.

¹⁰ Bij het woord tekst denkt men over het algemeen aan geschreven teksten, maar onder dit begrip vallen binnen dit discours perspectief ook gesproken woorden, afbeeldingen, symbolen en ook non-verbale communicatieve vormen van uitdrukken (Fairclough, 1995, p. 17; Wodak, 2008, p. 7).

3.3 Onderzoeksopzet: *moral panic*-analyse

De probleemstelling van dit onderzoek luidt: *in hoeverre is de maatschappelijke onrust over en reactie op de islam en moslims in Nederland in het afgelopen decennium te verklaren vanuit de moral panic-benadering en wat zijn de gevolgen van deze maatschappelijke onrust en reactie?* Het antwoord op deze probleemstelling zal worden gegeven aan de hand van een *moral panic*-analyse bestaande uit twee componenten: de sociale habitat en de cruciale elementen. Een analyse van de sociale habitat van Nederland zal worden beschreven in hoofdstuk 4 met aansluitend een analyse van de cruciale elementen in hoofdstuk 5. Hieruit zal blijken hoe de islam en moslims worden weergegeven in de Nederlandse media. Daarnaast zal moeten blijken of een *moral panic* zich daadwerkelijk heeft gemanifesteerd ten aanzien van moslims in Nederland in het afgelopen decennium en of de processen en factoren die samenhangen met deze weergave aan het *moral panic*-verschijnsel zijn toe te schrijven. De theoretische en verklarende waarde van de cultureel traumabenedering wordt tevens in dit hoofdstuk behandeld. Het onderzoek zal worden besloten met hoofdstuk 6 en 7 waarin de bevindingen van de *moral panic*-analyse en de gevolgtrekking van het *moral panic*-verschijnsel worden weergegeven.

3.4 Mediagenres

In het tijdsbestek van deze scriptie is het niet haalbaar het hele islamdiscours op televisie, radio, kranten en internet van de afgelopen tien jaar te onderzoeken op een mogelijke *moral panic* over de islam en moslims en samenhangende processen en factoren. Derhalve is er een keuze gemaakt voor één genre binnen de Nederlandse media. De keuze in deze studie is gevallen op het genre van het *krantenartikel* in dagbladen.

3.4.1 Dagbladen

Makers van dagbladen berichten in principe naar waarheid over actuele gebeurtenissen. Echter geven zij, zoals reeds gezegd, slechts een versie van de realiteit, namelijk *hun eigen* sociale constructie van de werkelijkheid, die ontstaat door een bepaald productieproces. Veel mensen raadplegen dagbladen voor informatie over de realiteit en voornamelijk na ingrijpende internationale of nationale gebeurtenissen. Voor een analyse van *moral panics* en *folk devils* vormen zij daarom de aangewezen bron van onderzoek. Voorts gaat de interesse uit naar het islamdiscours van de dominante meerderheid. Dit verklaart de keuze voor dit effectieve massacommunicatiekanaal. Het grote publieke bereik en de alomtegenwoordigheid van dagbladen versterken het constitutieve effect van het discours, waarmee de werkelijkheid binnen een breed publiek sociaal wordt geconstrueerd. Zo heeft gemiddeld 60 % van de Nederlandse bevolking de afgelopen decennia dagelijks de krant gelezen en de helft van alle Nederlanders een abonnement op een krant (CBS StatLine, 2009). Hieruit is op te maken dat dagbladen voor veel mensen een belangrijke informatiebron zijn, waardoor dit mediagenre een reflectie wordt van het beeld dat 'de sociale mainstream' heeft van de realiteit. Dagbladen hebben naast het publiek ook een grote invloed op de politiek en andere media (Mautner, 2008, p. 32-35). In dit onderzoek is gekozen voor *De Telegraaf* en

de Volkskrant vanwege hun grote publieke bereik en verschillende politiek-ideologische invalshoeken.

De Telegraaf is sinds begin jaren '70 het grootste Nederlandse dagblad met een oplage van circa 696.000 in 2006 en bereikt dagelijks ongeveer twee miljoen mensen uit alle lagen van de samenleving. Deze ochtendkrant is opgericht in 1893 en wordt getypeerd als een populaire krant, wat inhoudt dat er relatief veel aandacht wordt geschonken aan amusement ten opzichte van (politieke) informatie (Bakker & Scholten, 2007, p. 5-8). Het is verder een onafhankelijke, conservatieve en populistische krant en bevindt zich meer aan de rechterkant van het politieke spectrum. 'De krant van wakker Nederland' besteedt enorm veel aandacht aan items met een hoog gehalte aan *human interest* en sensatie (Ruigrok, 2005, p. 56-57). *De Telegraaf* wordt uitgegeven door *De Telegraaf Media Group*. *De Volkskrant* is qua oplage het derde dagblad van Nederland (284.000 in 2006) en bereikt ongeveer 827.000 lezers (NOM, 2007-2008). De krant werd in 1919 opgericht voor de katholieke Nederlander en is eigendom van *PCM Uitgevers*. Deze ochtendkrant levert verhoudingsgewijs meer (politieke) informatie dan amusement en krijgt daarom het predicaat van kwaliteitskrant. De krant kent overigens nog een predicaat: de linkse krant van Nederland. De lezers van *de Volkskrant* zijn geen dwarsdoorsnede van de Nederlandse bevolking, maar zijn oververtegenwoordigd in de hogere inkomens- en opleidingscategorieën (Bakker & Scholten, 2007, p. 5-8).

3.4.2 Krantenartikelen

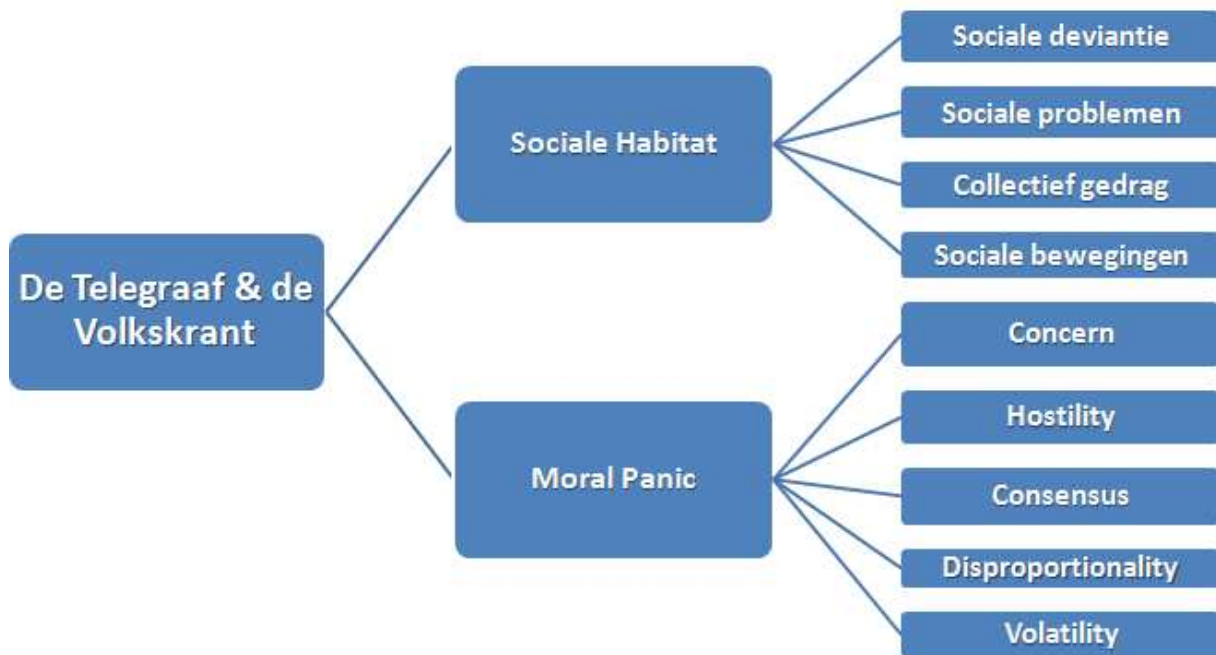
Een belangrijk praktisch voordeel bij krantenartikelen is de ruime toegankelijkheid. De Nederlandse regionale en landelijke kranten zijn eenvoudig en gratis online te raadplegen via het archief van *LexisNexis Academic NL*. Daarnaast bestaan krantenartikelen uit geschreven teksten, wat transcriptie overbodig maakt (Mautner, 2008, p. 32). Aangezien het object van onderzoek een gepolariseerd probleem betreft, is het adequater om krantenartikelen te selecteren uit landelijke dagbladen met verschillende politieke achtergronden (Mautner, 2008, p. 35). De keuze is daarom gevallen op *De Telegraaf* en *de Volkskrant* die worden gezien als elkaars tegenpolen. Uit deze kranten zullen voornamelijk teksten worden geselecteerd die zich bevinden op de binnenlandpagina's, omdat de interesse uitgaat naar de mediaweergave van gebeurtenissen en sociale types in Nederland. De keuze voor slechts twee kranten is genomen, omdat de analyse van meerdere kranten te veel tijd en arbeid vergt dan beschikbaar is. Binnen de *moral panic*-analyse zal ook slechts worden gekeken naar deze twee kranten, omdat anders het corpus simpelweg te groot wordt.

3.5 Data

De verzameling van krantenartikelen uit *de Volkskrant* en *De Telegraaf* zal op een kwalitatieve manier geschieden. Er zal een groep teksten worden geselecteerd van voornamelijk de binnenlandpagina's van *De Telegraaf* en *de Volkskrant*, die vervolgens geanalyseerd zullen worden. De selectie zal gebeuren aan de hand van de database van *LexisNexis Academic NL*, welke toegang biedt tot full text artikelen van *De Telegraaf* en *de Volkskrant* die zijn gepubliceerd binnen de onderzoeksperiode.

Uiteraard zullen slechts krantenartikelen worden geselecteerd die op enigerlei wijze gerelateerd zijn aan de islam of moslims, oftewel deel uitmaken van het islamdiscours. Voor het zoeken in de krantendatabase van *LexisNexis Academic NL* is het derhalve belangrijk om de juiste zoektermen te kiezen die relevante artikelen kunnen selecteren uit een database. Teksten die de sociale habitat en cruciale elementen van de *moral panic* over de islam beschrijven, worden als relevant beschouwd. Dit wordt gedaan aan de hand van de volgende zoektermen: islam, islamitisch(e) en moslim(s). Dit verzekert enigszins dat alleen teksten naar voren komen waarin expliciet wordt gerefereerd aan moslims of de islam. Het onderwerp van dit onderzoek maakt het verder noodzakelijk te kiezen voor een specifieke tijdsperiode. Deze onderzoeksperiode kent drie gebeurtenissen die van belang zijn voor de *moral panic*-analyse: 9/11, de moord op Pim Fortuyn en de aanslag op het leven van Theo van Gogh. De laatste key-event wordt in deze studie gezien als het begin van de *moral panic*. De eerste twee genoemde key-events lijken op het eerste gezicht een belangrijke rol te hebben gespeeld in het ontstaan van de *moral panic*. Voor de analyse van de sociale habitat begint de onderzoeksperiode daarom ongeveer driekwart jaar voor de aanslagen van 11 september 2001, namelijk 1 januari 2000 en eindigt op de dag van de moord op Theo van Gogh, namelijk 2 november 2004. Naar de cruciale elementen van de *moral panic* wordt gezocht vanaf de moord op van Gogh (belangrijkste key-event) tot aan donderdag 31 december 2009.

Aan de hand van bovenstaande zoektermen wordt een groep teksten geselecteerd uit de hierboven beschreven onderzoeksperiode. Deze teksten worden vervolgens systematisch verzameld en geanalyseerd. Tijdens deze verzameling en analyse wordt er gezocht naar elementen van de sociale habitat en de *moral panic*. Voor de analyse van de sociale habitat in hoofdstuk 4 wordt gezocht naar teksten waarin de vier sociale verschijnselen van de sociale habitat van een *moral panic* worden gerelateerd aan de islam en moslims: sociale deviantie, sociale problemen, collectief gedrag en sociale bewegingen (Goode & Ben-Yehuda, 1994). De gevonden teksten worden op grond van deze vier sociale verschijnselen als thema's geïndexeerd. De teksten waarin vorenstaande thema's aan de islam of moslims worden gerelateerd, worden weer verder geïndexeerd in verschillende topics (gecodeerd). Binnen deze topics worden teksten op chronologische volgorde opgeslagen om mogelijke causale verbanden eenvoudig te kunnen signaleren. De onderzoeksperiode van de sociale habitat vangt verder aan op 1 januari 2000 (driekwart jaar voor de aanslagen van 11 september 2001) en eindigt op 2 november 2004: de dag van de moord op Theo van Gogh. Voor de analyse van de *moral panic*-elementen in hoofdstuk 5 wordt gezocht naar teksten waarin de vijf cruciale elementen van *moral panics* in relatie tot de islam en moslims naar voren komen: *concern*, *hostility*, *consensus*, *disproportionality* en *volatility* (Goode & Ben Yehuda, 1994). De gevonden teksten worden op grond van deze vijf elementen geïndexeerd (gecodeerd) en tevens opgeslagen in chronologische volgorde. De onderzoeksperiode van de *moral panic* vangt aan 2 november 2004: de dag van de moord op Theo van Gogh en eindigt op 31 december 2009.

Methode van dataverzameling

Het op deze wijze indexeren en coderen van thema's en topics zorgt voor overzichtelijke en werkbare data van waaruit het mogelijk wordt om te bouwen aan algemene conclusies op een conceptueel niveau. De conclusies die worden getrokken uit de gecategoriseerde teksten zullen in de volgende hoofdstukken worden gepresenteerd in de categorieën en topics waarin de teksten zijn geïndexeerd. Echter zal het verwijzen naar al deze artikelen in de tekst afbreuk doen aan de leesbaarheid en leesvriendelijkheid. Om deze reden is er voor gekozen om in de tekst alleen te verwijzen naar het belangrijkste artikel, c.q. het artikel dat de meeste informatie levert over de beschreven gebeurtenis.

Deel III
Onderzoeksresultaten

4 *Moral panic: sociale habitat*

In het theoretisch kader van dit onderzoek is te lezen dat de geëigende sociale habitat voor een *moral panic* ontstaat, wanneer vier sociale verschijnselen zich op hetzelfde moment voordoen: sociale deviantie, sociale problemen, collectief gedrag en sociale bewegingen (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 52). Deze vier verschijnselen worden in dit hoofdstuk behandeld met betrekking tot de moslim in Nederland. In de eerste paragraaf wordt de sociale deviantie van moslims beschreven als weergegeven in het islamdiscours in *De Telegraaf* en *de Volkskrant*. Aansluitend volgt een paragraaf over de sociale problemen die in deze media met moslims worden geassocieerd. Na de behandeling van de sociale deviantie en sociale problemen zal in de derde paragraaf worden gekeken naar collectieve gedraging als 'roddels', 'lastercampagnes' en 'collectieve waan'. Bovendien zullen de sociale bewegingen die een rol spelen bij de benadrukking van sociale deviantie en sociale problemen in de vierde paragraaf in beschouwing worden genomen. In de laatste paragraaf zal worden gekeken wat de onderzoeksresultaten betekenen voor de sociale habitat van de beoogde *moral panic*. De onderzoeksperiode vangt zoals gezegd aan op 1 januari 2000 (driekwart jaar voor de aanslagen van 11 september 2001) en eindigt op 2 november 2004: de dag van de moord op Theo van Gogh.

4.1 *Sociale deviantie*

Sociale deviantie is gedrag dat als immoreel wordt 'beschouwd' en publieke bezorgdheid en angst genereert (Goode & Ben-Yehuda). In casu, enerzijds gedrag van de moslim dat de dominante morele code in Nederland overtreedt en anderzijds (dat zeg ik nadrukkelijk), 'gedrag dat middels selectieve perceptie en/of stereotypering wordt toegekend aan moslims of de islam'. Het gaat dus om zowel feitelijk sociaal deviant gedrag, als om gedrag dat in de media aan moslims wordt toegekend. Om dit te bewerkstelligen, zal eerst de in Nederland dominante cultuur, normen en waarde, oftewel de morele code, die in de twee kranten naar voren komt als tegenhanger van de deviante gedragingen van moslims, kort worden weergegeven. Met andere woorden, slechts de dominante morele code die wordt genoemd in artikelen die op enigerlei wijze zijn gerelateerd aan moslims door middel van de zoektermen: islam, moslim(s) en islamitisch(e). Vervolgens worden de in de media weergegeven sociaal deviante gedragingen van moslims hier tegenover gezet in de volgende subparagrafen. Verder zullen, zoals in de methodische verantwoording is te lezen, alleen gebeurtenissen worden behandeld waarover nadrukkelijk en veelvuldig in de media wordt bericht. Het doel van deze paragraaf is resumerend: onderzoeken of de moslim in de Nederlandse media wordt 'weergegeven' als sociaal deviant. Het gaat dus sec om 'de weergave' en niet om de vraag of moslims het gedrag wel of niet daadwerkelijk vertonen.

4.1.1 *Dominante morele code: wie zijn 'wij'?*

Op zoek naar de dominante morele code in Nederland stuiten we al in het begin van de onderzoeksperiode op een reeds bestaande zoektocht van de dominante 'culturele' meerderheid naar de eigen 'nationale identiteit'. Zo vraagt de Nederlandse regering de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) in 1999 om het spanningsveld tussen enerzijds de 'nationale identiteit' en anderzijds de voortgaande internationalisering en het ontstaan van een 'multi-etnische

samenleving' te onderzoeken. In het adviesrapport constateert de RMO dat de Nederlandse nationale identiteit erg dynamisch en niet erg sterk is in vergelijking met andere Europese landen, waardoor het kenmerkende van de Nederlandse identiteit onduidelijk is (RMO, 1999).

4.1.1.1 *Scheffer's multiculturele drama*

In een opzienbarend artikel in het NRC Handelsblad constateert Paul Scheffer vervolgens dat de dominante 'culturele' meerderheid in Nederland deze eigen identiteit verloochent, verliest en niet aan de minderheden in Nederland durft op te leggen (29 januari 2000). Dit is volgens de publicist één van de oorzaken voor 'het multiculturele drama', c.q. de in zijn ogen mislukte 'integratie' van de zogenaamde 'allochtonen' in de Nederlandse samenleving. Hiermee wordt de zoektocht naar de Nederlandse identiteit gekoppeld aan het 'integratiedebat'. In verscheidene artikelen in *De Telegraaf* en *de Volkskrant* wordt vervolgens ruimschoots bericht over commentaren, discussies en polemieken die dit spraakmakende essay heeft aangewakkerd, waarin de Nederlandse Leitcultuur wordt bediscussieerd (o.a. Islam moeilijk af te schudden, 16 mei 2000, *de Volkskrant*; Verwacht niet alles van inburgering, 13 mei 2000, *de Volkskrant*; Integratie stopt bij de voordeur, 11 mei 2000, *de Volkskrant*).

4.1.1.2 *Balkenende's normen en waarden*

In 2002 begint Herman Heinsbroek, de LPF-minister van Economische Zaken in het eerste kabinet Balkenende, een campagne voor het herstel van normen, waarden en respect in Nederland en pleit voor een samensmelting van de discipline van vroeger met de vrijheid van vandaag. Heinsbroek krijgt bijval van het CDA en minister-president Jan Peter Balkenende neemt het roer in de campagne over. Wederom breken er in beide kranten eindeloze discussies los over wat de Nederlandse normen en waarden nu eigenlijk zijn. Uit deze discussies en de analyse van de kranten komt echter geen duidelijke, eenduidige dominante morele code naar voren. Vaak worden de verworvenheden van de Verlichting genoemd: vrijheid, gelijkheid, tolerantie, veiligheid, democratie, individualisme (recht op zelfbeschikking), scheiding van kerk en staat en vrouwenemancipatie. Personen als Voltaire, Spinoza en Erasmus worden frequent aangehaald en tezamen genoemd met vorenstaande verworvenheden. Desalniettemin is de dominante meerderheid het niet eens over de exacte invulling, betekenis en hiërarchie van deze nog abstract besproken verworvenheden. De zoektocht gaat verder.

4.1.1.3 *De canon van Nederland*

In mei 2005 stelt minister Van der Hoeven van Onderwijs een commissie van wijzen in die een canon moeten samenstellen waarin staat vastgelegd wat iedere basisschoolleerling moet weten over de Nederlandse identiteit (Nieuwe geschiedenis, 27 mei 2005, *De Telegraaf*). Er barst een discussie los over de inhoud van deze vaderlandse canon: 'het canondebat'. In dit debat verschuift de nadruk van basisschoolleerlingen naar 'nieuwkomers', vervolgens breder naar 'allochtonen' en ten slotte naar 'alle Nederlandse burgers'. De canon voor het onderwijs wordt gekaapt door media en politiek en gaat dienen als canon van de Nederlandse identiteit die wellicht kan fungeren als 'integratie-instrument'. Deze burgers kunnen via de site www.canonvannederland.nl meedenken met de commissie en laten hierop blijken dat 70% Ambrogio Spinola wil terugzien in de canon, 65% ziet graag 'oliebollen' vermeld worden en 30% vindt dat Pim Fortuyn een plek verdient (Willem van Oranje Ja. Oliebollen Nee, 24 december 2005, *de Volkskrant*).

4.1.1.4 *De Nederlander bestaat niet!*

In 2007 vraagt de regering de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) om de Nederlandse identiteit te onderzoeken naar aanleiding van de in de voorgaande jaren toegenomen stevige maatschappelijke, politieke en wetenschappelijke debatten over individualisering, europeanisering, globalisering en multiculturalisering en de nationale identiteit waarin cultuur en religie een prominente rol spelen (WRR, 2007; Slegers, 2007). Het rapport 'Identificatie met Nederland' (volgens de auteurs specifiek niet 'de Nederlandse identiteit' getiteld) dat hieruit voortkomt, wordt gepresenteerd door prinses Máxima. Tijdens deze presentatie stelt zij in lijn met het rapport: "dé Nederlander bestaat niet". Dit doet enige stof opwaaien ('De' Nederlander bestaat niet, 25 september 2007, *de Volkskrant*; 'Inburgering Máxima is nog niet voltooid', 9 oktober 2007, *de Volkskrant*). Ook de WRR komt tot de conclusie dat er over de Nederlandse identiteit veel verwarring en verschil van inzicht is en dat de zoektocht nog steeds voortduurt (WRR, 2007; Slegers, 2007).

4.1.2 *Deviante morele code*

Men leeft nu goeddeels langs elkaar heen en kijkt veel de andere kant op, maar er zijn culturele verschillen die niet vatbaar zijn voor plooiën, schikken en afkopen. (Paul Scheffer, 2000, 29 januari)

De dominante morele code bestaat niet, want de meerderheid in Nederland is het in het niet eens over hetgeen bindt of insluit. De verschuiving naar een *liquid modernity* met een vervaging van morele grenzen lijkt zich dus ook in Nederland te hebben voltrokken. De dominante culturele meerderheid vindt in het islamdiscours echter wel overeenstemming over hetgeen scheidt of uitsluit. Er is 'wel' overeenstemming over wat zeker 'niet' tot de dominante morele code behoort, namelijk de deviante morele code, in casu die van de moslims, die wordt gezien als niet-modern en als beschavingsdeficit. In de bevestiging van de morele code die niet behoort tot de Nederlandse identiteit, lijkt de dominante meerderheid tegelijkertijd ook de eigen morele code te bevestigen. De dominante culturele meerderheid definieert op deze manier de eigen identiteit (*the Self*) door de ander (the Other), in casu de moslim, te definiëren. De vraag die hier nu rijst is of er nog wel gesproken kan worden van een 'dominante culturele meerderheid' na de constatering dat er geen eenduidige cultuur is in Nederland? Mijns inziens is dit wel degelijk mogelijk aangezien er wel een mythische constructie van een culturele eenheid bestaat. In het mediadiscours is namelijk wel de 'notie' van een 'dominante morele code' en een 'notie' van een daarbij behorende 'dominante culturele meerderheid' te vinden. Zo wordt er gesproken over 'de Nederlander', 'de Nederlandse samenleving', 'autochtonen', 'ons' en 'wij', terwijl deze eenheden in werkelijkheid bol staan van verschillende culturele inzichten en belangen.

Maar wat is nu de morele code van deviante moslims die in het islamdiscours wordt geventileerd en die niet binnen de dominante morele code wordt geschaard? Tijdens de analyse is de morele code van moslims in Nederland, zoals gedefinieerd door de dominante meerderheid, in de krantenartikelen in verschillende topics ondergebracht. In de volgende subparagrafen wordt per topic uitgelegd waarom deze als sociaal deviant worden weergegeven en, waar mogelijk, aan welk verondersteld element van de morele code van de dominante meerderheid deze wordt gekoppeld.

4.1.2.1

Gesluierte vrouwen

In de tijd dat First Lady Jacky Kennedy ze droeg hadden hoofddoeken in het Westen een elegante, modieuze uitstraling. Tegenwoordig worden ze vooral gezien als het symbool van onderdrukking en vormen ze een bron van affaires (Een hoofddoek om trots op te zijn, 22 oktober 2002, de Volkskrant).

Het dragen van een hoofddoek komt in het islamdiscours van de onderzochte krantenartikelen naar voren als een deviante gedraging, niet behorend tot de dominante morele code in Nederland. Het druist ogenschijnlijk in tegen vrouwenemancipatie en/of scheiding tussen kerk en staat. Cisca Dresselhuys, hoofdredactrice van het feministisch maandblad *Opzij*, doet in maart 2001 in een interview met *de Volkskrant* de uitspraak dat een vrouw met een hoofddoek als ‘werknemer’ niet welkom is op de redactie. De hoofddoek is volgens haar en anderen het symbool van vrouwenonderdrukking; veel vrouwen zouden de hoofddoek niet vrijwillig dragen (Het feminisme bloeit waanzinnig in Overijssel, 8 maart 2001, *de Volkskrant*). In april 2001 ontstaat er heibel rond de hoofddoek wanneer een twintigjarige islamitische vrouw, Ayse Kebaktepe, solliciteert als hulpgriffier bij de Zwolse rechtbank en niet wordt aangenomen vanwege het dragen van een hoofddoek (Zwolse rechtbank wil geen hulpgriffier met hoofddoek, 27 april 2001, *de Volkskrant*). Over het vervolg van deze affaire wordt in *De Telegraaf* en *de Volkskrant* in detail bericht in talloze artikelen. In het landelijke reglement van kledingvoorschriften voor rechtbanken staat dat de griffier een toga en bef moet dragen en het dragen van een hoofddoek in een rechtszaal zou in strijd zijn met de scheiding tussen kerk en staat. De Commissie Gelijke Behandeling, stelt Kebaktepe in het gelijk en geeft aan dat de waarden gelijkheid en godsdienstvrijheid van een hogere orde zijn dan de kledingvoorschriften. In een reactie verbiedt minister Benk Korthals van Justitie alsnog rechters, officieren van Justitie en griffiers te verschijnen met een hoofddoek in de rechtbank, zich beroepend op bestaande regelgeving, internationale verdragen en eerdere uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). De politie ziet na de ontstane ophef af van het plan om de hoofddoek toe te voegen aan het politie-uniform (Alternatief politiepet van de baan, 6 september 2001, *de Volkskrant*).

De felle discussie over hoofddoeken op de werkvloer waarover de kranten berichten slaat over op het al dan niet verbieden van de hoofddoek en gezichtsbedekkende sluiers in het onderwijs. De hoofddoek haalt in juni 2001 de kranten, nadat een openbare basisschool in Den Haag het dragen ervan verbiedt. De Haagse wethouder van onderwijs, Pierre Heijnen van de PvdA, grijpt niet in, omdat hij scholen de vrijheid wil bieden eigen beleid te voeren (Hoofddoekje?, 26 juni 2001, *de Volkskrant*). Deze artikelen brengen een stroom van artikelen over hoofddoeken op gang. Zo berichten de kranten bijvoorbeeld over drie islamitische ouders die in september naar de Commissie Gelijke Behandeling stappen om af te dwingen dat hun dochters hoofddoekjes mogen dragen op een openbare basisschool in Den Haag (Ouders vechten verbod op hoofddoekjes aan, 8 september 2001, *de Volkskrant*). In het zuiden van het land wordt in december een twintigjarige vrouw uit Den Bosch ontslagen bij een supermarkt na vier dienstjaren, nadat ze besloot een hoofddoek te gaan dragen (Vrouw ontslagen wegens dragen van hoofddoek, 27 december 2001, *de Volkskrant*).

De hoofddoek wordt in het islamdiscours gezien als deviante gedraging en er wordt getracht het in verschillende facetten van het openbare leven buiten te sluiten. De hoofddoek draagt echter minder een deviant label in vergelijking tot sluiers als de boerka, nikab of chador, die worden gedragen door orthodoxe moslima's. Dit blijkt uit enkele incidenten en affaires waarover talrijk wordt bericht in zowel *De Telegraaf* als *de Volkskrant*. Zo overweegt het ROC-Amsterdam in december 2002

leerlingen te verbieden de nikab te dragen (School overweegt verbod op chador, 30 december 2002, *de Volkskrant*). Een maand later wordt het verbod ingesteld ondanks felle kritieken van het Meldpunt Discriminatie Amsterdam (MDA) en de Commissie Gelijke Behandeling (CGB). Vier orthodoxe moslima's die volharden, wordt de toegang tot het opleidingscentrum ontzegd. Het Koning Willem I College in Den Bosch (tevens ROC) kent al langer een dergelijk verbod (Kleuterleidster met chador?, 31 december 2002, *de Volkskrant*). Het hoofd studentenzaken van de Hogeschool van Amsterdam vindt dat de nikab ook niet kan en wil de statuten aanpassen (Sluierverbod breidt zich uit in onderwijs, 22 januari 2003, *De Telegraaf*). Een verbod op gezichtssluiers wordt ingevoerd op alle universiteiten die vallen onder de koepelorganisatie VSNU en alle Amsterdamse middelbare scholen. Secretaris Hettema van het Overlegorgaan Schoolbesturen in het Amsterdamse Voortgezet Onderwijs (OSVO) stelt dat een gezichtsbedekkende sluier de open communicatie en 'integratie' in het onderwijs belemmert (Sluierverbod op middelbare scholen in Amsterdam, 7 februari 2003, *de Volkskrant*). Voorzitter Piet Boekhoud van het Rotterdamse Albada College laat aan duidelijkheid niet te wensen over:

'Een gewaad dat alles bedekt, behalve de ogen, past niet in onze samenleving' (Kleuterleidster met chador?, 31 december 2002, de Volkskrant).

Het verbod krijgt hiernaast zelfs bijval van moslima Fatima Elatik, stadsdeelwethouder van Zeeburg en fervent voorvechtster van de hoofddoek (Kleuterleidster met chador?, 31 december 2002, *de Volkskrant*) en van FORUM, het instituut voor multiculturele ontwikkeling, bij monde van woordvoerder Zeki Arslan:

'Als je geen duidelijke regels stelt, geef je orthodoxe groepen de kans telkens de grenzen van het toelaatbare op te rekken' (Kleuterleidster met chador?, 31 december 2002, de Volkskrant).

Minister Van der Hoeven van Onderwijs stelt in een reactie op de gebeurtenissen en de kritieken van de CGB en het MDA dat iedere school het recht heeft zijn eigen reglementen betreffende kledingvoorschriften naar wens op mag stellen (Geen verbod op hoofddoek in klas, 11 januari 2003, *de Volkskrant*). In januari 2003 zijn tijdens een lijsttrekkersdebat alle deelnemers het eens met de stelling dat het dragen van gezichtsbedekkende gewaden ongewenst is in de Nederlandse samenleving. Waar GroenLinks zich vooral bekommert om de vrijheid en welzijn van de vrouwen, vinden de VVD en het CDA dat de nikab de 'integratie' van moslima's tegenwerkt (PvdA: land uit bij onwil tot aanpassen, 9 januari 2003, *de Volkskrant*). Eind 2003 pleit het CDA steeds harder voor een algeheel verbod voor de gezichtssluier voor alle scholen (Sluierverbod in onderwijs, 3 december 2003, *De Telegraaf*).

4.1.2.2 Onderdrukte vrouwen

Het is echter niet alleen de hoofddoek of de sluier die sociaal deviant is vanwege het schijnbaar tegenwerken van de vrouwenemancipatie. De manier waarop moslims zouden omgaan met vrouwen wordt in de onderzochte kranten bericht als sociaal deviant, vanwege de vermeende achterliggende ongelijkheid tussen sekse en de vrijheid van de vrouw. De eerste berichten verschijnen wanneer de Marokkaanse regering in maart 2000 een aantal beleidsmaatregelen wil invoeren teneinde vrouwen meer rechten te geven. Enkele imams beginnen met het verzamelen van handtekeningen tegen de plannen van de Marokkaanse overheid die polygamie intomen, aanvragen van echtscheidingen voor vrouwen versoepelen en de huwbare leeftijd van 15 naar 18 jaar verhogen (Voordat een

Marokkaanse rebelleert, is er al veel gebeurd, 2000, 9 maart, *de Volkskrant*). De handtekeningenactie wordt hen niet in dank afgenomen door de dominante meerderheid en overlaadt hen met kritiek. In mei 2000 volgt een stroom berichten en discussies over het rapport *Islam en de multiculturele samenleving*, dat ingaat op vermeende vrouwenonderdrukking binnen de islam. De helft van de ondervraagde moslimjongeren stelt namelijk dat Europese vrouwen te veel rechten hebben en iets minder dan de helft van de 'autochtone' jongeren dat moslimmannen hun vrouwen overheersen (Kwart Nederlandse jongeren vreest 'islamitisch gevaar', 2000, 11 mei 2000, *de Volkskrant*). De nieuwe rector van de Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR), Ahmet Akgunduz, haalt in november 2000 de kranten met zijn uitspraak dat moslimmannen het recht hebben hun vrouwen te slaan. Oussama Cherribi, Tweede Kamerlid van de VVD, vindt de uitspraak botsen met de Nederlandse morele code:

Mensen slaan mag niet, is bij wet verboden. Het lijkt me dat deze man opvattingen heeft die nog uit de vorige eeuw komen (Rek om uitspraken rector islamitische universiteit over slaan moslimvrouwen, 8 november 2000, De Telegraaf).

De Haagse imam Fawaz Jneid van de As Soenah-moskee bevestigt twee jaar later in de kranten dat mannen hun vrouw mogen slaan, zij het niet te hard. Hij voegt er verder aan toe dat vrouwen alleen naar buiten mogen om boodschappen te doen en naar de moskee te gaan (Vrouwen niet onder indruk van imams, 17 juni 2002, *de Volkskrant*).

In het islamitische onderwijs wordt volgens legio krantenberichten vrouwenemancipatie tegengegaan. VVD-Kamerlid Hirsi Ali stelt bijvoorbeeld in oktober 2003 tijdens een Kameroverleg over de nieuwe inburgeringswet, voor om de subsidie stop te zetten van islamitische scholen die verzuimen de gelijkheid van man en vrouw en seksuele voorkeuren uit te dragen. In de berichtgeving staan verder verwijzingen naar sociaal deviant handelingen als het uithuwelijken, vrouwenmishandeling en –besnijdenissen (VVD eist van moslimscholen emancipatie, 28 oktober 2003, *de Volkskrant*). In april 2004 ontstaat er maatschappelijke onrust over een handboek voor de islamitische opvoeding: *De Weg van de Moslim*. Het handboek bevat passages waarin het slaan van vrouwen wordt goedgekeurd, zolang het lichte slaag betreft en verwondingen en littekens niet worden achtergelaten, en waarin vrouwenbesnijdenissen worden aangeraden ter beteugeling van de seksuele verlangens van de vrouw en ter voorkoming van kanker (Onrust om islamitisch handboek, 2004, 9 april 2004, *De Telegraaf*). De El Tawheed-moskee in Amsterdam komt in opspraak door het uitlenen van lectuur waarin vrouwen niet dezelfde verantwoordelijkheden, rechten en plichten worden toegekend als mannen, vanwege een fysieke en geestelijke tekortkoming ten opzichte van mannen (Aboutaleb roept moskee tot orde om geschriften, 16 april 2004, *De Telegraaf*). Veel uitlatingen van imams kunnen echter niet volledig worden geverifieerd en het bestaan van extremistisch lectuur in meerdere moskeeën is doorgaans onzeker; dit weerhoudt de media niet van dergelijke weergave.

Aan het eind van de eerste onderzoeksperiode barst nogmaals een felle discussie los rond de onderdrukking van moslima's door moslimmannen (Hirsi Ali en Van Gogh maken film over koran en vrouwenmishandeling, 30 augustus 2004, *de Volkskrant*). Dit gebeurt na een uitzending van VPRO's *Zomergasten* op 29 augustus 2004, waarin de controversiële film *Submission* van VVD-politica Ayaan Hirsi Ali zijn primeur beleeft. In deze felle aanklacht tegen vrouwenmishandeling binnen de islam worden mishandelde vrouwen getoond met Arabische teksten op hun naakte lichamen

gecalligrafeerd. Hirs Ali kondigt aan een vervolgfilm te willen maken over de negatieve omgang van moslims met homoseksuelen.

4.1.2.3 *Homofobie*

Moslims en homoseksualiteit gaan volgens de mediaweergave maar moeizaam samen. De aversie tegen homoseksualiteit is in strijd met de dominante morele code waarin de vrijheid, gelijkheid en tolerantie jegens homo's is opgenomen. De voorzitter van de Friese afdeling van het COC, Robert Grossnickel, constateert in 2000 een negatieve attitude richting homoseksuelen door de groei van 'fundamentalistische' islamitische groeperingen in (Homo's terug in de kast: Aantal meldingen van discriminatie neemt weer toe, 18 mei 2000, *De Telegraaf*). Ook de hoofdredacteur van de *Gay Krant*, Henk Krol, ziet de orthodoxe moslim als het probleem:

Nieuwe Nederlanders, met fundamentalistisch-islamitische godsdiensten, zijn vaak enorm intolerant. Accepteren een homo leraar niet. Wat dat betreft gaan we terug in de tijd (Hoofdredacteur Gay Krant vreest intolerante houding van 'nieuwe Nederlanders', 29 juli 2000, De Telegraaf).

In hetzelfde jaar luiden het COC en andere homoverenigingen de noodklok in Rotterdam, omdat ze steeds vaker lastig worden gevallen door 'allochtone' jongeren (Geen homo durft nog in latexpakje Rotterdam in, 7 maart 2001, *de Volkskrant*). De kranten staan vol artikelen over homofobie vanuit de moslimhoek en hieraan wordt nog meer aandacht besteed na een uitzending van NOVA in mei 2001 waarin het toenemend geweld tegen homo's wordt behandeld (Imam Rotterdam noemt homoseksualiteit ziekte, 4 mei 2001, *de Volkskrant*). Hierin noemt de imam van de Rotterdamse Al Nasr-moskee, Khalil El Mourni, homoseksualiteit een besmettelijke ziekte die schadelijk is voor Nederland: het land is in rep en roer. Twee andere imams gooien nog eens olie op het vuur door de uitspraken van El Mourni bevestigend te herhalen. Een derde, de Groningse imam Nevzat Koze, vindt homoseksualiteit geen besmettelijke, maar een psychische ziekte (Groningse imam in universiteitsblad: homoseksualiteit geen besmettelijke maar wel psychische ziekte, 16 mei 2001, *De Telegraaf*). Het Openbaar Ministerie begint kort hierna een strafrechtelijk onderzoek naar de beledigende uitspraken jegens homoseksuelen en het daarmee openlijk tot haat en discriminatie aanzetten, nadat belangenorganisaties en personen aangifte doen bij de politie. Minister-president Wim Kok reageert furieus op de uitlatingen van de vier imams en Kamerleden van de PvdA, VVD, het CDA en D66 willen bij veroordeling door de rechtbank de verblijfsvergunningen van de imams intrekken (Kok: uitspraken van imams over homo's zeer kwetsend, 12 mei 2001, *de Volkskrant*). Yassin Hartog, coördinator van de stuurgroep Islam en Burgerschap, vind dat El Mourni te ver is gegaan en zegt dat hij het had moeten laten bij de uitspraak dat de islam en homoseksualiteit botsen (Schemergebied tussen orthodoxie en tolerantie, 16 mei 2001, *de Volkskrant*). Jos van der Lans, cultuur- en godsdienstpsycholoog en namens GroenLinks lid van de Eerste Kamer laat duidelijk merken dat intolerantie jegens homoseksuelen in Nederland getuigt van sociale deviantie:

In Nederland vinden wij homoseksualiteit normaal. Het debat daarover hebben we 25 jaar geleden al gevoerd. Dus moeten we zeggen: heren, nu ophouden. Als u dit nu weer aan de orde wilt stellen, bent u in het verkeerde land (Uitspraken imams 'retoriek van gelovigen', 11 mei 2001, de Volkskrant)

De kranten berichten verder dat D66-Kamerlid Boris Dittrich in november 2001 minister van Justitie Benk Korthals om helderheid vraagt over het al dan niet vervolgen van imam El Mourni, nadat een andere imam, Abdullah Haselhof, in een radioprogramma zojuist heeft uitgelegd dat homo's

volgens de Koran in sommige gevallen de doodstraf verdienen (Dittrich wil helderheid over vervolging imam, 3 november 2001, *de Volkskrant*). In december 2002 maakt het Openbaar Ministerie (OM) openbaar dat de rechtszaak in maart 2002 voor zal komen. De rechtbank te Rotterdam spreekt imam El Moumni een maand later vrij en er steekt een storm van verontwaardiging op bij politici, homoseksuele BN'ers en homobelangenorganisaties. Het OM gaat in hoger beroep, maar ook het gerechtshof in Den Haag spreekt imam El Moumni vrij. Uit een onderzoek van de onderwijsbond AOb in september 2003, blijkt dat homoseksuele docenten zich in toenemende mate onveilig voelen in de klas vanwege hun geaardheid en hierdoor hun homoseksualiteit verbergen (Homoseksuele leraar verbergt geaardheid, 26 september 2003, *De Telegraaf*). Maria van der Hoeven minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap legt een link naar moslims:

Wellicht is er sprake van toegenomen discriminatie door de groeiende groep islamitische leerlingen in het onderwijs. En zoals wij weten, wijst deze cultuur homoseksualiteit af" (Homoseksuele leraar verbergt geaardheid, 26 september 2003, De Telegraaf).

In december 2003 maakt het ministerie van Onderwijs bekend een onderzoek te zullen instellen naar de signalen over intimidatie en bedreiging van homoseksuele onderwijzers (Anti-joods sentiment onderzocht, 4 december 2003, *de Volkskrant*). In dezelfde maand vragen LPF-Kamerleden Eerdmans en Hermans in de Kamer opheldering over het weigeren van homoseksuelen door islamitische taxichauffeurs in Amsterdam (Taxi's weigeren homo's, 1 december 2003, *De Telegraaf*). In het al eerder genoemde handboek *De Weg van de Moslim* die de El Tawheed-moskee zou verstrekken en in april 2004 de headlines haalt, wordt opgeroepen homo's van hoge gebouwen af te duwen en ze vervolgens te stenigen. Justitie stelt hiernaar een onderzoek in en stort zich volgens wederom legio krantenberichten tevens op soortgelijke teksten op het internet. Vervolg van teksten en uitspraken op het internet blijkt echter onbegonnen werk. Het wereldwijde netwerk schijnt vol te staan met anonieme antiwesterse en antisemitische uitlatingen (Justitie onderzoekt antihomoteksten, 30 april 2004, *De Telegraaf*).

4.1.2.4 *Antiwesterse politieke ideologie*

Een ander punt waarop de sociale deviantie van moslims ten opzichte van de dominante meerderheid wordt benadrukt, is de antiwesterse politieke ideologie. Deze botsing tussen politieke invalshoeken van moslims en de dominante meerderheid in Nederland komt in de kranten duidelijk aan de horizon door de aanslagen van 11 september 2001. Hierna worden enkele kenmerken van de waarschuwingfase en de dreigingsfase van een collectieve waan zichtbaar. In *de Volkskrant* en *De Telegraaf* wordt veelvuldig bericht over de reacties van moslims in de media en op internet die niet stroken met de dominante opvatting in Nederland. Een artikel in *de Volkskrant* vat de reacties van moslims als weergegeven in de media voortreffelijk samen:

Natuurlijk voelen de meeste moslims afschuw en medeleven met de duizenden doden in New York en Washington, maar bij velen heerst ook vreugde over het feit dat de Verenigde Staten eindelijk een les is geleerd (Afschuwelijk die doden, maar aanslag was terecht, 14 september 2001, de Volkskrant).

In Ede gaan moslimjongeren in de wijk Veldhuizen de straat op om feest te vieren nadat het nieuws van de aanval hen bereikt had en in Rotterdam-Crooswijk reageren moslimjongeren volgens de media enorm uitgelaten (Onsmakelijk, 13 september 2001, *De Telegraaf*). De 'reactie' van de

jongeren wordt breed uitgemeten in de landelijk media, maar blijkt achteraf een collectieve roddel te zijn geweest. Over dit laatste wordt sporadisch bericht:

Marokkaanse jongeren in Ede hebben niet gefeest na de aanslagen op Amerika. Er was geen sprake van toeterende auto's, vlaggen of vrolijkheid. De groep was al op straat voor het bekend worden van de terreurdaden en heeft, zoals vaker, de politie willen provoceren. Dat blijkt uit een intern buurtonderzoek, een verklaring van de politie en gesprekken met betrokkenen (Jongeren in Ede vierden geen feest na aanslagen, 28 september 2001, de Volkskrant)

Enkele middelbare scholen worden zenuwachtig bij de gedachte drie minuten stilte te houden voor de slachtoffers van 9/11 op 14 september 2001, uit vrees voor onbeheersbare reacties van moslimjongeren (Scholen huiverig voor stilte, 14 september 2001, *de Volkskrant*). Op diezelfde dag worden de vermeende antiwesterse sentimenten onder moslims versterkt wanneer de Nederlandse Moslim Omroep (NMO) een recitatie van een Korantekst uitzendt, waarin ongelovigen de brandstof van het vuur worden genoemd. Deze uitzending volgt direct op het NOS Journaal waarin verslag wordt gelegd van de herdenking van de slachtoffers van 11 september. De directie van NMO benadrukt dat het een herhaling was van afgelopen zondag en biedt zijn verontschuldigen aan voor de pijnlijke misser (Korantekst schokt kijkers, 15 september 2001, *de Volkskrant*). Desalniettemin wordt een discussie gestart over antiwesterse gevoelens binnen de moslimgemeenschap in Nederland, waarin het publiek (bewust of onbewust) gevoelig wordt gemaakt voor de dreiging van moslims in Nederland. Door allerlei kwantitatieve enquêteonderzoeken wordt in de *dreigingsfase* de dreiging simpel, helder en indrukwekkend overgebracht. Een voorbeeld is de in opdracht van het weekblad *Contrast*, een specialinterest weekblad over diversiteit, gedane onderzoek door Foquz Etnomarketing naar de mening van moslims over de aanslagen in de VS. Op 19 september worden de resultaten in de media bekendgemaakt waaruit blijkt dat 'bijna de helft' van de moslims in Nederland begrip heeft voor de aanslagen op New York en Washington (Helft moslims heeft begrip voor aanslagen, 19 september 2001, *de Volkskrant*). Enkele dagen later berichten de media over een enquête van Intomart in opdracht van het tv-programma *Netwerk*, waaruit blijkt dat slechts 10% van de moslims de aanslagen goedkeurt (Van Marokkanen 1 op 5 voor jihad op VS, 24 september 2001, *de Volkskrant*). Echter krijgt het eerste onderzoek meer aandacht in de media en het publiek neemt de dreiging steeds serieuzer. Twee dagen later stelt het NIPO op basis van een enquêteonderzoek dat ruim 60 procent van de Nederlanders vindt dat moslims die de terroristische aanslagen op de VS goedkeuren, het land moeten worden uitgezet. De meerderheid eist tevens harder optreden tegen moslims met antiwesterse opvattingen (Radicale moslims moeten land uit, 26 september 2001, *de Volkskrant*).

Er wordt in de kranten ook menigmaal bericht over incidenten die geen direct verband hebben met 9/11. Zo begint Justitie in Utrecht in maart 2001 een strafrechtelijk onderzoek naar de videoband *Geschiedenis van een Volk* die eind 2000 zou zijn vertoond in de islamitische basisschool Bilal in Amersfoort. De film gaat over de Palestijnse *intifada* en vergelijkt Israëliëse soldaten met Duitse Nazi's (Justitie onderzoekt video over Palestijnse intifida, 28 maart 2001, *de Volkskrant*). In juni 2002 wordt de aanwezigheid van imam Abdullah Haselhof door zijn werkgever, psycho-medisch centrum *Parnassia* in Den Haag, niet meer op prijs gesteld na begrip te hebben getoond in het programma Buitenhof voor demonstranten die tijdens een pro-Palestijnse demonstratie in Amsterdam hakenkruisen op hun spandoeken hadden staan naast een Davidster (Imam Haselhof weg bij medisch centrum, 7 juni 2002, *de Volkskrant*). Twee maanden later eist het Centrum Informatie en

Documentatie Israël (CIDI) van minister Donner van Justitie een verbod op de stichting El Aqsa, een “islamitisch-fundamentalistische liefdadigheidsinstelling”, wegens steun aan de Palestijnse politieke en militante beweging Hamas (CIDI wil onderzoek naar radicale moslimorganisatie El Aqsa, 6 augustus 2002, *De Telegraaf*). Weer twee maanden later in november reageert het CIDI wederom geschokt als El Aqsa geld inzamelt tijdens een vredesmanifestatie. Minister Donner laat het CIDI weten dat El Aqsa nauwlettend in de gaten wordt gehouden door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (Opnieuw Palestijnenrel, 2 oktober 2002, *De Telegraaf*). Het CIDI is een duidelijke actiegroep die een vermeende toename van antisemitisme wil tegenhouden en moslims als dreiging ziet.

4.1.2.5 Antisemitisme

Antisemitische sentimenten onder moslims zouden kernwaarden als vrijheid, veiligheid, tolerantie en gelijkheid voor een groep mensen in de samenleving in gevaar brengen. Een groot artikel in *de Volkskrant* in mei 2001 is volledig gewijd aan een vermeende groei van het aantal antisemitische uitingen in Nederland, zoals grafschennis en kwetsende leuzen in voetbalstadions die zouden overslaan naar de straat. Volgens het artikel en het CIDI maken naast extreemrechtse ook islamitische groeperingen zich schuldig aan Jodenhaat (Grafschennis bevestigt trend van groeiend antisemitisme, 10 mei 2001, *de Volkskrant*). De kranten berichten vervolgens dikwijls over antisemitisme vanuit de moslimhoek. In oktober 2001 dient het CIDI een aanklacht in tegen de islamitische stichting El Tawheed, van de gelijknamige moskee in Amsterdam, vanwege het verspreiden en prediken van antiwesterse en antisemitische teksten in hun maandblad en op hun internetsite (CIDI dient strafklacht in tegen moslimstichting, 16 oktober 2001, *de Volkskrant*). In april 2002 wordt een Amerikaanse jood tijdens een uit de hand gelopen pro-Palestina betoging op de Dam in elkaar geslagen ('Ik werd achtervolgd, iemand riep: jood, daar is een jood', 19 april 2002, *de Volkskrant*). Abdullah Haselhoef verschijnt enkele dagen later in de media en doet een oproep aan de islamitische gemeenschap om er alles aan te doen om de volgende week geplande pro-Israël demonstratie niet te verstoren (Haselhoef: beteugel moslimjeugd bij betoging, 20 april 2002, *de Volkskrant*). Zijn oproep wordt overschaduwd door de bewering van *Netwerk*-presentator Karel van de Graaf dat Haselhoef het meevoeren van hakenkruisen tijdens de pro-Palestijnse demonstratie zou hebben verdedigd en het verband dat hij in een nieuwsbrief legt tussen het begin van de Irak-oorlog en het joodse feest Poerim (Hakenkruisen, 24 april 2002, *de Volkskrant*). Verder wordt er veel bericht over antisemitisme op islamitische internetsites en webfora. Het Meldpunt Discriminatie Internet (MDI) noemt 2002 in zijn jaarverslag het jaar van antisemitisme en moslimhaat:

Antisemitische uitingen, zoals de joodse wereldoverheersing, joodse nazi's, joodse samenzweringen en het joodse flietskapitaal, komen vooral uit moslimhoek (Boosheid over antisemitisme lijkt opeens te zijn verdwenen, 3 april 2003, de Volkskrant)

Verscheidene artikelen hebben betrekking op het onderwijs, waarin docenten van verschillende scholen klagen over het groeiende antisemitisme onder moslimjongeren, voornamelijk gevoed door de Irak-oorlog. Lessen over de Tweede Wereldoorlog worden verstoord en docenten worden bedreigd. De Anne Frank Stichting constateert dat anti-joodse sentimenten onder moslimjongeren in de grote steden een probleem is en voornamelijk op vmbo's en ROC's (Stop de jodenhaat, 8 november 2003, *De Telegraaf*). Een reactie vanuit de politiek volgt. Het ministerie van Onderwijs stelt een onderzoek in naar antisemitisme onder 'allochtonen' op basis- en middelbare scholen. Rob Oudkerk, wethouder van onderwijs, en burgemeester Job Cohen vragen alle scholen in Amsterdam

alle vormen van antisemitisme en discriminatie te melden (Anti-joods sentiment onderzocht, 4 december 2003, *de Volkskrant*). Op de jaarlijkse herdenking van de Kristallnacht op 9 november 2003 in Amsterdam waarschuwen Bolkestein en Cohen voor het opkomende antisemitisme onder, volgens eerstgenoemde, “Noord-Afrikaanse” en “Marokkaanse jongeren” en volgens laatstgenoemde, “mede-Amsterdammers” ('Onwetendheid voedt nieuw antisemitisme', 10 november 2003, *de Volkskrant*). In februari 2004 concludeert het Europees Joods Congres (EJC) in een uitgebracht rapport dat de toenemende jodenhaat deels afkomstig is van “radicale moslims” in de verschillende EU-lidstaten ('Antisemitisme in EU neemt toe', 19 februari 2004, *de Volkskrant*). Kort hierna ontstaat er maatschappelijke consternatie over een bijeenkomst van de “radicaal-islamitische groepering” *Hizb-ut-Tahrir* (Bevrijdingspartij), in de Rotterdamse Kuip (Anti-joods congres moslims in de, 21 februari 2004, *De Telegraaf*). Volgens verschillende media en het CIDI roepen zij op tot de vernietiging van Israël en de moord op joden. Als reactie verscheurt Stadion Feyenoord NV het evenementcontract en pleiten de LPF en de VVD voor een censuur van of zelfs een verbod op toekomstige congressen.

4.1.2.6 Censuur

Moslims die in de publieke arena scherpe kritiek uiten op de islam, lopen het risico uit de gemeenschap te worden gestoten. Ze worden gezien als zelfbevlekkers en regelmatig geïntimideerd. Vooral als de critici vrouwen zijn (Uitstoting dreigt voor kritische moslims, 19 september 2002, de Volkskrant).

De roep om censuur onder moslims zou niet stroken met de vrijheid van meningsuiting die door de dominante meerderheid in Nederland zou worden gekoesterd. Dat is tevens het beeld dat uit de krantenanalyse naar voren komt. Gerrit Timmers, regisseur bij het Rotterdams Onafhankelijk Toneel, krijgt de poppen aan het dansen wanneer hij de muziektheatervoorstelling *Aisja* aflast (Multicultureel drama, 2 december 2000, *de Volkskrant*). De Marokkaanse acteurs, zangers en muzikanten weigerden verdere medewerking vanwege religieuze bezwaren en dreigementen vanuit de moslimgemeenschap. In het paradepaardje van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001 wordt *Aisja*, de vrouw van de profeet Mohamed (saws) gevisualiseerd en zodanig neergezet dat het moslims tegen de borst stuit. De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD; sinds 2002 AIVD) onderzoekt de dreigementen, waaronder een berucht faxbericht, naar aanleiding waarvan enkele politici Kamervragen stellen. Staatssecretaris van Cultuur, Kunst & Mediabeleid Rick van der Ploeg noemt de kritische en bedreigende reacties van moslims ongewenst en een aantasting van de vrijheid van meningsuiting. Hij bagatelliseert de dreigementen, maar blijft toch spreken van een “perceptie van dreiging” (*Aisja* tekent cultureel dilemma, 13 februari 2001, *de Volkskrant*). De dreigementen vormen het middelpunt van roddels. Er worden allerlei bedreigingen gemeld, maar politie en BVD komen slechts enkele daarvan op het spoor. Het bestaan van de vermeende dreigfax wordt in de Nederlandse kranten nooit geverifieerd; enige tijd later blijkt de fax helemaal niet te bestaan.

In september 2002 doet Ayaan Hirsi Ali, toen nog wetenschappelijk medewerkster van de Wiarda Beckman Stichting, aangifte van bedreiging door “moslimextremisten” vanwege haar scherpe kritiek op de islam in tv-programma's als *Rondom Tien* en *Barend & Van Dorp* (Leven ex-moslim bedreigd, 18 september 2002, *de Volkskrant*). Enkele dagen later moet zij onderduiken en wordt haar vader in London telefonisch bedreigd (Hirsi Ali weg uit publiciteit na dreigementen, 18 september 2002, *de Volkskrant*). In de media wordt bericht over soortgelijke bedreigingen aan het adres van columnist en rechtsgeleerde Afshin Ellian en de Marokkaanse schrijfster Naima El Bezaz (Uitstoting dreigt voor kritische moslims, 19 september 2002, *de Volkskrant*). Een jaar later doet VVD-Kamerlid Geert

Wilders aangifte van doodsbedreigingen vanwege zijn uitspraken over de islam. Een tijd later circuleert een video op internet waarin Wilders wordt bedreigd met onthoofding (VVD-Kamerlid Wilders met de dood bedreigd, 14 november 2003, *De Telegraaf*). De roep om censuur door moslims in Nederland wordt in de media het meest nadrukkelijk weergegeven na de uitzending van Zomergasten waarin de film *Submission* van Hirsi Ali en Theo Van Gogh in première gaat. Naast bedreigingen bericht de media ook over kritieken vanuit de moslimgemeenschap op de voor moslims kwetsende vertoning.

4.1.2.7 *Islamitisch onderwijs*

Het islamitisch onderwijs ligt in *De Telegraaf* en *de Volkskrant* regelmatig onder vuur vanwege de vermeende botsing met kernwaarden van de Nederlandse samenleving als democratie, tolerantie en gelijkheid. Zo houdt de BVD islamitische scholen sinds 2000 in de gaten en verdenkt hen van het “verspreiden van radicale en antiwesterse ideeën” en vinden de VVD en D66 dat islamitische scholen de ‘integratie’ tegenwerken. Een basisschool in Helmond haalt de ochtendkranten doordat zij de hoofddoek verplichten op het schoolterrein (Koran en Beertje Pippeloentje, 5 juli 2001, *de Volkskrant*). In Roermond komt de ‘autochtone’ bevolking in verzet als een buurthuis en thuishonk van de plaatselijke carnavalsvereniging moeten wijken voor een islamitische school ('Roermond na de moord' mist jongeren, 4 april 2000, *de Volkskrant*). Begin 2001 komt de al eerder genoemde islamitische basisschool Bilal uit Amersfoort in de kranten vanwege het vertonen van een “mogelijk antisemitische film” (Vertoning anti-Israelfilm op islamitische basisschool, 5 februari 2001, *de Volkskrant*). In september duiken er in de media berichten op over een haatkalender die zou zijn verspreid op een basisschool in Almere (Haatkalender duikt op bij moslimschool, 26 september 2001, *De Telegraaf*). Op de kalender zou naast een stenengooiende Palestijnse demonstrant voor de Al Aqsa-moskee in Jeruzalem, de Egyptische opmars in de zesdaagse oorlog en utopische voorstelling van de bevrijding van Jeruzalem een brandend vliegtuig naast de skyline van New York zijn afgebeeld. De schoolleiding distantieert zich van de kalender en spreekt tevergeefs tegen de kalender te hebben verspreid. Het verhaal heeft echter via de media het grote publiek al bereikt. Een maand later doet de voorzitter van het schoolbestuur van de islamitische As Siddieq-school in Amsterdam een aantal volgens de media antisemitische en antiwesterse uitspraken (Haat laat zich niet verbieden, 16 oktober 2001, *de Volkskrant*). Minister Rogier van Boxtel voor Grote Steden- en Integratiebeleid vraagt zijn collega-minister Hermans van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen in december om scherper toezicht te houden op het lesmateriaal op islamitische scholen (BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen, 22 december 2001, *De Telegraaf*), nadat in het televisieprogramma NOVA wordt geciteerd uit een lesboek waarin zou worden aangezet tot haat en rancune tegen de Westerse samenleving en christelijke feestdagen worden afgekeurd.

Staatssecretaris Adelmund van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen stelt een onderzoek in naar de invloed van “fundamentalisten” uit islamitische landen op islamitische scholen (Onderzoek BVD naar extremisme moslimscholen, 19 februari 2002, *de Volkskrant*); Saoedi-Arabië wordt uitdrukkelijk genoemd. In februari 2001 krijgt, volgens de BVD, één op de vijf islamitische scholen financiële steun van de “zeer orthodoxe politiek-islamitische” stichting *Al Waqf Al Islami* uit Saoedi-Arabië, die nauwe banden zou onderhouden met de Palestijnse Hamas en de Egyptische Moslimbroederschap (Een op vijf scholen ontvangt steun, 21 februari 2002, *De Telegraaf*). Ook bericht de geheime dienst over een mogelijke toename in de nabije toekomst van docenten en bestuursleden met “radicaalislamitische opvattingen” die tegen de democratie en elke vorm van ‘integratie’ zijn. In de media worden enkele islamitische scholen beticht van banden met “radicaalislamitische stichtingen” en het tegenwerken

van de 'integratie'. In april 2002 stelt minister van Boxtel van Grote steden- en Integratiebeleid artikel 23 van de Grondwet ter discussie door te pleiten voor afschaffing van zowel islamitisch als christelijk onderwijs, omdat islamitische scholen slecht zouden zijn voor de 'integratie' (Van Boxtel wil van religieus onderwijs af, 8 april 2002, *de Volkskrant*). In oktober vraagt demissionair minister Van der Hoeven van Onderwijs de Onderwijsinspectie om de lesmethoden en –materiaal van de 32 islamitische scholen in Nederland vaker te controleren ('Docent islamschool moet rouleren', 24 oktober 2002, *De Telegraaf*). In 2002 neemt de druk vanuit de Tweede Kamer op het godsdienstonderwijs op islamitische scholen toe. Geëist wordt dat de Onderwijsinspectie toegang krijgt tot de godsdienstlessen (Kamer: inspectie toelaten tot godsdienstonderwijs, 15 november 2002, *de Volkskrant*). De minister van Onderwijs wil dit echter niet, omdat de overheid geen opvatting mag hebben over de deugdelijkheid van andere godsdiensten. Echter worden de verhalen over haatzaaiende lesmethoden en –stof nooit geverifieerd door de overheid. In oktober 2002 tikt de Onderwijsinspectie de basisschool As Siddieq in Amsterdam, Ar-Risalah in Leiden en Al-Ummah in Enschede wel op de vingers vanwege 'integratiebelemmering'; de school scheidt jongens en meisjes zowel op het schoolplein als in het klaslokaal (Slechts drie islamitische scholen op vingers getikt, 26 oktober 2002, *De Telegraaf*). De VVD pleit eind 2002, bij monde van partijleider Gerrit Zalm, voor een stop op de stichting van nieuwe islamitische scholen (Zalm wil veel minder islamitische scholen, 3 december 2003, *De Telegraaf*). In 2003 wil VVD-politica Ayaan Hirsi Ali de subsidie aan islamitische scholen stopzetten als zij Nederlandse normen, zoals tolerantie, overtreden en de grondwettelijke vrijheid van onderwijs inperken (VVD: Subsiestop intolerante scholen, 28 oktober 2003, *De Telegraaf*). Eind 2003 komt de Onderwijsinspectie met een nieuw rapport over islamitisch onderwijs en nuanceert nu echter de 'desintegratie' die de scholen wordt verweten ('Inspectie is niet voor de gek te houden', 11 november 2003, *de Volkskrant*). De inspectie komt hierdoor onder vuur te liggen van de politiek; de meerderheid in de Tweede Kamer denkt daar heel anders over en houdt vast aan de niet geverifieerde verhalen. Vicepremier Zalm pleit nogmaals voor afschaffing van financiële steun aan islamitische scholen nadat de roddels in de media toenemen. In april 2004 komt minister Van der Hoeven van Onderwijs de politiek tegemoet. Er worden alsnog strengere eisen gesteld aan de oprichting van islamitische scholen: leden van de schoolbesturen dienen over de Nederlandse nationaliteit te beschikken en het overdragen van Nederlandse normen en waarden moet in een 'schoolplan' worden opgesteld (Strengere eisen aan oprichting scholen, 24 april 2004, *De Telegraaf*).

4.1.2.8 Moskeeën

Lang namen de moslims van Nederland genoeg met beduimelde onderkomens in afbraakpanden, buurthuizen en opgedoekte scholen. Maar dat is afgelopen. De moslims van Nederland willen nu bidden in echte moskeeën, met echte minaretten en echte koepels en echte halve manen op het dak (Minaretten in de polder, 29 april 2000, de Volkskrant).

Het islamitische gebedshuis is een ander voorbeeld van de sociale deviantie van moslims ten opzichte van de dominante meerderheid. De Rotterdamse wethouder Marco Pastors van Leefbaar Rotterdam (LR) wil in november 2002 een eind maken aan de bouw van grote moskeeën op opvallende plekken in Rotterdam (Wethouder Rotterdam wil geen pronte moskeeën erbij, 21 november 2002, *de Volkskrant*). Hij krijgt het coalitiegenoot CDA mee in de discussie om de esthetiek, maar de christendemocraten merken al gauw dat LR ook een andere discussie wil voeren. Fractie leider Sørensen van LR wil in concreto de bouw blokkeren van de Essalaam-moskee die met

zijn vijftig meter hoge minaretten de grootste moskee van Europa moet worden. *De Volkskrant* vat zijn argumenten als volgt samen:

Er was 'nu eenmaal het een en ander veranderd na 11 september', zo'n grote moskee zou polariserend kunnen werken en het was voorts 'een demonstratie van Arabisch conservatisme' (Toon van debat over moskeeën zint niet iedereen, 28 november 2002, de Volkskrant).

Het voorstel wordt van de tafel geveegd door alle andere fracties in de Rotterdamse gemeenteraad. LR krijgt echter wel de coalitiegenoten CDA en de VVD mee in de aanscherping van moskeebeleid:

"We moeten in de toekomst toe naar het bouwen van kleinere moskeeën, die beter passen in de omgeving waarin ze komen te staan", aldus de VVD (Moskee mag toch, 29 november 2002, De Telegraaf).

Kritiek op de bouw van moskeeën komt niet alleen van de politiek; ook buurtbewoners vrezen aantasting van het stadsgezicht door minaretten of halve maanornamenten, geluidsoverlast door oproepen tot het gebed en mensenmassa's die tevens parkeerproblematiek zullen opleveren. Enkele voorbeelden vinden we in de gemeentes Heemskerk, Dordrecht en Zeist. In Heemskerk wil in april 2000 een moskee iedere vrijdag drie minutenlang met 70 decibel oproepen tot het gebed; dit is wettelijk toegestaan (Minaretten in de polder, 29 april 2000, *de Volkskrant*). De burgemeester belegt toch maar een drukbezochte informatieavond waarin bewoners hun verzet uiten. In december 2002 komen de bewoners van villawijk Dordtsche Hout in Dordrecht in verzet tegen de bouw van een moskee, omdat zij vrezen voor geluidsoverlast, parkeerproblematiek en dat hun woningen in waarde zullen dalen (Villabewoners willen moskee niet naast deur, 18 december 2002, *De Telegraaf*). In Zeist komen buurtbewoners en de lokale afdeling van de SGP in september 2003 in actie tegen het in de publieke ruimte oproepen tot het gebed; zij krijgen bijval van Hilbrand Nawijn van de LPF (Zeister gebedsoproep hoorbaar in Den Haag, 11 september 2003, *de Volkskrant*).

Verscheidene moskeeën, voornamelijk de El Tawheed- en de Arrahmane-moskee, komen ook in de kranten veelvuldig onder vuur te liggen vanwege "radicaalislamitische" uitlatingen of het zaaien van haat en oproepen tot de *jihad* tijdens vrijdagpreken of op de eigen internetsites. Bovendien wordt hen, vaak niet of matig geverifieerd, verweten financiële steun te ontvangen van "moslimextremistische" organisaties uit het buitenland, zoals de bij het islamitisch onderwijs genoemde *Al Waqf Al Islami*.

4.1.2.9 'Hollandse Islam'

Een duidelijk thema dat duidelijk naar voren komt in de analyse is de constatering van het ontstaan van een Hollandse of Europese variant van de islam. De islam (en voornamelijk de orthodoxe variant) wordt gezien als strijdig met zogenaamde Hollandse of Europese normen en waarden en vanuit deze constatering wordt de islam, die zou passen bij de normen en waarden van de dominante meerderheid, de 'Hollandse islam' genoemd. In mei 2000 doet de Universiteit Utrecht een onderzoek in opdracht van *de Volkskrant* onder de naam *Islam in de multiculturele samenleving*. Het onderzoeksrapport wordt breed uitgemeten in de media en vanuit alle kanten wordt het ontstaan van een 'Hollandse islam' aangemoedigd:

Volgens het onderzoek tekenen de contouren zich af van een 'Hollandse islam'. Jonge moslims beleven in meerderheid hun geloof niet langer traditioneel, maar kiezen voor een individuele, liberale benadering. Dat is een stap in de goede richting (Hollandse islam, 12 mei 2000, de Volkskrant).

De 'Hollandse islam' is volgens dit artikel wél individualistisch en liberaal. De islambeleving van voornamelijk orthodoxe moslims wordt in de kranten afgezet tegen en gezien als gevaar voor de 'Hollandse islam'. Zo wordt de Nederlandse afdeling van de Turks-islamitische organisatie *Mili Gorus* in de media geprezen om zijn oriëntatie op de Europese cultuur en het zich verre houden van "het fundamentalisme" (Hollandse islam, 13 mei 2000, *de Volkskrant*). Uit het onderzoek *Beeldvorming en de betekenis van de Islam* van de sociologen Entzinger en Phalet komt tevens het ontstaan van een 'Hollandse islam' naar voren en wordt door de publieke opinie met open armen ontvangen (Onderzoek naar 'integratie' benadrukt belang onderwijs, 23 mei 2000, *de Volkskrant*). Begin 2002 komt premier Balkenende met een duidelijke boodschap aan sociaal devianten reagerend op het debat over de Nederlandse morele code:

CDA-fractie leider Balkenende vindt een multiculturele samenleving niet iets om naar te streven. Allochtonen moeten zich de waarden en normen van de Nederlandse samenleving eigen maken. 'De tolerantie is doorgeschoten', vindt hij. 'Afwijkend gedrag wordt getolereerd.' Volgens Balkenende is het beleid van Paars te vrijblijvend geweest. Als het aan hem ligt wordt de overheid veeleisender (Inburgeren voorwaarde voor verblijf, 26 januari 2002, de Volkskrant).

Na enkele maanden van discussies over normen en waarden en de multiculturele samenleving, wil een ruime Kamermeerderheid, VVD, CDA, LPF, D66, GroenLinks en SP, een onderzoek instellen naar de godsdienstbeleving van moslims in Nederland (Kamer wil islam in Nederland onderzoeken, 5 juli 2002, *de Volkskrant*). Het onderzoek moet duidelijk maken welke stromingen in Nederland worden aangehangen en wat het aandeel van "fundamentalistische" stromingen is. De 'stroming' die in de media positieve kritieken geniet is de 'Hollandse islam'; de islam die zo min mogelijk sociaal deviant is en de minste sociale problemen oplevert.

4.1.3 De moslim: sociaal deviant?

Uit bovenstaande analyse kunnen we concluderen dat de moslim in de Nederlandse media wordt weergegeven als sociaal deviant. Het dragen van sluiers, het tegenwerken van vrouwenemancipatie, homofobie, een antiwesterse politieke ideologie, antisemitisme, censuur, islamitisch onderwijs en moskeeën worden alle weergegeven als afwijkend van of niet behorende tot 'de dominante morele code'. Het dragen van sluiers en het onderdrukken van de vrouw druist volgens de dominante meerderheid in tegen de vrijheid, gelijkheid, individualisme en vrouwenemancipatie. Homofobie en antisemitisme staan haaks tegenover waarden als gelijkheid en tolerantie en censuur tegenover de vrijheid van meningsuiting. Islamitisch onderwijs wordt gezien als een deviante onderwijsmethode waarmee andere waarden en normen dan de dominante morele code worden gedoceed. Een antiwesterse politieke ideologie wordt gezien als deviant ten opzichte van de politieke invalshoeken van de dominante meerderheid. De dreiging hiervan richt zich deels op de veiligheid en verworvenheden als de democratie en de scheiding tussen kerk en staat. De moskee wekt veel weerstand op vanwege de esthetische deviantie en de daar gepredikte deviante morele code ten opzichte van de normen en waarden van de dominante meerderheid.

De probleemstelling, in hoeverre de maatschappelijke onrust over en reactie op de islam en moslims in Nederland in het afgelopen decennium te verklaren is vanuit de *moral panic*-benadering, kan met deze paragraaf partieel worden beantwoord: aan de eerste vereiste voor de ideale sociale habitat van een *moral panic*, namelijk de aanwezigheid van sociale deviantie van de groep mensen waarop de paniek zich zal gaan richten, is voldaan. Een andere belangrijke conclusie die te trekken is uit bovenstaande analyse is het feit dat de dominante morele code wordt geduid aan de hand van wat het in ieder geval niet is. Alle genoemde verworvenheden van de Verlichting worden slechts genoemd in combinatie met de conflicterende normen en waarden die de moslims worden toegekend.

4.2 Sociale problemen

De dominante meerderheid van de bevolking 'definieert' of 'construeert' collectief een sociale conditie als sociaal probleem zodra iets wordt herkend of beschouwd als fout. Er ontstaat bezorgdheid over en er wordt aangespoord tot het ondernemen van stappen de fout te corrigeren (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 88-90). De centrale vraag in deze paragraaf richt zich op de sociale problemen die in Nederland sociaal zijn geconstrueerd met betrekking tot moslims. Hier worden zowel 'feitelijke sociale problemen' met (enkele) moslims verstaan, als sociale problemen die middels 'selectieve perceptie en/of stereotypering' worden toegekend aan alle moslims of de islam.

4.2.1 Extremisme & terrorisme

Het grootste sociale probleem met betrekking tot moslims dat uit de analyse naar voren komt, is het probleem van extremisme en terrorisme. Al een jaar voor 11 september 2001 claimt de AIVD te beschikken over meerdere aanwijzingen dat "moslimextremisten" in Nederland, voornamelijk via internet, moslims ronselen voor de *jihad* in het buitenland. Nederland is volgens directeur Sybrand van Hulst een broedplaats voor "radicaalislamitische" terroristen door de aanwezigheid van Schiphol en de Rotterdamse haven (Werving moslims voor heilige oorlog, 9 april 2001, *De Telegraaf*). Nederland ervaart de waarschuwings- en dreigingsfase van een collectieve waan. Na de aanslagen van 11 september op New York en Washington D.C., oftewel de impactfase ontstaat er een ongekende bezorgdheid in Nederland over de dreiging van de islam:

De terrorist heeft geen gezicht. Verweer tegen een terreurdaad is nauwelijks mogelijk. De aanvallen in de Verenigde Staten hebben in de hele wereld tot gevoelens van angst en onzekerheid geleid: wat is gebeurd in het 'onkwetsbare' Amerika kan morgen ook een ander treffen (Wereld in greep angst, 13 september 2001, De Telegraaf).

Er duiken na 11 september steeds meer berichten op over "moslimextremisme" in Nederland als het publiek de balans opmaakt van het gebeuren en de eigen toestand in de zogenaamde inventoryfase van de collectieve waan. Op 15 september 2001 worden vier leden van de "radicaalislamitische" terreurgroep *Takfir Wal Hijra* in Rotterdam gearresteerd (Rotterdamse moslims behoorden tot radicale terreurgroep, 18 september 2001, *De Telegraaf*). Zij worden verdacht van het beramen van aanslagen op West-Europese doelen en deel uit te maken van het netwerk van Al-Qaeda; er wordt gesproken van een Rotterdamse cel. Op 27 september 2001 wordt een "extremistische" moslim gearresteerd die van terreurplannen wordt verdacht (Politie arresteert weer radicale moslim, 27 september 2001, *de Volkskrant*). Premier Kok verklaart dat Nederland in oorlog is met het terrorisme

(Bewaking in hele land op scherp, 19 september 2001, *De Telegraaf*) en minister van Defensie Frank De Grave richt een taskforce op die de gevolgen van 9/11 moet inventariseren (Kabinet door VS-aanslagen overvallen, 19 september 2001, *De Telegraaf*). De hoofdcommissarissen van de zesentwintig politiekorpsen in Nederland komen bijeen om de veiligheid in het land te bespreken (Politietop bijeen over veiligheid, 19 september 2001, *De Telegraaf*). Diverse Nederlandse vlieg scholen melden de afgelopen tijd te zijn bestookt met aanvragen van moslims uit het buitenland voor vliegtrainingen (Moslimextremisten wilden vlieglessen in Rotterdam, 17 september 2001, *De Telegraaf*) en duikscholen spreken van een hoeveelheid aan moslims die lessen heeft gevolgd (Onderzoek naar duiklessen van mogelijke jihadstrijders, 18 april 2003, *de Volkskrant*).

De Tweede Kamer eist dat de regering een zwarte lijst van verboden terreurgroepen opstelt naar Amerikaans model, maar de regering wil een Europees besluit afwachten ('Nederland moet PKK nu verbieden', 27 december 2001, *de Volkskrant*). Er wordt wel een zogenaamde 'Zalmlijst' opgesteld waarop instelling staan die vermoedelijk banden onderhouden met terroristische organisaties (Adres terrorist op zwarte lijst van overheid, 11 oktober 2001, *De Telegraaf*). In de jacht op de financiers van het Al-Qaeda-netwerk worden islamitische stichtingen, liefdadigheidsinstellingen en enkele beluizen van moslimeigenaren onder vuur genomen. Minister van Buitenlandse Zaken, Jozias van Aartsen schrijft in een notitie aan de Tweede Kamer dat een kleine kring van "radicale" moslims in Nederland bereid is aanslagen te plegen (Kabinet houdt rekening met terrorisme in eigen land, 13 november 2001, *de Volkskrant*). De 28-jarige Engelsman Richard Colvin Reid, ook wel bekend als de *shoebomber* vanwege zijn mislukte aanslag op een vliegtuig met explosieven die hij in zijn schoen verstopte, blijkt enige tijd in Amsterdam te hebben doorgebracht en aldaar de explosieven te hebben verkregen. Ook Mohamed Atta, Mounir El Motassadeq en Marwan Al Shehhi, allen verdacht van de aanslagen op 9/11, blijken enige tijd in Nederland te hebben vertoefd (Terreurpiloot verbleef tijdje in ons land, 23 mei 2002, *De Telegraaf*; Hoofddaders WTC-aanval bezochten Amsterdam, 13 september 2002, *De Telegraaf*). Begin 2002 haalt het "moslimextremisme" wederom menigmaal de media wanneer twee moslimjongeren, Ahmed El Bakiouli en Khalid El Hassnaoui, uit Nederland in Kashmir door grenswachten worden neergeschoten, nadat zij volgens Indiase autoriteiten een aanval met messen op een grenspost uitvoerden:

Volgens BVD-hoofd Van Hulst vindt rekrutering onder meer plaats vanuit 'een enkele moskee waar ultra-orthodoxe gemeenschappen samenkomen zonder enige band met de Nederlandse samenleving (BVD: in Kashmir vermoord duo was voorbereid op jihad, 29 mei 2002, de Volkskrant).

In september 2002 worden in diverse plaatsen in Nederland acht mannen gearresteerd vanwege deelname aan een netwerk van "moslimextremisten" en het beramen van aanslagen in Nederland. Eén groep opereert vanuit Rotterdam en de andere vanuit Eindhoven en worden in verband gebracht met enkele moskeeën, zoals de El Fourqaan-moskee. De media stort zich volledig op de 'Lichtstad' en geeft het weer als een broeinest voor terroristen ('Eindhoven trefpunt terroristen', 16 mei 2003, *De Telegraaf*). Eind 2002 wil minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken het rekruteren voor de *jihad* strafbaar stellen na alarmerende rapporten van de AIVD:

De dreiging die uitgaat van het radicaal-islamitisch terrorisme is in Nederland aanzienlijk. Dat blijkt uit het jaarverslag 2002 van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD). 'We moeten feitelijk erkennen dat de komende jaren het islamitisch terrorisme onderdeel is van onze westerse samenleving', aldus Sybrand van Hulst, hoofd van de AIVD, dinsdag tijdens de presentatie van het rapport.

In heel 2002 en 2003 doet de AIVD verder onderzoek naar islamitische stichtingen die banden zouden onderhouden met “moslimextremisten”, zoals: Benevolence International Nederland, Al Haramain, Elmahrosa Arabic Media Group, Al Aqsa, Al Waqf Al Islami, Jerusalem, Funds Beyond Frontiers en Muwafaq (Liefdadigheid moslims in kwaad daglicht gesteld, 19 oktober 2001, *de Volkskrant*; Terrorisme-financiers gevestigd in Nederland, 22 augustus 2003, *De Telegraaf*; Mokumse imam omarmt 'Al-Qaeda-sjeik', 17 januari 2004, *De Telegraaf*). In juni 2003 worden twaalf verdachten vrijgesproken, waaronder de eerdergenoemde acht arrestanten, van het rekruteren en ondersteunen van strijders voor de jihad (Vermeende jihadstrijders vrijgesproken, 6 juni 2003, *de Volkskrant*). Als reactie wordt onderzocht of terroristische organisaties en het ronselen voor de *jihad* wettelijk verboden kunnen worden. Op 11 september 2003 stelt minister Donner van Justitie in een notitie aan de Tweede Kamer dat de veiligheid van Nederland ernstig wordt bedreigd door islamitisch terrorisme (Offensief tegen interne en externe dreiging, 11 september 2003, *de Volkskrant*). Op 23 oktober 2003 kopt *De Telegraaf* “Aanslag in ons land verijdelt”:

Arrestatieteams lichtten afgelopen vrijdag (14 oktober) in Amsterdam, Schiedam, Den Haag en Amersfoort vijf radicale, mogelijk aan Al-Qaeda gelieerde, moslims van hun bed. Ze hadden het met een bomaanslag op een nog onbekend doelwit gemunt (Aanslag in ons land verijdeld, 23 oktober 2003).

Achteraf blijkt het te gaan om de vermeende leden Samir A., Ismail A., Jason W. en Redouan El I. van de zogenaamde ‘Hofstadgroep’. In maart 2004 schrijft minister Remkes van Binnenlandse Zaken in een brief aan de Tweede Kamer waarin wederom wordt gewaarschuwd voor “extreme islamgroeperingen” in Nederland die minderjarige ‘allochtonen’ en nu ook ‘autochtone’ bekeerlingen werven voor terreuracties (Remkes: Radicale moslims ronselen jongeren, 10 maart 2004, *De Telegraaf*). Zij benaderen jongeren in gevangenissen of tijdens privésessies thuis of in afgehuurde zaaltjes. Na de bomaanslagen op vier forensentreinen in Madrid neemt de angst voor aanslagen in Nederland verder toe. Er worden in de media een aantal verbanden gelegd met Nederland: de videoband waarin de aanslagen worden opgeëist, zouden mogelijk in Amsterdam opgenomen zijn en de daders blijken contacten te hebben met de Rotterdamse terreurcel die vlak na 11 september 2001 is opgerold (Bloedband met Madrid, 20 maart 2004, *De Telegraaf*). Nederland is in de hoogste staat van alertheid:

*Nooit eerder liepen er zoveel geheim agenten in Nederland rond. Duizend mensen heeft de AIVD reeds in dienst. Maar nog is het niet genoeg. Daarom besloot het kabinet tot een nieuwe uitbreiding na de bomaanslag in Madrid in maart. Hulp krijgt de AIVD ook van justitie en politie. Pleegt een van de honderdvijftig jihadisten een strafbaar feit, dan aarzelen politie en justitie niet hem op te pakken, ook als de overtreding niets te maken heeft met mogelijke terroristische feiten (Schaduw, afluisteren, rondhangen in moskeeën, 15 mei 2004, *de Volkskrant*).*

Een tiental moskeeën in Nederland die als “radicaal” worden bestempeld, waaronder de Amsterdamse El Tawheed-moskee, worden in de gaten gehouden. In juni 2004 berichten de kranten dat de rekrutering voor *jihad* zich ondergronds lijkt voort te zetten, nadat moskeeën zich ontdoen van “radicale” figuren en invloeden (Rekrutering voor jihad ondergronds, 5 juni 2004, *de Volkskrant*). Op 10 augustus 2004 treedt de Wet Terroristische Misdrijven in werking, waarin onder andere maximumstraffen voor terroristische misdrijven worden verdubbeld (Terrorismewet nu van kracht, 11 augustus 2004, *De Telegraaf*). Hiermee is de herstelfase van de collectieve waan aangebroken.

Het laatste incident binnen de onderzoeksperiode waar de Telegraaf- of Volkskrantlezer niet omheen kan, is de inval met een grote politiemacht bij een Marokkaans gezin aan de Bucheliusstraat in Utrecht (Jacht op explosieve familie, 16 oktober 2004, *De Telegraaf*). Er wordt tevergeefs gezocht naar explosieven en er zou een verband zijn met de aanslagen in Madrid. Deze inval leidt enkele dagen later tot de arrestatie van de 37-jarige elektromonteur Hassan O. Er volgen meerdere krantenberichten en invallen: het huis van zijn ex-vrouw en het distributiecentrum van de V&D, waar hij mogelijk springstoffen zou hebben opgeborgen.

4.2.2 *Buitenlandse invloeden*

Regimes van sommige islamitische landen proberen op allerlei manieren invloed te verwerven binnen de islamitische groeperingen in ons land. Zo blijkt dat vanuit onder meer Libië, de Verenigde Arabische Emiraten en Saoedi-Arabië geld wordt gepompt in moskeeën, islamitische scholen en centra in Nederland. Dat stelt de Binnenlandse Veiligheidsdienst in haar jaarverslag over 1999. De veiligheidsdienst heeft vorig jaar een begin gemaakt met het in kaart brengen van hoe dit precies gebeurt (Arabische steun voor islamitische beweging, 31 mei 2000, de Volkskrant).

Begin 2000 beschuldigt de BVD islamitische landen van het creëren van sociale problemen doordat zij de ‘integratie’ van moslims en de democratie in Nederland verstoren. Eind 2001 constateert ook PvdA-fractievoorzitter Ad Melkert dat de steun uit het buitenland de culturele verschillen versterkt. Hij voegt hieraan toe dat we ons moeten verdedigen tegen terreur van buitenaf en infiltratie van binnen (Melkert eist verbod van omstreden organisaties, 8 oktober 2001, *de Volkskrant*). In het jaar 2002 haalt de Saoedische stichting *Al Waqf Al Islami* herhaaldelijk de kranten (Een op vijf scholen ontvangt steun, 21 februari 2002, *De Telegraaf*); de BVD claimt dat de stichting greep probeert te krijgen op moslim in Nederland via liefdadigheid en zendingsmissies. In februari 2002 wil Staatssecretaris Karin Adelmund van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap 32 islamitische scholen die nauwe banden onderhouden met “fundamentalisten” uit het buitenland, voornamelijk Saoedi-Arabië, hard aanpakken (Onderzoek BVD naar extremisme moslimscholen, 19 februari 2002, *de Volkskrant*). Ook de Libische *World Islamic Call Society* wordt in verschillende artikelen genoemd als ‘desintegratieve’ factor. Deze stichting wordt zelfs gezien als het verlengstuk van de Libische inlichtingendienst. Daarnaast wordt de invloed van de Turkse overheidsorganisatie *Diyanet* besproken in verscheidene artikelen.

Eind 2002 heeft de VVD er genoeg van en eist, bij monde van Kamerlid Geert Wilders, van moskeeën in Nederland openbaarmaking van de in- en uitstroom van financiën (VVD: Geldstroom moskeeën openbaar, 12 december 2002, *De Telegraaf*). In 2003 wordt de Saoedische ambassadeur door minister Jaap de Hoop Scheffer van Buitenlandse Zaken op het matje geroepen vanwege steun aan “radicaalislamitische” activiteiten in Nederland (Nederland wil opheldering van Saoedi-Arabië, 29 april 2003, *de Volkskrant*). In 2004 eist de VVD opheldering over imams uit Den Haag, Gouda, Tilburg en Rotterdam die maandelijks een cheque bij de Saoedische ambassade in Den Haag zouden ophalen (VVD wil opheldering over financieren imams door Saoedisch regime, 26 januari 2004, *De Telegraaf*).

In ruil daarvoor zouden de imams het gedachtegoed van het 'wahabisme', de heersende orthodoxe stroming in Saoedi-Arabië, moeten verspreiden. Bovendien zou radicale literatuur via de diplomatieke post mee worden verzonden en vervolgens in moskeeën verspreid. Tussen de heisa over de veelal niet geverifieerde buitenlandse invloeden door is in enkele artikelen de volgende BVD-conclusie te lezen:

Volgens de BVD wordt op moslimscholen niet of nauwelijks tot haat tegen de westerse wereld aangezet. Er zijn wel contacten met radicale organisaties, maar hun invloed wordt overschat (BVD: amper buitenlandse invloed op moslimscholen, 21 februari 2002, de Volkskrant).

4.2.3 Imams

Bezorgdheid is ook waar te nemen over een aantal imams in Nederland wiens uitspraken of handelingen worden herkend of beschouwd als fout. Zo berichten de kranten in mei 2000 uitgebreid over het proefschrift van VVD-kamerlid Oussama Cherribi over imams in de hoofdstad. Eurocommissaris Frits Bolkestein en Staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur & Wetenschap Rick van der Ploeg fungeren in de officiële gelegenheid als paranimfen ('Imams worden verteerd door angst voor buitenwereld', 13 mei 2000, *de Volkskrant*). Hierin stelt Cherribi dat imams uit het tiende eeuwse Bagdad liberaler en toleranter waren dan de huidige Amsterdamse imams. De kranten berichten nog verder frequent over imams in Nederland die onvoldoende kennis zouden hebben van de Nederlandse taal, cultuur en het democratisch systeem.

Op 4 mei 2001 is het dan echt raak. Een dag eerder doet de Rotterdamse imam Khalil El Moumni van de Al Nassr-moskee de beruchte uitspraak over homo's in het actualiteitenprogramma NOVA die een hoop stof doet opwaaien¹¹. Bovendien blijken meerdere imams dezelfde mening te delen betreffende homoseksualiteit. De BVD stelt dat verscheidene imams de 'integratie' tegenwerken (BVD: imams tegen integratie ingezet, 22 mei 2001, *de Volkskrant*). De oplossing wordt gezocht in het oprichten van een Nederlandse imamopleiding. In november 2001 is de beurt aan imam Haselhoef om uitspraken te doen over homo's die niet stroken met de dominante opvatting in Nederland (Dittrich wil helderheid over vervolging imam, 3 november 2001, *de Volkskrant*). Het jaar 2002 wordt ingeluid met de invoering van een maatregel voor imams met een tijdelijke verblijfsvergunning ('Inburgeringsplicht imams verwerpelijk', 7 januari 2002, *de Volkskrant*). Zij moeten een verplichte en speciaal op geestelijken toegepaste inburgeringscursus volgen. Imams die al langer in Nederland zijn krijgen van het ministerie van Grote Steden- en Integratiebeleid de nadrukkelijke optie zich vrijwillig te melden voor de cursus. Later in 2002 komen enkele andere imams in opspraak door weer een uitzending van NOVA, zoals de Tilburgse Ahmad Salam, Haagse Fawaz Jneid en Amsterdamse Mahmoud El Shershaby. Zij zouden de taal niet spreken, zich opsluiten in eigen kring en antiwesters en vrouwonvriendelijk prediken. In 2004 is de politiek het spuugzat. Een ruime Kamermeerderheid van CDA, VVD, D66 en PvdA wil imams die oproepen tot haat tegen homo's en vrouwen het land uit kunnen zetten, door intrekking van de verblijfsvergunning of zelfs van het Nederlands paspoort (Kamer: Haatzaaiende imams moeten direct het land uit, 29 april 2004, *De Telegraaf*).

¹¹ Zie topic: homofobie.

4.2.4 *De moslim: een sociaal probleem?*

Uit bovenstaande analyse kunnen we concluderen dat moslims in de mediaweergave in Nederland worden gerelateerd aan enkele sociale problemen. Moslimextremisme en -terrorisme, buitenlandse invloeden en imams worden alle herkend of beschouwd als fout. Er is bezorgdheid ontstaan over extremisme en terrorisme in Nederland dat gepleegd wordt uit naam van de islam, over de invloed van buitenlandse organisaties en mogendheden op groepen Nederlandse burgers en over religieuze leiders die hun aanhang voorzien van uitspraken of handelingen die door de dominante meerderheid als fout worden herkend of beschouwd. Tot het ondernemen van stappen deze fouten te corrigeren, wordt nadrukkelijk aangespoord. In de strijd tegen het moslimextremisme en –terrorisme is de AIVD (en voor 2002 de BVD) de organisatie die het initiatief neemt. Politie en justitie reageren met arrestaties van en rechtszaken tegen terreurverdachten. De politiek reageert met maatregelen in de vorm van wetsvoorstellen en -wijzigingen die de fouten kunnen corrigeren. De invloed van buitenlandse organisaties en mogendheden wordt gezien als fout vanwege het gevaar voor de ‘integratie’ van moslims in Nederland en het democratisch bestel. De uitspraken en handelingen van imams worden als fout beschouwd vanwege de botsing met de Nederlandse morele code.

Het antwoord op de probleemstelling, in hoeverre de maatschappelijke onrust over en reactie op de islam en moslims in Nederland in het afgelopen decennium te verklaren is vanuit de *moral panic*-benadering, kan met deze paragraaf worden aangevuld: moslims worden in de mediaweergave in Nederland gerelateerd aan door de dominante meerderheid gedefinieerde en geconstrueerde sociale problemen. Hiermee is tevens voldaan aan een tweede vereiste voor de ideale sociale habitat van een *moral panic*, namelijk de relatie tussen de groep mensen waarop de paniek zich richt en sociale problemen die in de samenleving bestaan.

4.3 *Collectieve gedraging*

Een derde vereiste van de geëigende sociale habitat van een *moral panic* is de aanwezigheid van collectieve gedragingen als roddels, lastercampagnes en collectieve waan. De vraag in hoeverre er sprake is van deze collectieve gedragingen in Nederlandse sociale habitat voorafgaand aan de moord op Theo van Gogh is in de vorige twee paragrafen grotendeels beantwoord. Roddels zijn onder andere geconstateerd rondom het islamitisch onderwijs en moskeeën, contacten met extremisten, dreigementen aan het adres van de theatervoorstelling *Aisja* en feestvierende moslimjongeren in Ede. Een collectieve waan ontvouwde zich rondom de vermeende positieve reactie van moslims op de gebeurtenissen van 9/11¹². Wat resteert, is de aanwezigheid van lastercampagnes.

4.3.1 *Lastercampagne*

Lastercampagnes worden opgezet tegen een bepaalde groep personen die de schuld krijgen van allerlei sociale problemen en in deze campagnes vijandig worden bejegend en worden gedehumaniseerd. Beschuldigingen jegens moslims variëren van het aanzetten tot haat, tot het ontvangen van financiële steun van buitenlandse mogendheden of orthodoxe en extremistische

¹² Zie topic: antiwesterse politieke ideologie

organisaties door scholen en moskeeën. De orthodoxe imams Khalil El Moumni en Abdullah Haselhoef krijgen het zwaar te verduren in de landelijke media na uitspraken over homoseksuelen, terwijl homofobe uitspraken van orthodoxe christenen als Tweede Kamerlid Leen van Dijke van de RPF¹³, Kardinaal Ad Simonis¹⁴ en de bisschoppen Muskens¹⁵ en Wim Eijk¹⁶ minder ophef veroorzaken. Uit de krantenanalyse komt naar voren dat er sprake is van collectieve lastercampagnes jegens twee imams, waarin ieder incident wordt uitvergroot waarbij zij enige betrokkenheid lijken te hebben. In de volgende subparagrafen wordt deze constatering onderbouwd.

4.3.1.1 *Imam El Moumni*

De negatieve maatschappelijke reactie op El Moumni begint na zijn homofobe uitspraken in het tv-programma NOVA. De stijging van het aantal meldingen over discriminatie van homoseksuelen van 3 naar 7 procent houdt, volgens het Landelijke Vereniging van Anti Discriminatie Bureaus en de meldpunten, direct verband met de uitspraken van El Moumni (Moslims en homo's klagen veel vaker over discriminatie, 21 maart 2002, *de Volkskrant*). Het verband wordt bewezen, maar de oorzaak wordt niet verklaard en blijft open voor speculaties. Het Openbaar Ministerie onderzoekt of vervolging mogelijk is en gaat daartoe over, ondanks dat een jaar eerder vorengenoemde RPF-Kamerlid Leen van Dijke voor soortgelijke homofobe uitspraken werd vrijgesproken. Uiteindelijk wordt ook El Moumni tot in hoger beroep vrijgesproken. In het nationale lezingen- en discussiecircus die vervolgens op gang komt, wordt imam El Moumni neergezet als het vleesgeworden kwaad. Enkele politieke partijen staat op zijn achterste poten en willen de imam bij veroordeling het land uit zetten. Stichting *Yoesuf* die opkomt voor homoseksuele moslimjongeren geeft de imam de schuld van toenemende homofobie en geweld tegen homo's vanuit de moslimhoek (Vrijspraak imam reden voor debat grondrecht, 10 april 2002, *de Volkskrant*). De belangenvereniging voor homoseksuelen, het COC, voegt daar aan toe:

Zo'n invloedrijke imam legaliseert zodoende het fysieke geweld van allochtonen tegen homo's (Imam legaliseert geweld tegen homo's, 5 mei 2001, de Volkskrant)

Zijn levensgeschiedenis wordt verder in diverse media volledig uitgespit; van het vermoedelijk aanzetten van moslimstudenten tot geweld tegen communisten begin jaren negentig in Marokko tot het schrijven van een bundel vol antiwesterse en homofobe preken in 1998 (Omstreden imam mocht in Marokko niet meer preken, 22 mei 2001, *de Volkskrant*). De negatieve maatschappelijke reactie op de Rotterdamse imam wordt opgemerkt door tienduizenden moslims die een petitie ondertekenen

¹³ Leen van Dijke vergeleek homoseksuelen met dieven en fraudeurs (Nieuwe Revu, nr. 27, 24 juni - 3 juli, 1996).

¹⁴ Noemde in de jaren '80 homoseksualiteit "een afwijking van de scheppingsorde", vond dat "de homocultuur een bedreiging vormt voor de samenleving" en dat een katholieke huisbaas een homoseksuele huurder mag weigeren.

¹⁵ Deed in het tv-programma van Barend & Van Dorp van 3 december 2002 de uitspraak dat homoseksualiteit niet natuurlijk is, omdat het bij dieren ook niet voorkomt.

¹⁶ Noemde in de jaren '90 in zijn collegedictaten aan priesterstudenten homoseksualiteit "een neurotische ontwikkelingsstoornis".

waarin premier Wim Kok en andere Kamerleden wordt verweten zich ten onrechte in de media te hebben gemengd in de discussie rond de homofobe uitspraken van El Moumni:

Bij soortgelijke uitspraken van niet-moslims zouden de politici hebben gezwegen, stellen de ondertekenaars. In de petitie stellen de moslims dat het een staatsman of Kamerlid niet betaamt religieuze prominenten 'in een kwaad daglicht te stellen of te beledigen, door hun deskundigheid in religieuze zaken openlijk in twijfel te trekken'. De handtekeningen worden vrijdag afgegeven bij het kantoor van Kok (Moslims hekelen bemoeienis politici, 2001, 3 juli).

In april 2002 maakt de lastercampagne een doorstart wanneer politici en homobelangenorganisaties met ontzetting reageren op de door het Rotterdamse rechtbank uitgesproken vrijspraak van El Moumni. Ook na zijn vrijspraak bij het Haagse gerechtshof krijgt de campagne een nieuwe stimulans.

4.3.1.2 Imam Haselhoef

Een negatieve maatschappelijke reactie ontstaat ook jegens imam Abdullah Haselhoef. Na 11 september 2001 groeit hij uit tot spreekbuis van de moslimgemeenschap in Nederland. Hij wil bruggen slaan tussen verschillende culturen en geloven en maakt furore met een toespraak op een herdenkingsbijeenkomst voor de slachtoffers van 9/11 in het bijzijn van Kroonprins Willem Alexander, prinses Máxima en premier Wim Kok. Met zijn optredens in verschillende programma's op zowel de publieke als commerciële zenders wordt hij op handen en voeten gedragen als een imam met een gematigde ideologie. De eerste aanvallen op zijn persoon komen echter nadat hij in een diepte-interview in het RVU-radioprogramma *Spiegels* na lang wroeten en graven de uitspraak doet dat homo's in een hypothetische islamitische staat de doodstraf zouden moeten krijgen. Deze uitspraak herhaalt hij even later in het tv-programma van Frits Barend en Henk van Dorp op RTL4. Naast kritiek op zijn uitspraken wordt zijn titel als imam in twijfel getrokken, nadat het Algemeen Dagblad (AD) hem zogenaamd had ontmaskerd ('Ziekenhuis-imampje' onderuit door ambities, 6 november 2001, *de Volkskrant*). Dat de titel van imam niet te vergelijken is met een doctorsgraad en slechts inhoudt dat de persoon in kwestie in staat is het gebed te leiden is bij het AD en het merendeel van het volk niet bekend. Ook heeft Haselhoef zijn status als geestelijk leider altijd gerelativeerd. Zijn werkgever, een psycho-medische inrichting, stuurt hem na de uitspraken evenwel twee weken met verlof (Haselhoef met verlof gestuurd door centrum, 7 november 2001, *de Volkskrant*). In een bijeenkomst van deskundige moslims, waaronder PvdA-Tweede Kamerlid Nebahat Albayrak, directeur Haci Karacaer van het Turkse *Milli Gorus* en de voorzitter Mohammed Douiyeb van de koepel van islamitische scholen en de Stichting Omroep en Allochtonen (STOA) wordt de noodzaak aangegeven voor een islamitische organisatie die de media van deskundigen kan voorzien om de media in de toekomst te behoeden van 'zelfbenoemde' woordvoerders als Haselhoef (Allochtonen willen eigen 'Clingendael', 21 november 2001, *de Volkskrant*). De volgende aanvallen volgen op zijn uitspraak in het tv-programma Buitenhof in april 2002, waarin hem werd gevraagd of hij het kon "indenken" dat moslimjongeren tijdens de pro-Palestinabetoging met hakenkruisen provokeerden. Zijn antwoord was bevestigend. Met de hakenkruisen werd de Israëliëse regering vergeleken met nazi-Duitsland. Hij beklemtoonde dat de hakenkruisen niet waren bedoeld als antisemitische uiting en keurde tevens deze symboliek af. In de kranten en andere media als NOS-teletekst wordt vervolgens bericht dat Haselhoef 'begrip toonde' en zijn 'goedkeuring gaf'. Twee maanden later wordt Haselhoef ontslagen bij het psycho-medische centrum *Parnassia*, omdat hij met zijn uitspraken te veel negatieve publiciteit zou trekken (Imam Haselhoef weg bij medisch centrum, 7 juni 2002, *de Volkskrant*). Haselhoef krijgt volgens eigen zeggen steeds vaker hatemails en

er wordt tweemaal in zijn paardenstal ingebroken, waarbij één van zijn paarden mishandeling kwam te overlijden en enkele kippen de nek om werden gedraaid. Ook breekt er brand uit in dezelfde paardenstal; volgens Haselhoef is het aangestoken (Brand bij ex-imam mogelijk gesticht, 30 juli 2002, *de Volkskrant*; 'Je moet kunnen zeggen wat je denkt', 21 september 2002, *De Telegraaf*).

4.4 Sociale bewegingen

In de behandeling van de ideale sociale habitat voor *moral panics*, ontbreekt er thans nog één element, namelijk de aanwezigheid van sociale bewegingen. Deze sociale bewegingen zijn van belang vanwege hun invloed op de mediaweergave. In de krantenanalyse zijn slechts enkele organisaties op te merken die de beschrijving van sociale bewegingen of actiegroepen naderen. Het COC en het CIDI naderen de classificatie van een sociale beweging het meest, omdat zij inzake homofobie en antisemitisme proberen bepaalde normen en waarden met man en macht te beschermen, namelijk vrijheid van seksuele geaardheid, gelijkheid en tolerantie. Zij trachten middels toegang tot de media het publiek en de politiek te overtuigen van een ongewenste situatie die zij op het oog hebben: toenemende homofobie en antisemitisme met geweld als gevolg. Hiernaast zijn de onderwijsorganisaties die vinden dat het dragen van gezichtsbedekkende sluiers de communicatie tussen docent en student belemmert ook aan te merken als sociale beweging. Volgens sommige van deze organisaties wordt hiermee tevens de 'integratie' van moslimvrouwen in de Nederlandse samenleving belemmerd en komt de veiligheid in het gedrang, omdat niet te zien is welke persoon er achter de sluier zit. Deze communicatiebelemmerende, 'desintegratieve' en onveilige situatie moet volgens deze uit verschillende organisaties bestaande sociale beweging worden tegengehouden en heeft geresulteerd in een verbod. Zogezegd zijn sociale bewegingen wel aanwezig in Nederland, maar vervullen geen hoofdrol in de publieke debatten. Er zijn echter wel andere krachten in Nederland waar te nemen die de hoofdrol opeisen in de bescherming van dominante normen en waarden en het laatste vereiste van de ideale sociale habitat van *moral panics* helpen creëren. Wanneer de maatschappij zich geconfronteerd ziet met grote sociale problemen en aantasting van de dominante morele code gaat zij op zoek naar oplossingen hiertegen. Het is de politiek die deze oplossingen op een presenteerblaadje aanreikt. Het presenteerblaadje wordt belichaamd door de media. De invloed van de politiek als redder in nood en de media als presenteerblaadje zullen in de volgende subparagrafen worden behandeld.

4.4.1 De politiek

Enkele politici manifesteren zich als *moral entrepreneurs*. Zij hebben een reële, potentiële of gefantaseerde situatie op het oog die zij als ongewenst bestempelen. Dit gevoel wordt niet georganiseerd in een beweging, maar wordt binnen de arena van de politiek en de media verspreid. Ook zij houden zich bezig met *politics of reality* waarmee zij hun eigen definitie van de realiteit bepleiten en propageren. Debatten en discussies in de onderzoeksperiode worden voornamelijk gevoerd en geïnitieerd door politici, in plaats van sociale bewegingen. Het zijn politici die hameren op de dreiging van de uitwassen van de islam en daarbij de media inschakelen. De angst waarin zij handelen is in bijna elke topic waar te nemen: imams, moskeeën en islamitische scholen die vrouwenonderdrukking en haat tegen homo's, joden en het Westen aanmoedigen, het inperken of verdwijnen van de vrijheid van meningsuiting door censuur en bedreigingen, het onderdrukken van de vrijheid en veiligheid door toenemend extremisme en terrorisme en de aantasting van de vrijheid

en het democratisch bestel door invloeden van buitenlandse organisaties en mogelijkheden. De onderzoeksperiode is politiek gezien een instabiele en onzekere periode en kent twee elkaar kort opvolgende Tweede Kamerverkiezingen op 15 mei 2002 en 22 januari 2003. De verkiezingen in 2002 zijn noodzakelijk na de val van het Kabinet Kok-II (oftewel Paars II) een maand eerder en vinden ruim een week na de moord op Pim Fortuyn plaats. Er ontstaat in Nederland een groot wantrouwen tegenover de gevestigde politiek, tegen wie Pim Fortuyn ageerde, die enkele jaren stand houdt. De partij van Pim Fortuyn komt zonder lijsttrekker met zesentwintig zetels in de Tweede Kamer. Het nieuwe kabinet gevormd door een coalitie van CDA, VVD en LPF en houdt niet lang stand door interne ruzies bij de LPF, waarna het CDA en de VVD het vertrouwen in de Lijst Pim Fortuyn opzeggen. In deze periode van politieke instabiliteit en onzekerheid steken twee politici in de analyse van *De Telegraaf* en *de Volkskrant* met kop en schouders boven alle personen uit die tegen het gevaar strijden en zich opwerpen als de beschermers van het volk tegen de dreiging: Ayaan Hirsi Ali (VVD) en Geert Wilders (VVD en Groep Wilders).

4.4.1.1 *Ayaan Hirsi Ali*

In april 2002 noemt Hirsi Ali in het dagblad *Trouw* de islam een achterlijke cultuur die hoofdverantwoordelijk is voor de onderdrukking van de vrouw middels vrouwenbesnijdenissen, mishandeling, uithuwelijken, pedofilie, polygamie, eerwraak, sluiers en andere volgens haar islamitische gebruiken. Zij is op dat moment als politicologe verbonden aan het wetenschappelijke bureau van de PvdA, de Wiarda Beckman Stichting. *De Volkskrant* en *De Telegraaf* berichten over het veelbesproken artikel in *Trouw*:

Maar: 'Onder linkse denkers in Nederland is het een ideologie geworden om allochtonen koste wat kost te beschermen. Moslims hebben daarvan veel misbruik gemaakt, ook om hun vrouwen te kunnen onderdrukken. De progressieve partijen en media hebben altijd de achterstand van vrouwen veroordeeld, maar zijn daarin uiterst voorzichtig als het om allochtonen gaat, uit angst racisme aan te wakkeren. Terwijl de discriminatie in de moslimgemeenschap, tussen mannen en vrouwen, veel groter is dan die tussen Nederlanders en niet-Nederlanders. [...] In de Koran staat letterlijk: de vrouw is ondergeschikt aan de man. Dat veel islamitische ouders hun dochters heel anders behandelen dan hun zonen, dat meisjes nauwelijks vrijheid hebben en worden opgevoed met het idee dat ze moeten trouwen, een boel kinderen zullen krijgen en hun enige recht later het aanrecht zal zijn, vloeit rechtstreeks voort uit de leer (Durf te botsen, 11 april 2002, de Volkskrant).

Met deze en enkele andere uitspraken in de media vergaart ze nationale bekendheid en stapt ze over van de PvdA naar de VVD, omdat er volgens haar bij de PvdA weinig ruimte is voor kritiek op de islam en vanwege een plek in de Tweede Kamer die haar door de liberalen wordt aangeboden. Bij de verkiezingen van 22 januari 2003 komt zij met 30.000 voorkeursstemmen in de Tweede Kamer. Eenmaal gekozen gaat zij verder met het waarschuwen tegen het gevaar van deze islamitische immoraliteit en deviantie. Ze stelt dat de profeet Mohamed (saws) vrouwen onderdrukte en, gemeten naar westerse maatstaven, een perverse tiran is die te vergelijken is met Bin Laden, Khomeini en Saddam Hussein. In 2004 maakt zij samen met Theo van Gogh de elf minuten durende film *Submission* met kritiek op de islam en voor moslims godslasterende beelden. Deze film maakt samen met haar felle kritieken en voor sommige moslims kwetsende uitspraken in de media onderdeel uit van haar streven aanhangers te winnen voor nieuw beleid dat in haar ogen de dreiging kan neutraliseren. De aangewakkerde angst voor de islam brengt Hirsi Ali politiek succes en wereldfaam.

4.4.1.2 Geert Wilders

Vanaf het begin van de onderzoeksperiode speelt Wilders zichzelf in de kijker door mensen bewust te maken van de gevaren van de islam. Ook hij streeft ernaar aanhangers te winnen voor zijn beleid dat de dreiging kan neutraliseren. Hij pleit voor een hardere aanpak van het “moslimfundamentalisme” door onder andere het sluiten van moskeeën en het uitzetten van imams met extremistische opvattingen. Verder bepleit hij een verbod op de Koran en het stichten van nieuwe islamitische scholen om de opmars van de islam in Nederland te stuiten en stelt hij in een interview met *HP/De Tijd* dat hij hoofddoekjes rauw lust. In 2003 waarschuwt Wilders voor het almaar toenemend gevaar van de islam van buitenaf:

'De radicale islam is ook voor Europa het grootste gevaar van de komende tien jaar. Wilders, woordvoerder moslim-extremisme van de VVD-fractie, is van mening dat een groot deel van het Westen, Nederland inclusief, de risico's onderschat. Als voorbeeld van de groeiende dreiging noemt hij de ontwikkeling van lange-afstands-raketten door Iran. 'Die hebben een bereik van vijf- a zesduizend kilometer. Ze kunnen Volendam vernietigen. [...] Wilders rekent, in tegenstelling tot Bush, ook Saudi-Arabië tot de 'as van het kwaad'. 'Dat land geeft op enorme schaal steun aan extremistische organisaties. De Saudi's staan met stip op nummer-1. Hun lange arm reikt tot in Nederland. (Raketten van Iran kunnen ons raken, 10 april 2003, de Volkskrant).

In 2004 gaat Wilders door met het aankaarten van de dreiging van de islam en laat dit onder andere blijken door zich fel te verzetten tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie; een land waar de meerderheid de islam aanhangt en bij toetreding een migratiegolf richting Nederland op gang kan brengen:

Hieruit blijkt hoe diep de kloof is tussen het gros van de mensen en de Haagse kaasstolp. Behalve ikzelf is er in Den Haag geen partij te vinden die tegen de Turkse toetreding is. Een grote immigratie vanuit Turkije staat ons te wachten (Aansluiting Turkije bij Europa?, 2004, 5 oktober).

Eind 2004 wordt Wilders uit de VVD-fractie gezet vanwege zijn standpunt tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie. Hij blijft in de Tweede Kamer onder de naam Groep Wilders en begint met het opzetten van een nieuwe partij die de volgende punten glashelder moet uitdragen om de dreiging te neutraliseren:

Een totale stop van vijf jaar voor gezinsvorming- en hereniging van niet-westerse allochtonen, dit om de integratie van al in Nederland aanwezige allochtonen enige kans van slagen te geven. [...] Het uitzetten van radicale imams (eventueel door denaturalisatie) en het sluiten van radicale moskeeën. [...] Het korten op zinloze uitgaven voor ontwikkelingshulp om met dat geld de capaciteit van de AIVD uit te breiden, zodat islamitisch terrorisme beter bestreden wordt. [...] Turkije uit de EU weren omdat het geen Europees, maar Aziatisch en islamitisch land is en de Nederlandse- en Europese samenleving nou eenmaal gestoeld zijn op christelijk-joodse en humanistische waarden en niet op die van de islam. Relaties met Arabische en islamitische landen herzien, omdat men - gestoeld op het daar alom voorkomend despotisme uit de zonder meer achterlijke islamitische politieke cultuur - mensenrechten schendt, terrorisme ondersteunt en/of massavernietigingswapens ontwikkelt. Uitspreken dat het niet te verkroppen is als Europa eind deze eeuw overwegend islamitisch is, zoals de Amerikaanse islamkenner Bernard Lewis voorspelt, en proberen te voorkomen dat dit ooit gebeuren gaat (Wilders, 9 oktober 2004, de Volkskrant).

In de peilingen die wekelijks in de kranten worden behandeld, behaalt Wilders steeds meer zetels en aan het eind van de onderzoeksperiode staat Wilders in de peilingen op dertien zetels. Ernstige bedreigingen naar zijn adres weerhouden Wilders er niet van zijn uitspraken te stoppen:

Ik hou me al jaren bezig met de gevaren van het islamitisch extremisme en nu ben ik tot de overtuiging gekomen dat dit geloof een gevaar vormt voor de democratie in de zin van het fascisme. [...] En bij ons gebeurt niets uit vrees voor een zogenaamde godsdienstoorlog. Toch groeit de dreiging met de dag als we geen halt toeroepen aan de import van de islam door migratie en gezinshereniging. In geen enkel land waar de islam heerst, is sprake van democratie en respect voor de mensenrechten. Dat komt omdat dit geloof geen onderscheid kent tussen een geestelijke en een wereldlijke macht. Dat is wel het geval bij het christendom en het jodendom. [...] De openbaring van Allah aan Mohammed daarentegen klinkt nog luid en duidelijk: alle ongelovigen moeten dood. Het wordt ook toegepast, zie Irak en de eerdere aanslagen in Madrid en de VS. Hele volksstammen groeien daarmee op en nemen dat mee uit de landen waar ze vandaan komen. Dit puur fascistische gedachtegoed dreigt onze democratie om zeep te helpen (Islam verderfelijk gedachtegoed, 31 oktober 2004, De Telegraaf).

Wilders manifesteert zich duidelijk als *moral entrepreneur* met deze uitspraken waarin hij claimt de standpunten en bezorgdheid van groepen in de samenleving te vertegenwoordigen. Hij doet dit als echte *claims-maker* door de publieke opinie te beïnvloeden door in de media de dreiging te accentueren.

4.4.2 De media

De media streven naar winst en waarborging van de continuïteit door vergroting van het marktaandeel, zoals in het theoretisch kader reeds is gesteld. Dit kunnen zij bewerkstelligen door berichtgeving met een hoge nieuwswaarde: impact op het publiek, mate van slecht en schokkend nieuws, uitzonderlijkheid en mate van entertainment. De dreiging van moslims, die wordt aangekaart door *moral entrepreneurs*, heeft een hoge nieuwswaarde. De media selecteren atypische geverifieerde en ongeverifieerde gebeurtenissen met betrekking tot de sociale deviantie en sociale problemen die zijn gerelateerd aan moslims en geven deze weer tegen de achtergrond van de normaliteit van de dominante meerderheid in Nederland. De media en *moral entrepreneurs* hebben baat bij een weergave van deze dreiging en zijn hierdoor de *prime movers*, *prime beneficiaries*, *transmitters* en *campaigners* van *moral panics*. Parallel hieraan reproduceren en conserveren zij de dominante morele code. De Nederlandse jurist, journalist en auteur Geert Mak doet dezelfde constatering al in 2005. In zijn pamflet *Gedoemd tot Kwetsbaarheid*, beschrijft hij de media en de voormelde politici als zogenaamde ‘handelaren in angst’ na de moord op Theo van Gogh, c.q. het begin van de *moral panic*:

De Madrilenen hernamen na de treinaanslagen met waardigheid het leven weer op. De meeste Nederlanders deden na 2 november hetzelfde, ze wilden en konden ook niet anders, maar in de politiek en de media gebeurde iets anders. Hier begon een handel in angst, sterker nog, er ontstond bijna een verslaving aan angst (Mak, 2005, p. 38).

4.5 Prelude tot paniek

Volgens Cohen (2002, p. xxix) is er tegenwoordig steeds meer sprake van permanente *moral panics* die worden gedragen door een web van sociale angsten. Het komt voor dat nieuwe *moral panics* gebaseerd zijn op oude *moral panics* en met behulp van de reeds bestaande bezorgdheid over de oude *moral panics* weer in het zadel worden geholpen. Er zijn twee specifieke oorzaken te noemen die de sociale habitat voor de *moral panic* na de moord op van Gogh hebben helpen creëren: 9/11 en de moord op Pim Fortuyn. Deze specifieke oorzaken maken deel uit van dezelfde web van sociale angsten en ressentiment die heersten in Nederland in het afgelopen decennium, namelijk islamofobie, c.q. de beperking van vrijheid en veiligheid. In de volgende subparagrafen wordt uitgelegd waarom 9/11 en de moord op Fortuyn key-events zijn voor de mogelijke *moral panic* na de moord op van Gogh.

4.5.1 9/11

[...] een alomvattende verwarring in het Westen. [...] De militairen hadden hun nieuwe oorlog ontdekt, de burgers hun nieuwe onveiligheid, intellectuelen verdiepten zich in oorzaak en schuldvraag, juristen stredden over hervorming van wet en rechtspleging, economen stelden hun voorspelling bij, profeten zagen hun volgende Apocalyps (Hofland, 2002, 12 januari).

Op 11 september 2001 worden de Verenigde Staten van Amerika opgeschrikt door aanslagen op de Manhattan en het Pentagon die drieduizend mensen het leven kost. De schrik en bezorgdheid blijken over de hele wereld gedeeld te worden. Deze key-event heeft de dreiging van moslims en de islam op het netvlies van vele mensen gebrand. Vanuit alle hoeken van de wereld wordt een veroordeling van de aanslagen uitgesproken. Al gauw wordt de moslimextremist Osama Bin Laden aangewezen als hoofdverdachte en gerelateerd aan het Talibanregime in Afghanistan. Er ontstaat een publieke woede en vijandigheid die zicht richt op moslims en hun moskeeën. President Bush maant het volk tot kalmte en roept op respect te tonen voor de islamitische medeburger. De VS beschouwt de aanval als een oorlogsverklaring en via artikel 5 van het NAVO-oprichtingsverdrag is dit tevens een aanval op alle NAVO-leden. Premier Wim Kok bevestigt dat ook Nederland in oorlog is. De jacht op terroristen waait over naar de Lage Landen en er worden arrestaties verricht in Rotterdam. Er ontstaat consensus over het bestaan, de ernst en oorzaak van de dreiging:

Nederland staat op scherp. Uit angst voor mogelijke terroristische aanslagen als gevolg van vergeldingsacties van de VS wordt in allerijl gewerkt om het land te beveiligen (Bewaking in hele land op scherp, 19 september 2001, De Telegraaf).

Premier Kok vormt een crisiskabinet. VliegvelDEN, militaire basissen, de Rotterdamse haven, grote chemische industrieën en kerncentrales worden extra beveiligd. De Raad van Hoofdcommissarissen beraadslaagt over de gevolgen voor Nederland en neemt ook de veiligheid van moslims en islamitische objecten. Burgemeester Job Cohen, de politie en de stadsdeelbestuurders zijn in de hoogste staat van paraatheid om mogelijke escalaties en religieuze conflicten te voorkomen en de tolerantie te beschermen. De publieke woede vindt haar weg naar Nederland in de vorm van islamofobie. Deze bezorgdheid en vijandigheid richten zich niet alleen op terroristen, maar ook disproportioneel op de gehele moslimbevolking. Dreigementen aan het adres van moslims en

islamitische instellingen zijn schering en inslag en er zijn een aantal incidenten als (pogingen tot) brandstichtingen, vernielingen en bekladdingen met racistische leuzen:

Afgelopen weekeinde was het weer raak in Apeldoorn, Den Haag, Gorinchem, Heerlen, Rijssen, Uden, Venlo en Vlissingen. Eerder waren andere moskeeën doelwit, evenals een islamitische basisschool in Nijmegen. Dit weekeinde werd een islamitische basisschool in Maastricht meermaals telefonisch bedreigd (Alleen in Nederland moskeeën doelwit van terreur, 25 september 2001, de Volkskrant).

In dit artikel ontbreken nog moskeeën in Eindhoven, IJmuiden, Weert, Utrecht en Nunspeet als doelwit van vernieling, moskeeën in Tegelen, Eindhoven, Zaandam, Rijssen en Zwolle als doelwit van brandstichting (of poging daartoe), islamitische basisscholen in Almere, Ede, Alphen aan de Rijn, Uden en Gorinchem als doelwit van vernieling en bekladding (Van Donselaar & Rodrigues, 2002, p. 24).

Het 'integratiedebat' verscherpt en verhard. Het klimaat voor vluchtelingen en asielzoekers verkilt. De identificatieplicht wordt ingevoerd door minister Boxtel voor Grote Steden- en Integratiebeleid die dit drie jaar eerder nog een "emotionele maatregel" noemde "die voortkomt uit primitieve tendensen". Van moslims wordt steeds meer assimilatie geëist en zij voelen dat de Nederlandse tolerantie langzaam afkalft. Uit een onderzoek van het NIPO blijkt verder dat ruim 60 % van de Nederlanders vindt dat moslims die de aanslagen in de VS steunen, zonder pardon het land uit gezet moeten worden. Allerlei islamitische instellingen als scholen, welzijnsstichtingen en moskeeën worden tegen het licht gehouden. In de peilingen stijgt Leefbaar Nederland, de partij van Pim Fortuyn, van 2 naar 7 zetels, na een koude oorlog tegen de islam te hebben afgekondigd.

4.5.2 Fortuyn

Pim Fortuyn manifesteert zich in de media na 9/11 als een doldrieste antagonist van de gevestigde politiek, de 'linkse kerk', het multiculturalisme en de islamisering van de samenleving, en als rabiate protagonist van het vrije woord. Hij waarschuwt tegen de "buitengewone dreiging" van de islam voor Nederland en de "gehele wereldvrede" en wijst op de gebreken en de lakse houding van de 'oude politiek' in de bestrijding hiervan. Hij keert zich duidelijk tegen de hoofddoek en vrouwendiscriminatie door moslims en roept op tot "een kruistocht tegen de islam" die volgens hem "de rol van het communisme" heeft overgenomen. Nederland is vol en de grenzen moeten dicht en voornamelijk voor islamieten. De aanwezige moslims moeten zo snel mogelijk integreren óf vertrekken. Hij wint verder aan populariteit door te ageren tegen de zogenaamde Haagse achterkamertjespolitiek en politieke correctheid. Het vertrouwen in de gevestigde politiek neemt mede door de zware kritiek van Fortuyn drastisch af. In 2000 halveert dit vertrouwen en vindt slechts een derde van het Nederlandse volk dat de overheid goed functioneert (Buijs, 2002-II). Pim Fortuyn pleit tevens voor afschaffing van artikel 1 van de Grondwet, omdat de vrijheid van meningsuiting volgens hem prevaleert boven het verbod op discriminatie. Op 10 februari 2002 wordt hij ontslagen als lijsttrekker van Leefbaar Nederland vanwege zijn felle uitspraken over de islam. Enkele dagen later begint hij zijn eigen politieke partij: Lijst Pim Fortuyn (LPF) waarmee hij maar liefst 26 zetels behaalt bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2002.

Echter zal Pim Fortuyn dit unicum voor een nieuwe partij in de Nederlandse parlementaire geschiedenis nooit in levenden lijve aanschouwen. Op 6 mei 2002 wordt hij op 54-jarige leeftijd neergeschoten nadat hij de studio van *Radio 3FM* op het Mediapark in Hilversum verlaat. De schutter is de 32-jarige Volkert van der G.:

Over zijn motief om Fortuyn om het leven te brengen heeft Van der G. verklaard dat hij in Fortuyn een steeds groter wordend gevaar zag voor met name kwetsbare groepen in de samenleving. Het ging daarbij voor de verdachte om de combinatie van de algemene stigmatiserende politieke denkbeelden van Fortuyn, de polariserende wijze waarop Fortuyn die voor het voetlicht bracht en de grote politieke macht die Fortuyn dreigde te krijgen. Van der G. zag voor zichzelf geen andere mogelijkheid om dat gevaar te stoppen dan door Fortuyn om het leven te brengen (Openbaar Ministerie, 2003).

Onder deze zwakkeren bevonden zich volgens Volkert ook moslims. Deze politieke en principiële moord brengt de kwetsbaarheid van gezagsdragers en publieke persoonlijkheden aan het licht en wordt gezien als een aanval op het vrije woord. De aanhangers van Fortuyn voelen zich bestolen van hun politieke leider: de Verlosser. Hij was de vertolker van het ressentiment en bezorgdheid in het land ten aanzien van moslims, ‘allochtonen’ en vreemdelingen. Pim Fortuyn zei wat de ‘autochtone Nederlander’ niet mocht zeggen. Door de islamofobe uitspraken van Pim Fortuyn dacht men bij zijn moord in 2002 direct aan een dader met een islamitische achtergrond. Islamitische organisaties haastten zich destijds in het veroordelen van de moord. Velen in Nederland kwamen met de schrik vrij toen bleek dat de dader een “autochtone” blanke Nederlander was.

4.5.3 *Besluit: Sociale habitat?*

Uit de analyse van de krantenartikelen uit de onderzoeksperiode wordt zichtbaar dat er inderdaad sprake is van sociale deviantie en sociale problemen met betrekking tot moslims. Moslims worden in de media weergegeven als sociaal deviant: zij dragen sluiers, belemmeren vrouwenemancipatie, zijn voor censuur, tegen homoseksualiteit, joden en het Westen, bidden in deviante gebedshuizen en onderwijzen hun kinderen in andere normen en waarden dan die van de dominante meerderheid. Als de normen en waarden binnen de islam die deviant zijn ten opzichte van de Nederlandse morele code worden weggelaten, blijft er een geaccepteerde Hollandse variant van de islam over. Moslims worden in de media verder weergegeven als de oorzaak van enkele sociale problemen zoals extremisme, terrorisme, buitenlandse invloeden en haatzaaiende en ‘integratiebelemmerende’ imams. Het gaat hier nogmaals om ‘het beeld van moslims en de islam’ dat in het islamdiscours in de media te ontwaren is. Dit beeld is gebaseerd op zowel ‘feitelijke sociale gedragingen’ van en ‘feitelijke sociale problemen’ met (enkele) moslims, als op gedragingen en problemen die middels ‘selectieve perceptie en/of stereotypering’ worden toegekend aan moslims of de islam. Daarnaast is gebleken dat er in Nederland sprake is van collectieve gedragingen in de vorm van roddels over moslims, lastercampagnes tegen imams en een collectieve waan met betrekking tot de dreiging van extremisme en terrorisme in Nederland. De afwezigheid van invloedrijke sociale bewegingen wordt volledig opgevangen door de aanwezigheid van handelaren in angst, c.q. *moral entrepreneurs* en de media als *prime beneficiaries*. Concluderend kan worden gesteld dat Nederland vanaf 2000 tot en met 2004 beschikte over de geëigende sociale habitat van een *moral panic* over moslims. De verwachting die werd gewekt door 9/11 en de moord op Fortuyn, dat een moslim een terreurdaad verricht op Nederlandse bodem wordt op dinsdagmorgen 2 november 2004 alsnog bewaarheid.

5 *Moral panic: de elementen*

Dinsdagochtend 2 november 2004, 09.00 uur. Cineast Theo van Gogh wordt op de Linnaeusstraat in Amsterdam-Oost van zijn fiets geschoten en vervolgens op gruwelijke wijze om het leven gebracht. De dader heet Mohamed B., is moslim, Marokkaan en Nederlander. Hij ontnemt Van Gogh het leven vanwege het beledigen van Allah en de profeet Mohamed (saws). Deze gebeurtenis voedt het web van sociale angsten: islamofobie en het verlies van vrijheden en veiligheid. Maar leidt deze moord gepleegd door één moslimindividu ook daadwerkelijk tot een *moral panic* over alle moslims? De mogelijke manifestatie van de elementen van *moral panics* zal in het vervolg per paragraaf worden behandeld.

5.1 *Concern*

A condition, episode, person or group of persons emerges to become defined as a threat to societal values and interests [...] (Cohen, 1972, p. 9)

Een *moral panic* ontstaat, zoals in het theoretisch kader reeds genoemd, bij een verhoogde mate van bezorgdheid (*concern*) over het gedrag van een bepaalde groep of categorie personen, en over de potentiële of denkbeeldige dreiging van hun gedrag. De dreiging is gericht op de moraliteit van de maatschappij of bepaalde personen binnen de maatschappij met wie een ieder zich kan identificeren (*suitable victims*: Cohen, 2002, p. xi). Deze morele onrust (*moral disturbance*; Young, 2009, p. 13) ontstaat meestal naar aanleiding van een extreme of dramatische gebeurtenis, waarna er een verschuiving plaatsvindt van de gedachte *'how could it happen in a place like this?'* naar *'it could happen anyplace'* (Cohen, 2002, p. xii).

5.1.1 *Zorgwekkende sociale habitat*

Zoals blijkt uit de analyse van de sociale habitat is er in de vier jaar voor de moord op van Gogh al sprake van een verhoogde mate van bezorgdheid (*concern*) over het sociaal deviant gedrag, de immoraliteit, de sociale problemen en potentiële of denkbeeldige dreiging van moslims. Tot 11 september 2001 is islamitisch extremisme een fenomeen dat zich niet of nauwelijks op Westers grondgebied manifesteert. Tot 7 maart 2004 is islamitisch extremisme een fenomeen dat zich niet of nauwelijks op Europees grondgebied manifesteert. Tot 2 november 2004 is islamitisch extremisme een fenomeen dat zich niet of nauwelijks op Nederlands grondgebied manifesteert. Ondanks dat deze aanslagen zijn gepleegd door een kleine groep extremistische moslims, ontstaat er bezorgdheid over alle moslims in Nederland die niets te maken hebben, of willen hebben met deze aanslagen. Volkert van der G. voedt daarenboven deze bezorgdheid door met zijn moord op Pim Fortuyn de kwetsbaarheid van publieke figuren in Nederland bloot te leggen. Tezamen met de aanslagen van 11 september 2001 op de Verenigde Staten van Amerika, van 7 maart 2004 op Madrid en 2 november 2004 op Theo van Gogh die de dreiging van de islam van een nulpunt tot een maximum brengen met de moord op Van Gogh als climax. Het is Mohamed B. die Nederland in de hoogste staat van bezorgdheid brengt.

De AIVD heeft Mohamed B. niet kunnen weerhouden van de moord op Theo van Gogh, ondanks dat hij al sinds 2002 bij de dienst bekend was (Verdachte bekend bij AIVD, 3 november 2004, *de Volkskrant*). Hij behoorde helaas niet tot de harde kern van honderdvijftig “moslimextremisten” die de AIVD dag en nacht in de gaten houdt. Bovendien blijkt een “Marokkaan” in de AIVD te zijn geïnfilteerd die informatie doorspeelde aan een “groep radicale moslims” rond Mohamed B. en enkele verdachten in een eerdere terrorismezaak (Mohamed B. wist dat AIVD hem volgde, 10 november, *De Telegraaf*). Deze onmacht van de AIVD wordt in de kranten erkend door de dienst en enkele inlichtingenexperts en vergroot de bezorgdheid over de dreiging van de islam van velen in het land nog verder (AIVD staat voor bijna onmogelijke taak, 9 november 2004, *de Volkskrant*). Enkele dagen na de moord dreigt “een onbekende Al-Qaeda-groep” met meerdere aanslagen op Nederlands grondgebied, als de aanslagen op moslims en islamitische instellingen in Nederland niet ophoudt (Moslimgroep: Nederland wacht reeks aanslagen, 9 november 2004, *de Volkskrant*). De angst slaat er op 10 november 2004 goed in wanneer de politie en de AIVD een inval doen in een woning aan de Antheunisstraat 45 in het Haagse Laakkwartier en twee leden van de zogenaamde Hofstadgroep arresteren (Zeven verdachten terreur opgepakt, 11 november 2004, *de Volkskrant*). Tijdens de inval wordt er vanuit de woning een handgranaat op de politie gegooid en worden er schoten gelost, waarna vier gewonde agenten worden afgevoerd. De Bijzondere Bijstandseenheid (BBE) en scherpschutters van de Brigade Speciale Beveiligingsopdrachten (BSB) van de Koninklijke Marechaussee worden opgetrommeld. De buurt wordt hermetisch afgesloten en ME-busjes, ambulances en brandweerwagens rijden af en aan. De politie moet ingrijpen wanneer toegestroomde “skinheads” en “ADO-supporters” een kordon doorbreken en toekijkende Marokkanen belagen. Veertien uur na de inval begint een tweede bestorming van de woning waarbij de twee verdachten worden ingerekend. De kranten berichten dat hiermee een aantal aanslagen zijn voorkomen en linken het netwerk rondom Mohamed B. (de zogenaamde ‘Hofstadgroep’) aan de terroristen van de bomaanslagen op Madrid. De Hofstadgroep wordt verder ook verdacht van de voorbereiding van aanslagen op Hirsi Ali, Geert Wilders en de Amsterdamse Wallen en vermeende leden worden gezocht, sommigen opgepakt en enkelen weer vrijgelaten. De gevreesde dreiging (van vooral de Hofstadgroep) is volgens velen gericht op de Nederlandse normen en waarden, in het bijzonder de vrijheid van meningsuiting en de veiligheid, en op bepaalde personen binnen de maatschappij zoals vrouwen, homoseksuelen en joden. Uit een onderzoek van Interview*NSS kort na de moord blijkt dat 80% van de Nederlandse bevolking vindt dat het leefklimaat in Nederland de afgelopen vijf jaar in negatieve zin is veranderd (Nederlanders: Leefklimaat is nu slechter, 7 november 2004, *De Telegraaf*). De moord op Van Gogh bevestigt de dreiging en opent de weg voor een verhoogde mate van vijandigheid jegens een inmiddels duidelijk identificeerbare groep die collectief wordt aangewezen als vijand.

5.2 Hostility

[...] its nature is presented in a stylized and stereotypical fashion by the mass media (Cohen, 1972, p. 9).

De ontstane bezorgdheid (*concern*) creëert een verhoogde mate van vijandigheid (*hostility*) jegens de inmiddels duidelijk identificeerbare groep of categorie waarop de bezorgdheid zich richt. De groep of categorie wordt collectief aangewezen als vijand en hun gedrag wordt gezien als ‘immoreel’, ‘schadelijk’, ‘symptomatisch’ (Garland, 2008, p. 11) en als een bedreiging voor de maatschappij en haar normen en waarden. Er wordt onderscheid gemaakt tussen ‘wij’ (goed, de norm) en ‘zij’ (slecht, deviant).

5.2.1 Paniecreactie

De Volkskrant en *De Telegraaf* van 2 november liggen de ochtend van de moord op Van Gogh al op de deurmat van de lezer. De volgende dag kan de balans pas worden opgemaakt. Het Haagse Binnenhof blijkt enkele uren na de moord te zijn afgezet uit vrees voor rellen (Verdachte bekend bij AIVD, 3 november 2004, *de Volkskrant*). Op Den Haag centraal verzamelen zich “op rellen beluste, ultrarechtse jongeren”(Tegen wil en dank, 24 december 2004, *De Telegraaf*). Later op de avond arresteert de politie enkele tientallen mensen rondom het gebouwencomplex na uitingen van racistische leuzen, opruiende taal en het aanzetten tot geweld. De overheid neemt allerlei preventieve maatregelen om eventuele conflicten tussen Nederlanders en moslims in het hele land te voorkomen. Burgemeester Cohen kondigt een noodplan af met de naam: “Draaiboek Vrede”.

*In het hele land, maar vooral in de grote steden, hebben zich de afgelopen week veel incidenten voorgedaan die zijn terug te voeren op de moord op de filmer Theo van Gogh. Daarbij ging het om (pogingen tot) brandstichting, bommeldingen, poederbrieven, bedreigingen, bekladdingen met rechtse leuzen en vernielingen. De politie heeft hiervoor 'enkele tientallen personen' aangehouden. Voorzitter Visser van de Raad van Hoofdcommissarissen zei dit donderdagavond in Driebergen, nadat de raad in een extra vergadering de onrust in het land had besproken (Binnenland politietop bezorgd over incidenten, 12 november 2004, *de Volkskrant*).*

Het scenario van na 9/11 ontvouwt zich opnieuw. Branden worden gesticht (en pogingen tot) in moskeeën in Venray, Uden, Helden, Breda, Maassluis, Rotterdam-West, Den Haag, Haarlem, Utrecht, IJsselstein, Ede, Huizen, Heerenveen en Groningen. Volgens Jaap van Donselaar en Peter Rodrigues van de Anne Frank Stichting waren moskeeën in Nederland in de periode van 2 tot en met 30 november 2004 47 keer doelwit (Van Donselaar & Rodrigues, 2004-II, p. 3). Bij een islamitische basisschool in Eindhoven komt bij de hoofdingang een bom tot ontploffing (Moslimscholen eisen extra bewaking, 9 november 2004, *De Telegraaf*). Een islamitische basisschool in het Brabantse Uden gaat in vlammen op (in maart 2005 nogmaals: Brandstichting islamitische school Uden, 28 maart 2005, *De Telegraaf*) en op de hoofdingang worden leuzen gekalkt als: “Theo R.I.P.” en “kutmarokkanen, White Power” (Islamitische school Uden in as gelegd, 10 november 2004, *De Telegraaf*). Een moskee in Rotterdam-Oost wordt beplakt met beledigende teksten en afbeeldingen van varkenskoppen en een moskee in Groningen wordt beklad met de leuzen: “Theo bedankt” en “moslims raus, NL vrij”. Het kantoor van *Emcemo* (Euro-Mediterraan Centrum Migratie & Ontwikkeling) wordt beklad met rode verf (Moskeeën doelwit brandstichters en vandalen, 8

november 2004, *de Volkskrant*). Uit een onderzoek van de Erasmus Universiteit Rotterdam van een maand later blijkt dat justitie, politie en de gemeente Rotterdam na de moord alles uit de kast moesten trekken om grote “rassenrellen” in de havenstad te voorkomen (Grote rassenrellen in stad voorkomen, 10 december 2004, *De Telegraaf*). De Anne Frank Stichting concludeert in het zesde *Monitor Racisme & Extreemrechts* dat Nederland “na enkele jaren van relatieve rust”, opnieuw wordt “overspoeld met een golf van rechtsextremisme”:

Dat uit zich in een toename van delicten, de komst van nieuwe partijen en bewegingen en harder taalgebruik, dat zich vooral manifesteert op internet. Deze ontwikkeling is al een jaar of twee bezig, maar is na de moord op Theo van Gogh in een stroomversnelling geraakt (Explosieve toename van extreemrechts, 16 december 2004, De Telegraaf).

Islamitische organisaties dringen aan op extra beveiliging van islamitische instellingen in het hele land, omdat zij de bescherming van burgers als de taak van de overheid zien. Minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken ziet echter “vooralnog geen reden tot extra veiligheidsmaatregelen rond moskeeën en islamitische scholen” (Geen reden beveiliging moskeeën, 9 november 2004, *de Volkskrant*). Moskeeën en islamitische scholen gaan zichzelf beveiligen en in sommige gevallen krijgen zij extra politiesurveillance. De kranten berichten veelvuldig over de angst die de vijandigheid opwekt bij met name personeel en leerlingen van islamitische scholen en andere moslims in Nederland. Ook op het internet is enige vijandigheid jegens moslims te bespeuren. Online condoleanceregisters voor Theo van Gogh stromen vol met racistische reacties als “Pim had gelijk, de islam is een verrotte cultuur”, “flikker die stinkmoslims het land eens uit”, “moslims zijn kut”, “moslims zijn klote” en “moslims moeten dood”. Het Meldpunt Discriminatie Internet wordt overladen met klachten (Condolence.nl stroomt vol met racisme, 3 november 2004, *de Volkskrant*).

5.2.2 *Wie is de vijand?*

Een dag na de moord wordt een duidelijk identificeerbare groep, waarop de vijandigheid zich zal gaan richten, bevestigd als Ministers Piet Hein Donner van Justitie en Johan Remkes van Binnenlandse Zaken stellen dat de dader mogelijk gehandeld heeft “uit radicaal islamitische overtuigingen” (Verdachte bekend bij AIVD, 3 november 2004, *de Volkskrant*). Het kabinet verklaart vervolgens, bij monde van Vicepremier Gerrit Zalm, de oorlog aan het “moslimextremisme” en “radicalisme”.

Het kabinet beschouwt de moord op Theo van Gogh als het begin van de heilige islamitische oorlog in Nederland. Het is een 'aanval op de Nederlandse rechtsstaat', zei vice-premier Zalm vrijdag na de ministerraad. 'We verklaren de oorlog terug. We voeren de strijd op en zullen radicale islamitische bewegingen uit Nederland doen verdwijnen (Moord begin heilige oorlog in Nederland, 6 november 2004, de Volkskrant).

Verder wil hij met noodwetten komen om “radicale moslims” aan te pakken en het land uit te zetten: “we voeren de strijd op en zullen radicale islamitische bewegingen uit Nederland doen verdwijnen”. Daarnaast doet hij een oproep aan “alle goedwillende moslims” om samen met het kabinet het “islamitische fundamentalisme” te veroordelen en te bestrijden (Kabinet verklaart terrorisme oorlog, 6 november 2004, *De Telegraaf*). Minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie wil maatregelen waarmee “niet-ingeburgerde imams die buiten de moskee hun radicale leer

verkondigen zo snel mogelijk aanpakken" ('Strengere maatregelen tegen radicale imams', 12 november 2004, *De Telegraaf*). Wouter Bos spreekt van "een gevecht tussen het vrije woord en religieuze fanatici". Hij voegt er aan toe dat er bij de aanslag op Fortuyn, "hoe vreselijk de moord ook was, een zucht van verlichting door Nederland" ging, "toen bleek dat er geen allochtoon achter zat. Dat is nu wel het geval". De fractieleider van D66 Boris Dittrich stelt dat het vreselijk voor de Nederlandse samenleving is als Van Gogh is vermoord vanwege "moslimfundamentalisme" ('Dit is erger dan de moord op Fortuyn', 3 november 2004, *de Volkskrant*). Volgens Jan Marijnissen waarschuwde de SP al twintig jaar geleden tegen "het gevaar van gescheiden subculturen die mensen aanmoedigen zich achter de vlag van het islamitisch fundamentalisme te scharen" ('De moord op Van Gogh was niet te voorkomen', 16 november 2004, *de Volkskrant*). Burgemeester van Amsterdam Job Cohen spreekt over de dreiging van de "fundamentalistische" en "politieke islam" (Cohen: haat en angst in Amsterdam, 4 november 2004, *de Volkskrant*). Ahmed Aboutaleb, wethouder van Amsterdam en moslim, roept geloofsgenoten in een toespraak in een moskee op om zich niet te laten "gijzelen door fanatici". Er is volgens hem volop ruimte voor orthodoxen in Nederland, zolang ze maar niet dicteren hoe iemand zijn geloof moet belijden. Verder moeten 'zij' "zich neerleggen bij hoe wij hier met elkaar omgaan. Het is kiezen of vertrekken" (Bewonderd, 13 november 2004, *De Telegraaf*). De vijandigheid in de kranten begint zich te richten op de 'radicale' en de 'fundamentalistische' moslim, waar voor velen ook de orthodoxe moslim onder valt.

5.2.3 *De orthodoxe moslim?*

Het generaliserende en stigmatiserende effect van het gebruik van deze twee containerbegrippen is behandeld in de terminologische verhandeling in het eerste hoofdstuk van dit onderzoek en is hier een belangrijke oorzaak voor het creëren van een grotere groep waarbij de vijandigheid zich uitbreidt naar de orthodoxe moslim. Dit wordt duidelijk in de kranten van een dag na de moord waarin de diverse bedreigingen en intimidaties vanuit "radicaalislamitische kringen" aan het adres van Van Gogh worden behandeld (Filmmaker regelmatig bedreigd door radicalen, 3 november 2004, *De Telegraaf*). De Haagse orthodoxe imam Fawaz Jneid wordt in dit artikel uitdrukkelijk genoemd en neergezet als felle tegenstander van Van Gogh en als een "fanatieke sjeik" die in 2002 in opspraak kwam na antiwesterse uitspraken. In andere artikelen wordt Mohamed B. gerelateerd aan de orthodoxe El Tawheed-moskee; hij zou een lidmaatschap hebben bij de moskee en er lessen volgen (Van Gogh vermoord na afkondiging fatwa, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Volgens de politie lopen er nog enkele "tientallen potentiële terroristen" rond die zouden zijn geronseld in deze moskee (Dodenlijst, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Een meerderheid in de Tweede Kamer wil het gebedshuis vervolgen en de imam, Mahmoud El Shershaby, het land uit zetten. De kranten melden tevens dat de "fundamentalistische imam" El Shershaby op "steenworpafstand" van de woningen woont waar de verdachten in de zaak Van Gogh zijn opgepakt. Verder wordt hij gerelateerd aan "de Syrier" die wordt gezien als de geestelijk leider van de Hofstadgroep, omdat ze beiden lid zouden zijn van de "radicale Moslimbroederschap". Minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken wil de moskee zelfs sluiten, maar wordt door minister Donner van Justitie en de Nederlandse wetgeving teruggefloten (Premier ontkent zwak leiderschap, 10 november 2004, *de Volkskrant*). Dit leidt tot een ruzie tussen de twee ministers, totdat premier Balkenende beiden tot de orde roept. De El Tawheed-moskee zegt op zijn beurt weer, bij monde van woordvoerder Farid Zaari, dat Mohamed B. niet in het leerlingenbestand voorkomt en ook niet deel uitmaakt van de vaste groep moslims die in deze moskee zijn gebed verricht ('Er is een hetze tegen de El Tawheed moskee', 6 november 2004, *de*

Volkscrant). De moskee neemt een advocaat in de arm die spreekt van een hetze tegen het gebedshuis. Uitspraken van Maxime Verhagen waarin hij de moskee “een broeinest van terroristen” noemt en schuldig acht aan de radicalisering van Mohamed B. zijn voor El Tawheed een reden om aangifte te doen van laster en smaad. Er wordt verder bericht over AIVD-rapporten waarin wordt gesproken over financiële steun uit Saoedi-Arabië die enkele moskeeën ontvangen om de orthodoxe islam uit te dragen (Soldaten van Allah, 6 november 2004, *De Telegraaf*). Volgens de AIVD zijn jongeren hierdoor vatbaar gemaakt voor de rekrutering voor de jihad. In een artikel op de voorpagina van *De Telegraaf* wordt ‘orthodoxie’ wederom in verband gebracht met extremisme: “onduidelijk is of de verdachte van de moord op Van Gogh alles alleen heeft voorbereid of samenwerkte met andere zeer orthodoxe religieuze moslims met radicale opvattingen” (AIVD had geen notie moordplan Van Gogh, 11 november 2004, *De Telegraaf*).

Ook op lokaal niveau is het onverschillig gebruik van containerbegrippen op te merken en daarop gebaseerd beleid. Drie moskeeën in stadsdeel De Baarsjes in Amsterdam-West krijgen van de deelgemeente een contract voorgelegd om elk signaal van religieus fanatisme te melden (Stadsdeel sluit contract met moskeeën, 8 november 2004, *de Volkskrant*). Volgens stadsdeelvoorzitter Henk van Waveren is na de moord op van Gogh de “tijd van vrijblijvendheid voorbij”. De signalen van zulks religieus fanatisme die in het artikel worden genoemd zijn “waarneembare religieuze gedragingen, zoals het verwisselen van de spijkerbroek en baseballpet voor traditionele kledij en het laten staan van de baard”. Met deze meldingsplicht richt de focus van bezorgdheid en vijandigheid zich wederom ook op orthodoxe moslims. Door het te pas en te onpas gebruik van deze containerbegrippen wordt zowel de orthodoxe moslim als de extremistische moslim voor de lezer op dezelfde vijandige hoop gegooid. Een duidelijk onderscheid tussen de vrome en vredelievende orthodoxe moslim en de kwaadwillende extremistische moslim ontbreekt, waardoor generalisering en stigmatisering vrij spel krijgen.

5.2.4 *Of alle moslims?*

Onderzoekers van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) trekken het aantal van één miljoen moslims in Nederland in twijfel. Dit cijfer zou slechts gebaseerd zijn op schattingen en vooronderstellingen. Er barst vervolgens een discussie los in de media:

*De laatste weken beheerste het aantal van een miljoen moslims de politieke debatten. Vooral na de moord van Theo van Gogh uitten opiniemakers en politici hun zorgen over de toegenomen omvang van de groep moslims in Nederland. Deze zou te weinig integreren, radicaliseren en spanningen veroorzaken (Miljoen moslims in Nederland? Hoezo?, 11 december 2004, *de Volkskrant*).*

De discussie wordt na dit onderzoek van het SCP en CBS voortgezet waarin de bezorgdheid en vijandigheid gericht op orthodoxen wordt uitgebreid naar een grotere groep moslims. De kranten berichten over het Ministerie van Justitie dat direct na de moord wil onderzoeken hoe groot het draagvlak is onder Nederlandse moslims voor “de radicale islam” (Opkomst radicale islam lang miskend, 18 december 2004, *de Volkskrant*). De kranten vragen zichzelf verder af hoeveel kwetsbare Nederlandse moslimjongeren nog meer in de ban zijn geraakt van “de religieusideologische boodschap” (Jihadstrijders onder ieders ogen opgeleid, 6 november 2004, *de Volkskrant*). In een brief aan de Tweede Kamer van minister Donner en Remkes staan cijfers van de AIVD waaruit blijkt dat

“duizenden moslims in Nederland” sympathiek staan tegenover “moslimextremisme” en een belangrijke voedingsbron vormen waaruit “de harde kern van radicale moslims” kan putten (Duizenden moslims juichen terreur toe, 12 november 2004, *De Telegraaf*).

Minister Piet Hein Donner van Justitie laat een week na de moord op een CDA-congres weten het artikel dat godslastering verbiedt nieuw leven in te blazen om een respectvolle manier van omgang in Nederland te bewerkstelligen (‘Moslims niet zeuren’, 15 november 2004, *De Telegraaf*). Rita Verdonk reageert hier kritisch op en stelt dat moslims een laag incasservermogen hebben wat door dit wetsartikel alleen maar zal afnemen. Moslims moeten zich volgens Verdonk niet meteen een slachtofferrol aannemen. D66-Kamerlid Lousewies van der Laan wil “na de moord op Theo van Gogh vanwege diens kritiek op de islam, niets weten van toegevingen richting gekwetste gelovigen” (Kamer wil artikel 147 uit strafwet, 17 november 2004, *de Volkskrant*). Met deze generaliserende uitspraken wordt de suggestie gewekt dat alle moslims moeite hebben met het vrije woord en hier wellicht op de manier van Mohamed B. tegen zouden kunnen optreden.

5.2.5 *Immoreel, schadelijk en symptomatisch gedrag*

De samenleving wordt bedreigd door extremisten die op onze cultuur spugen. Ze spreken onze taal niet eens en lopen in soepjurken rond. Het is een vijfde kolonne, en Theo zei dat als geen ander’, aldus Herben (Dit is erger dan de moord op Fortuyn, 3 november, de Volkskrant).

Nadat een duidelijk identificeerbare groep in de media is aangewezen, is de volgende stap binnen de *hostility* dat het gedrag van deze groep wordt bestempeld als immoreel, schadelijk en/of symptomatisch. Gedragingen van moslims halen na de moord op Van Gogh veelvuldig de media, waarvan er enkele in de volgende subparagrafen worden uitgelicht.

5.2.5.1 *Een ‘rituele’ moord*

De moord op Van Gogh door Mohamed B. valt volgens de overgrote meerderheid in Nederland binnen de categorie van immoreel, schadelijk en symptomatisch gedrag. De bezorgdheid over en vijandigheid jegens moslims wordt daardoor verhoogd wanneer in de media allerlei berichten opduiken waarin deze gedraging van Mohamed B wordt gerelateerd aan de islam. De suggestie wordt gewekt dat de moord volgens islamitische regels is uitgevoerd (Van Gogh vermoord na afkondiging fatwa, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Er wordt gesproken van een rituele moord als zou de islam een *modus operandi* voorschrijven. De media berichten tevens over een fatwa die zou zijn uitgesproken over Theo van Gogh in “islamitische kringen”. Een “hoge islamitische schriftgeleerde” zou zijn zegen hebben gegeven. Volgens de kranten zou een moslim deze zegen nodig hebben om een dergelijke moord te plegen, vooral “omdat de moord is gepleegd tijdens de Ramadan”.

5.2.5.2 *Handen schudden*

Drie weken na de moord haalt de Tilburgse imam Ahmad Salam de kranten wanneer hij minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie weigert de hand te schudden (Geen hand voor de minister; ze is vrouw, 22 november 2004, *de Volkskrant*). Lichamelijk contact, waaronder het schudden van handen, tussen ongehuwde mannen en vrouwen is in strijd met zijn geloofsovertuiging. Verdonk reageert beledigd en vraagt de imam: “Ja maar ik ben toch gelijk aan u”? Verdonk ziet de weigering als een vorm van discriminatie van de vrouw. *De Telegraaf* gaat hierin mee

en beschrijft dit gedrag van de “radicale Syrische geestelijke”, als openlijk schofferen (Handweigerende imam is berucht, 22 november 2004, *De Telegraaf*). Ook de Vereniging van Imams in Nederland is het niet eens met het gedrag van Ahmad Salam en benadrukt dat in een ontmoeting mannen en vrouwen gelijk zijn en elkaar de hand dus moeten schudden. Halim El Madkouri, medewerker van het instituut voor multiculturele ontwikkeling FORUM, stelt dat er blijkbaar “nog steeds imams zijn die niet begrijpen dat ze in Nederland wonen en werken en niet in een klein dorpje ergens in de islamitische wereld”. De kranten halen verder enkele uitspraken aan die de imam gedaan zou hebben in het verleden: dat “een man niet moet huwen met een vrouw die buitenshuis wenst te werken, omdat dat het begin is van haar ongehoorzaamheid”, “mannen hun vrouw met fysiek geweld terecht mogen wijzen” en “een vrouw zich niet mag parfumeren” (o.a. Handweigerende imam is berucht, 22 november 2004, *De Telegraaf*).

5.2.5.3 ‘Radicale’ uitlatingen

Er ontstaat ophef over de orthodoxe moslimprediker, Abdul-Jabbar van de Ven, wanneer hij in het tv-programma Het Elfde Uur bevestigend antwoord op de vraag die presentator Andries Knevel hem stelt, namelijk of hij wil dat Geert Wilders binnen nu en twee jaar doodgaat (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). Hiernaast gaf de “jongerenimam” toe ergens blijdschap gevoeld te hebben toen hij hoorde dat Theo van Gogh was vermoord. De fractievoorzitters in de Tweede Kamer vragen minister Piet Hein Donner van Justitie in een gezamenlijke brief om op te treden tegen dit soort gedragingen (Politici walgen van doodsverwensing, 25 november 2004, *De Telegraaf*). In de brief uiten zij “grote bezorgdheid” over de uitlatingen van de imam en veroordelen “deze vorm van radicalisme”. Zij eisen ook vervolging door het Openbaar Ministerie (Kamer eist vervolging na dood wensen Wilders, 25 november 2004, *de Volkskrant*) CDA-Kamerlid Mirjam Sterk die ook tijdens de uitzending aanwezig is, vindt “dat we dit soort dingen uit de Nederlandse samenleving moeten bannen” (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). Premier Jan Peter Balkenende vindt dit soort uitlatingen ‘niet passen’. Donner en ook minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie, laten als reactie door het Openbaar Ministerie uitzoeken of Van de Ven zich met deze uitspraken schuldig heeft gemaakt aan strafbare feiten (Kamer eist vervolging na dood wensen Wilders, 25 november 2004, *de Volkskrant*).

Er ontvouwt zich vervolgens in de media een kleine lastercampagne waarin Van de Ven in verband wordt gebracht met allerlei stichtingen en organisaties (Beweging Abdul-Jabbar heeft banden met familie Bin Laden, 25 november 2004, *De Telegraaf*), onder andere stichting *Al Waqf Al Islami* ('Al Fourkaan', 27 november 2004, *De Telegraaf*) en de *Islamic Propagation Centre International* (IPCI), die banden zouden hebben met terroristen (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). Volgens verschillende krantenberichten wordt hij door de AIVD ook gezien als de *inspirator* van Hofstadgroeplid Jason W. en wordt hij al jaren door de dienst in de gaten gehouden. De Radboud Universiteit Nijmegen waar Van de Ven studeert, stuurt de jongerenimam een brief waarin zij laten weten zijn uitspraken onacceptabel te vinden. Een dag na de uitzending duikt Van de Ven onder, in navolging van Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders (Zeg 'fundamentalist' en Van de Ven glimt, 25 november 2004, *de Volkskrant*). Begin 2005 schrijft minister Piet Hein Donner van Justitie in een brief aan de fractievoorzitters van de Tweede Kamer dat van de Ven niet vervolgd kan worden, omdat zijn uitlatingen juridisch niet te kwalificeren zijn als opruiing of bedreiging en dus vallen binnen de vrijheid van meningsuiting (Islam-docent Van de Ven niet vervolgd om opruiing, 3 januari 2005, *de Volkskrant*).

Een derde en laatste component van *hostility* is dat er een tegenstelling wordt gevormd van twee uiterste groepen: een *Wij-groep* en een *Zij-groep*. De *Wij-groep* wordt aangevoerd door ogenschijnlijke endogene actoren als *moral entrepreneurs* en de *Zij-groep* door exogene actoren als *folk devils*. Leden van de *Zij-groep* worden gedwongen te *integreren* in de *Wij-groep*. Leden van de *Wij-groep* worden systematisch onderricht in de morele code van de *Wij-groep* en moeten deze kritiekloos aanvaarden.

5.2.6.1 'Wij'

Minister Rita Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie roept op de avond na de moord minderhedenorganisaties op "om meer met hun achterban te overleggen en meer met 'autochtone Nederlanders' te praten over wat zij precies willen", want "onder de 'autochtone' bevolking heerst veel angst voor de islam" ('Dit pikken wij niet!', 3 november 2004, *De Telegraaf*). Zij maakt hiermee een duidelijk onderscheid tussen *Wij* en *Zij* en stelt dat moslims ondubbelzinnig voor de Nederlandse normen en waarden moeten kiezen. Vicepremier Gerrit Zalm wil van "aantoonbaar radicale moslims met een dubbele nationaliteit" het paspoort afnemen en hen het land uit en legt hiermee de nadruk op het exogene karakter van de dreiging die zich richt op de endogene moraliteit (Kabinet verklaart terrorisme oorlog, 6 november 2004, *De Telegraaf*). Hij roept tevens "alle goedwillende moslims" op om samen met het kabinet het "islamitische fundamentalisme" te veroordelen en te bestrijden. Hij maakt hiermee een onderscheid tussen goedwillende moslims en 'fundamentalistische' moslims die dus per definitie kwaadwillend zijn. Zoals we al eerder zagen worden onder het containerbegrip 'fundamentalisme' ook 'orthodoxen' geschaard. Ook oud VVD-leider Frits Bolkestein ziet het exogene karakter van de dreiging en roept de Marokkaanse koning Mohamed VI op om in het geweer te komen tegen de terreur van zijn landgenoten ('Arabieren moeten extremisten stoppen', 8 november 2004, *De Telegraaf*). De PvdA vindt ook dat Saoedi-Arabië en andere islamitische landen moeten worden aangesproken vanwege de financiële steun van het koninkrijk aan imams in Nederland en hun export van intolerantie. Minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie vindt dat de moslimgemeenschap moet ophouden om iedere keer te zeggen: "Verschrikkelijk, maar wij kunnen er niets aan doen" ('Moslims niet zeuren', 15 november 2004, *De Telegraaf*). Zij wil dat "iedereen eerst bij zichzelf te rade gaat om te kunnen zien hoe de samenleving verbeterd kan worden". "Hierdoor leven er nu mensen in Nederland zonder in dit land te investeren"; met andere woorden de *Zij-groep* moet integreren in de *Wij-groep*. Ook op lokaal niveau wordt een *Wij-Zij*-dichotomie als oplossing aangedragen. De gemeente Amsterdam begint als reactie op het tumult in de stad de campagne 'Wij Amsterdammers': "Wij, dat zijn alle Amsterdammers die geweld afwijzen en de basisregels van onze samenleving accepteren".

Naast de politiek eist ook de media een duidelijke keuze van de moslims in Nederland tussen de *Wij*- en de *Zij-groep*. In *de Volkskrant* staat een artikel waarin de berichtgeving van andere kranten wordt weergegeven waarin hetzelfde wordt geëist van de moslimgemeenschap (Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn, 4 november 2004, *de Volkskrant*). Zo vindt het Algemeen Dagblad dat de "versnipperde uitingen uit de islamitische gemeenschap" plaats moeten maken "voor een massief neen tegen ontsporingen als die van dinsdag. Een massaprotest van Nederlandse islamieten zou de symbolische start van een noodzakelijke zelfreiniging zijn". De Trouw verwacht van de moslimgemeenschap en haar organisaties "dat zij hun distantie tegenover de Hollandse versie van

'de botsing der beschavingen' nu eens laten varen. Ze moeten zich onomwonden bekennen tot de principes van onze samenleving, en meer dan dat: ze moeten er propaganda voor gaan voeren”.

5.2.6.2 'Zij'

De reactie vanuit de moslimgemeenschap volgt al snel. De Unie van Moslimorganisaties Nederland (UMON) wijst een gedeelte van de moslims aan die zich volgens hen “niet gedragen conform de leer en daarmee de islam een slechte naam bezorgen” (Burgers schreeuwen om snoeiharde maatregelen, 3 november 2004, *De Telegraaf*). Ahmed Aboutaleb roept als wethouder van Amsterdam moslims op om openlijk afstand te nemen van de moord op Theo van Gogh (Geen hand voor de minister; ze is vrouw, 22 november 2004, *de Volkskrant*). “De moordenaar beriep zich op de islam. Moslims moeten zeggen: nee, je deed het niet uit mijn naam. Niet alle moslims zijn terroristen, maar er zijn nogal wat terroristen die zich moslim noemen”. Op 5 november roept de PvdA in Amsterdam alle Marokkaanse politici en bestuurders van de stad op bijeen te komen in het stadhuis (PvdA in Amsterdam wil bijeenkomst Marokkanen, 5 november 2004, *de Volkskrant*). Het doel is “om als Marokkaanse gemeenschap en als moslims een eensluidende boodschap uit te dragen”. Diverse lokale politici van Marokkaanse afkomst roepen imams op om in hun preken zich uit te spreken tegen de moord en de bedreigingen aan het adres van Geert Wilders en Hirsi Ali (‘Imams moeten zich uitspreken tegen bedreiging’, 5 november 2004, *de Volkskrant*). Enkele dagen later roept Ahmed Aboutaleb zijn geloofsgenoten wederom op om “nadrukkelijker dan ooit voor Nederland” te kiezen (Ahmed Aboutaleb, 13 november 2004, *De Telegraaf*): “Er is geen weg terug. En als je kiest, dan moet je investeren in volwaardig burgerschap. Moslims moeten denken: dit is mijn land”. Aboutaleb spreekt verder over “de cirkels van *Wij* en *Zij*”: “Hoe groter de cirkel is van 'Wij' - mensen die positief willen meedoen in de samenleving - hoe makkelijker het is om 'Zij' - de mensen die daar niet bij willen horen en ons kwaad aan willen doen - te isoleren”. Aboutaleb maakt niet echt duidelijk op wie hij doelt met ‘mensen die daar niet bij willen horen’? De *Wij*-groep duidt hij verder aan als “de cirkel van goedwillenden” en de *Zij*-groep met “de cirkel van kwaadwillenden”.

5.3 Consensus

[...] *the moral barricades are manned by editors, bishops, politicians and other right-thinking people; socially accredited experts pronounce their diagnoses and solutions; ways of coping are evolved or (more often) resorted to (1972, p. 9).*

Concern en *hostility* brengen in een *moral panic* een publiek debat op gang waarbij een wijd verspreide overeenstemming of *consensus* (of ten minste in bepaalde segmenten van de maatschappij) ontstaat over het bestaan, de ernst en oorzaak van de dreiging; er ontstaat een collectieve gedachte dat er iets aan gedaan moet worden. Deze consensus wordt beïnvloed en gedeeld door verschillende actoren in de maatschappij, met de media en *moral entrepreneurs* in de frontlinie.

Witheet van woede reageren Nederlanders op de beestachtige moord op Theo van Gogh. Burgers zeggen keihard op hun ziel getrapt te zijn door de gruwelijke details van de godsdienstige afslachting, zoals de afgesneden keel van de cineast en de twee slagersmessen in zijn lichaam. Landelijk schreeuwen burgers om snoeiharde maatregelen tegen islamitisch fundamentalisme, onder meer tegen opruiende imams in moskeeën (Burgers schreeuwen om snoeiharde maatregelen, 3 november 2004, De Telegraaf).

De kranten worden gedomineerd door uitspraken van prominente figuren, voornamelijk politici, waaruit overeenstemming blijkt over de bezorgdheid: de aantasting van de Nederlandse moraliteit en vooral de vrijheid van meningsuiting en de veiligheid. De fractievoorzitter van de PVDA Wouter Bos spreekt van “een gevecht tussen het vrije woord en religieuze fanatici” (‘Dit is erger dan de moord op Fortuyn’, 3 november 2004, *de Volkskrant*) en zegt dat “Wij” het hebben toegestaan “om immigranten veertig, vijftig jaar geheel geïsoleerd in de Nederlandse samenleving te laten zitten. Het is veel te vrijblijvend geweest” (Moord maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar, 4 november 2004, *de Volkskrant*). De partijleider van de SP Jan Marijnissen noemt de moord op Van Gogh een “laffe daad” en heeft volgens hem angst opgewekt bij het volk dat zich nu afvraagt: “wie wordt de derde” (‘Dit is erger dan de moord op Fortuyn’, 3 november 2004, *de Volkskrant*)? VVD-fractie leider, Jozias van Aartsen, vindt dat we in Nederland moeten “blijven zeggen wat we zeggen en denken”. “Het gaat hier om de vrijheid van meningsuiting van politici, maar ook van kunstenaars, filmmakers en schrijvers”. Bij de herdenkingsbijeenkomst voor Van Gogh op de Dam in Amsterdam vergelijkt burgemeester Job Cohen Van Gogh met de verlichtingsdenker Voltaire: “met iedereen oneens, maar altijd op de barricades om dat recht te verdedigen” (Alle kleuren en stromingen vullen Dam in protest, 3 november 2004, *de Volkskrant*). De vrijheid van meningsuiting is volgens Cohen een fundament van de Nederlandse samenleving en dit recht is Van Gogh ontnomen. Premier Balkenende sluit hier in *de Volkskrant* bij aan en prijst Van Gogh als een “markant voorvechter” van het vrije woord (‘Dit is erger dan de moord op Fortuyn’, 3 november 2004, *de Volkskrant*). Kardinaal Simonis noemt de moord “een aanslag op de vrijheid van meningsuiting” (Burgers schreeuwen om snoeiharde maatregelen, 3 november 2004, *De Telegraaf*) en Rene Cuperus van de Wiarda Beckman Stichting zegt dat Nederland een “frontlijnstaat” is geworden in de botsing der culturen (‘We hebben het te lang laten rotten’, 3 november 2004, *de Volkskrant*).

In de media ontpopt Geert Wilders zich in de frontlinie als *moral entrepreneur*. Het eenmansfractielid is van plan een nieuwe partij op te richten na uit de VVD te zijn gestapt en wil zich duidelijk profileren als beschermer van de endogene morele code. Hij laat direct weten zich niet te laten afschrikken door de “terroristische moord”: “Niemand zal mij de mond snoeren. We mogen niet capituleren voor kogels” (‘Dit is erger dan de moord op Fortuyn’, 3 november 2004, *de Volkskrant*). Hij roept verder dat Van Gogh “op beestachtige wijze het woord is ontnomen” en dat de tolerantie en politieke correctheid in Nederland te ver is doorgeschoten (Geert Wilders vastberaden, Ayaan Hirsi Ali in tranen, 3 november 2004, *De Telegraaf*).

5.3.2.1 Het kabinet

De overheid lijkt in de moslim een nieuwe *suitable enemy* te hebben gevonden en probeert hiermee allerlei ongewenste condities binnen de samenleving in quarantaine te stellen of te bestrijden. Het kabinet komt al snel met een waslijst aan maatregelen. Er worden miljoenen uitgetrokken voor de inlichtingendiensten voor de opsporing van “extremisten” (Duizenden moslims juichen terreur toe, 12 november 2004, *De Telegraaf*). Er zullen meer mensen worden beveiligd dan nu het geval was. Zogenaamde “broedplaatsen van radicalisme, zoals sommige moskeeën en de personen die hier een rol bij spelen” worden harder aangepakt. Het wordt voor moskeeën moeilijker om imams uit het buitenland over te laten komen. De mogelijkheden om een dubbele nationaliteit aan te houden wordt beperkt en mensen die “essentiële belangen van de nationale staat schaden” wordt de Nederlandse nationaliteit ontnomen en worden het land uit gezet. Er zal een speciaal instrument worden ontwikkeld om websites uit de lucht te halen die “radicale en extremistische informatie” verstrekken. Minister Piet Hein Donner van Justitie versoepelt de voorwaarden voor het gebruik van opsporingsbevoegdheden als infiltratie, observatie en de telefoontap. Een ‘redelijk vermoeden’ dat een strafbaar feit wordt gepleegd is niet meer nodig; slechts een ‘aanwijzing’ wordt voldoende. Donner legt in de kranten verder uit hoe Justitie potentiële terroristen identificeert. Er moet volgens de minister “op andere signalen worden gelet dan bij de gebruikelijke criminelen” en zo kunnen “uiterlijke kenmerken of de ideeën al verdachte aanwijzingen opleveren” (Beseft Donner wat hij zegt?, 27 november 2004, *de Volkskrant*). Met dergelijke signalen als uitgangspunt wordt de orthodoxe moslim per definitie verdacht. De minister komt bovendien ook met een wetsvoorstel voor een tweejaarstermijn van het voorarrest in terreurzaken. Vicepremier Gerrit Zalm wil ook van “aantoonbaar radicale moslims met een dubbele nationaliteit” het paspoort afnemen en hen het land uit zetten en dat wettelijke mogelijkheden voor terrorismebestrijding worden uitgebreid (Kabinet verklaart terrorisme oorlog, 6 november 2004, *De Telegraaf*). Minister Remkes van Binnenlandse Zaken trekt een blik maatregelen open: “moskeeën die extremisme voeden worden zonder pardon gesloten. Fundamentalisten met een dubbel paspoort verliezen de Nederlandse nationaliteit en worden het land uitgezet. Ook komen er in Nederland imamopleidingen, zodat die geestelijken niet meer uit het buitenland hier naar toe komen” (AIVD had geen notie moordplan Van Gogh, 11 november 2004, *De Telegraaf*). Minister Van der Hoeven van Onderwijs verscherpt de voorwaarden voor de oprichting van nieuwe scholen. In de praktijk treft zij daarmee vooral islamitische scholen. Die moeten voortaan in hun schoolplan duidelijk maken hoe ze de Nederlandse waarden en normen gaan overdragen: “Dan heb ik het over democratie, over de rechtsstaat, over de verhoudingen tussen mannen en vrouwen. [...] Het gaat om de ononderhandelbare waarden van onze samenleving” (Nieuwe eisen treffen islamschool, 19 februari 2005, *de Volkskrant*, p. 1).

5.3.2.2 De Tweede Kamer

Naast het kabinet dragen ook alle partijen in de Tweede Kamer allerlei oplossingen voor. Zo pleit het CDA voor een Nederlandse imamopleiding ter bestrijding van het “radicalisme” (Moord maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar, 4 november 2004, *de Volkskrant*). Fractie leider Maxime Verhagen wil een keiharde aanpak van “radicalisering” om de “wortels van de democratie” te beschermen (Verbijstering over inhoud, 5 november 2004, *De Telegraaf*). “Radicalen” die misbruik maken van hun grondrechten om de samenleving te ontwrichten, moeten daarom tijdelijk hun rechten verliezen als de vrijheid van meningsuiting en het recht van vergadering (AIVD vreest

infiltratie radicale islam, 24 december 2004, *De Telegraaf*). Wouter Bos (PvdA) eist hard optreden tegen religieus geweld en wil weten of Mohamed B. een eenling is of dat er een groep “religieuze terroristen” achter schuil gaat (Reactie van kabinet te ‘berustend’, 4 november 2004, *de Volkskrant*). In het laatste geval zou het volgens Bos een zegen zijn, want dan is de “groep daders afgebakend en weten we welke moskeeën, imams en websites we in de gaten moeten houden”. Minister Johan Remkes van Binnenlandse Zaken weet al wel op welke moskee het vizier gericht moet worden en wil de El Tawheed-moskee sluiten (Balkenende nuanceert ‘oorlogstaal’ van Zalm, 9 november 2004, *de Volkskrant*). Volgens minister Piet Hein Donner van Justitie is dit juridisch onhaalbaar en wijst Remkes op de grenzen van de bestaande wet. Remkes reageert: “maar die kun je toch veranderen als je een probleem moet oplossen”. Boris Dittrich (D66) pleit voor een ‘sterke overheid’ en wil dat het land zich “met alle macht verzet” tegen de kleine groep “radicale moslims” (Verbijstering over inhoud, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Hij vindt ook dat de samenleving minder vaak moet wegstijven “als moslimjongeren zich misdragen” (Moord maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar, 4 november 2004, *de Volkskrant*).

Geert Wilders, fractievoorzitter van de Groep Wilders, wil “radicale moskeeën” sluiten, buitenlandse criminelen uitzetten, “extremisten” met een dubbel paspoort de Nederlandse nationaliteit ontnemen, zesduizend nieuwe agenten en een stop op gezinshereniging (Moord maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar, 4 november 2004, *de Volkskrant*). Samen met Jozias van Aartsen (VVD) wil hij dat de AIVD naast de “honderdvijftig moslimfundamentalisten” ook de mensen die er omheen hangen in de gaten houdt. Jozias van Aartsen voegt er nog aan toe alle moslims het land uit te willen zetten die enigszins betrokken zijn bij terrorisme (Reactie van kabinet te ‘berustend’, 4 november 2004, *de Volkskrant*). LPF-fractielid Joost Eerdmans heeft tevens een batterij aan maatregelen klaar staan, mocht hij hypothetisch premier worden:

*We leggen een scan langs alle religieuze stichtingen en ontbinden net als in Frankrijk alle radicale islamitische organisaties. Radicale moskeeën houden we permanent in de gaten en radicale imams gaan het land uit. Die mensen komen nu vanuit heel Europa hier naar toe, omdat ze weten dat ze hier niets te vrezen hebben. Nederland is een safehouse voor terroristen, het afvoerputje van Europa. We handhaven de scheiding tussen kerk en staat. Dus geen hoofddoekjes bij de politie. Haatzaaiende tv-zenders die vanuit het Midden-Oosten de huiskamers binnendringen, worden van de satelliet geweerd. En we onderzoeken wat er in onze gevangenissen gebeurt. Dat zijn heel populaire jihad-ontmoetingsplaatsen (Wat een slap land, 8 januari 2005, *de Volkskrant*).*

De Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO) kondigt op 5 november 2004 aan dat islamitische scholen vanaf volgend jaar een nieuwe lesmethode zullen gebruiken, die is gesubsidieerd door de overheid dankzij minister Maria van der Hoeven van Onderwijs, en moet “voorkomen dat ‘islamitische leerlingen’ zich later ontwikkelen tot extremist” (Ook aandacht voor andere godsdiensten op moslimscholen, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Met deze methoden “worden leerlingen geleerd hoe zich te verhouden tot andersdenkenden en dat mensen recht hebben op een eigen mening”. De bezorgdheid richt zich klaarblijkelijk niet alleen op de “honderdvijftig moslimfundamentalisten” van Wilders en Van Aartsen.

Tot slot ontstaat er een debat over de beveiliging van prominente figuren (Mohamed B: lot Hirsi Ali bezegeld, 5 november 2004, *de Volkskrant*). Jozias van Aartsen, Ayaan Hirsi Ali, Geert Wilders, Afshin Ellian, Job Cohen en Ahmed Aboutaleb krijgen beveiliging van de overheid (Beveiligen: Barend? Ja. Ephimenco wacht af, 9 november 2004, *de Volkskrant*). RTL 4 regelt beveiliging voor televisiepresentator Frits Barend van het populaire actualiteiten- en discussieprogramma, nadat *De Telegraaf* meldde dat hij op een dodenlijst zou staan die binnen een “extremistische kring” zou bestaan. Beveiligingsexperts stellen in *De Telegraaf* dat de vraag naar beveiliging van prominente figuren alleen maar zal toenemen en dat zij voor jaren persoonsbeveiliging moeten accepteren (Altijd lijfwacht, 28 november 2004, *De Telegraaf*).

5.4 Disproportionality

‘Straight society is over-reacting,’ [...] ‘the problem is much less serious and much less threatening than people think. Relax, don’t panic, no one here is getting hurt’ (Garland, 2008, p. 19).

Het element van de *disproportionality* eist een overdreven en misplaatste maatschappelijke reactie ten opzichte van de werkelijke dreiging en verklaart het *panic*-gedeelte van het *moral panic*-concept. Uit de vorige paragrafen blijkt dat de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh panisch is, oftewel disproportioneel ten opzichte van de werkelijke dreiging. In deze paragraaf wordt eerst het diffuse beeld dat de dominante culturele meerderheid heeft van moslims behandeld. Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt tussen de dreigingen van de islam en moslims vergeleken met andere dreigingen en bijbehorende maatschappelijke reacties. Aansluitend wordt gekeken naar de weergegeven grootte van de groep en de dreigingsweergave. Verder ontgaat de disproportionaliteit van de maatschappelijke reactie de media ook niet en wordt dit uitvoerig in het mediadiscours beschreven en behandeld in de vierde subparagraaf. Afsluitend wordt het proces van convergentie beschreven dat een belangrijke factor is binnen de disproportionaliteitsvereiste van *moral panics*.

5.4.1 Wolven of schapen?

De bezorgdheid, vijandigheid en consensus richt zich klaarblijkelijk op alle moslims en hoofdzakelijk op orthodoxe moskeeën, orthodoxe imams en radicaliserende moslimjongeren, c.q. orthodoxe moslims, in plaats van proportioneel op Mohamed B., de door de rechter veroordeelde leden van de Hofstadgroep en andere moslimextremisten. Dit is omdat voor velen het verschil tussen enerzijds extremisten en anderzijds orthodoxen en vrijzinnige moslims diffuus is. Dit vingerwijzen naar alle moslims is te verklaren vanuit de sociale habitat van Nederland op het moment van de moord, waarin moslims als moreel deviant worden beschouwd en wordt versterkt door de islamitische achtergrond van de dader en het vermeende islamitische karakter van zijn motief.

5.4.1.1 Wolven in schaapskieren

That these men wanted to kill and die is bad enough. That they were, it seems, born and raised in Britain is even worse. If they had been a foreign cell, like that responsible for the Madrid bombing, we could have comforted ourselves that this was an external phenomenon, an alien intrusion. The remedies would have been obvious: tighter border controls, more international co-operation. But there can be no such comfort if these killers were British citizens. We could shut out every last asylum seeker, expel every illegal immigrant,

and it would make us no safer. This attack came from within (Jonathan Freedland in 'The Guardian' van 13 juli, 2005; geciteerd in Young, 2007, p. 163).

De aanslagen in Londen zijn niet gepleegd door exogene krachten, zoals de aanslagen van 11 september, maar door “welgeïntegreerde” migrantenzonen, geboren (afgezien van Germaine L.) en getogen in Leeds, met een Noord-Engels accent en allen met een baan of een universitaire studie. Op de dag van de aanslagen droegen zij trendy windjacks, petjes, sneakers en *New York City* en *Puma* T-shirts (Young, 2007, p. 162-163). Deze gewaarwording van *the enemy within of the fifth column*, de endogene vijand die opgaat in de massa, plaatst een verdenking op iedere moslim als een potentiële terrorist (Franko Aas, p. 82-85); de wolf ruilt wel van baard, maar niet van aard is de centrale gedachte. De maatschappij reageert vervolgens op verschillende manieren; er ontstaan hevige debatten over ‘integratie’- en immigratievraagstukken, er gaan enkele moskeeën en islamitische scholen in vlammen op (na de moord op van Gogh), of enkele moslims worden hier en daar in de kraag gegrepen (vermeende leden Hofstadgroep, reizigers ICE-trein, bommelding IKEA).

5.4.1.2 *Wolf in wolfskleren*

De notie dat enkele moslims wolven in schaapskleren zijn, heeft het vizier van de Nederlandse maatschappij op scherp gezet en mijns inziens voornamelijk gericht op de orthodoxe moslim; de wolf die letterlijk *niet* van baard ruilt. Orthodoxe moslimmannen laten zich vaak moeiteloos identificeren door hun baarden, gewaden, gebreide mutsjes of door hun broekspijpen boven de enkels te dragen. Orthodoxe moslima’s zijn over het algemeen te herkennen aan de chador waarbij alleen het gezicht onbedekt blijft, de nikab die alleen de ogen onbedekt laat of de boerka waarbij alleen de ogen vanachter een stuk gaas fonkelen. De *moral panic* richt zich, naast alle moslims, naar mijn mening vooral op de duidelijk identificeerbare orthodoxen.

5.4.2 *Other harmful conditions*

De disproportionaliteit van de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh kan verder worden aangewezen door een kwalitatieve vergelijking tussen verschillende dreigingen en de maatschappelijke reacties erop (*other harmful conditions*).

5.4.2.1 *De dreiging van links*

De eerste indicatie verkrijgen we door een kwalitatieve vergelijking te maken tussen de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh en de moord op Pim Fortuyn als andere voor de samenleving schadelijke of nadelige conditie of verschijnsel (*other harmful conditions*). Volkert van der G. ontnemt Pim Fortuyn het leven vanuit een extreemlinks gedachtegoed. Eerstgenoemde ziet laatstgenoemde als een gevaar voor de zwakkeren in de samenleving, waaronder asielzoekers, moslims en dieren. De maatschappelijke reactie richt zich primair op Volkert van der G. Zijn huis, vriendin en dochter worden twee dagen na de moord 24 uur per dag en zeven dagen per week bewaakt door de politie om mogelijke represailles van Fortuyn-sympathisanten of raddraaiers in de kiem te smoren (Huis Van der G. continu bewaakt, 13 mei 2002, *De Telegraaf*). Een Harderwijks gezin dat dezelfde familienaam draagt als Volkert van der G. moet tijdelijk verhuizen en onderduiken vanwege doodsbedreigingen (Met dood bedreigd gezin wil naar huis, 10 mei 2002, *De Telegraaf*). Daarnaast richt de maatschappelijke reactie zich op de gevestigde politiek en de linkse politiek die Pim Fortuyn in de periode voorafgaande aan de moord zouden hebben gedemoniseerd (Verkiezingen gaan door op 15 mei, 8 mei 2002, *de Volkskrant*). Zij worden indirect verantwoordelijk gehouden

voor het creëren van een voor een aanslag geëigend klimaat. Enkele linkse politici en journalisten krijgen zelfs met doodsb bedreigingen te maken (Vriendin Van der G. beveiligd, 27 mei 2002, *de Volkskrant*). De maatschappelijke reactie richt zich daarenboven op linksactivisme en linksextremisme. In de media is groeiende bezorgdheid of vijandigheid te vernemen jegens linksactivisme (Extreem-rechts ziet zijn kans schoon na de moord, 11 mei 2002, *de Volkskrant*). Er volgt een aanslag op een pand van *Eurodusnie*, een linksactivistische beweging die verantwoordelijk is voor het gooien van taarten in de gezichten van minister Gerrit Zalm van Financiën en oud-VVD'er Frits Bolkestein ('Geen relatie taartgooiers en Van der G.', 15 mei 2002, *de Volkskrant*) en de Nederlandse Vereniging voor Veganisme krijg enkele dreigtelefoontjes binnen, omdat Volkert van der G. een veganist is ('Volkert heeft dit helemaal alleen gedaan', 31 mei 2002, *de Volkskrant*). De politie richt zijn pijlen kortstondig op de milieuactivistische Biologische Bakkers Brigade die verantwoordelijk is voor het gooien van een taart in het gezicht van Pim Fortuyn op 14 maart 2002 ('Geen relatie taartgooiers en Van der G.', 15 mei 2002, *de Volkskrant*) en doorzoekt het pand van de *Vereniging Milieu-Offensief*, waarvan Volkert van der G. de oprichter is (Politie doorzoekt kantoor Milieu-offensief, 16 mei 2002, *de Volkskrant*).

De maatschappelijke reactie op de moord op Fortuyn is mijns inziens niet te classificeren als een *moral panic*. Een disproportionele maatschappelijke reactie zou zich na de moord op Fortuyn moeten richten op alle ideologisch linksgeoriënteerde Nederlanders, omdat Volkert van der G. zijn daad legitimeerde vanuit een extreemlinkse ideologie. Hierin schuilt het probleem. Deze groep linksgeoriënteerde Nederlanders maakt een te groot deel uit van de dominante meerderheid om als *folk devil* te kunnen fungeren. Hiernaast is het lastig om tot een consensus over de dreiging van deze groep te komen als zij een grote stem heeft binnen deze consensusbepaling. Bovendien worden ideologisch linksgeoriënteerde Nederlanders niet opgeroepen duidelijk stelling te nemen tegen linksextremisme; er is geen prangende vraag naar een duidelijke scheiding tussen de Wij- en Zij-groep. Het gedrag van ideologisch linksgeoriënteerde Nederlanders wordt door de dominante meerderheid niet gezien als immoreel, schadelijk of symptomatisch. Het gedrag van linksactivisten wordt vaak gezien als onschuldige vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid. Daarnaast richten de diagnose en de aangedragen oplossingen zich niet op het linksactivisme of alle ideologisch linksgeoriënteerde Nederlanders, ondanks dat de AIVD waarschuwt voor de dreiging van "radicale milieuactivisten" en "radicale dierenactivisten" (Fortuyn-moord volgens het boekje... , 11 mei 2002, *De Telegraaf*; BVD waarschuwt voor geweld dierenactivisten, 29 mei 2002, *De Telegraaf*). Linksactivisme krijgt geen extra negatieve aandacht, zoals orthodoxe imams en moskeeën na de moord op Van Gogh. Wetten of maatregelen gericht op linkse groepen komen er niet. Er komt ook geen nieuwe wetgeving specifiek gericht op linksextremisme, zoals de Wet Terroristische misdrijven zich na de moord op Van Gogh specifiek richtte op moslimextremisme. Het enige waar linksactivistische groepen na de moord op Fortuyn angst voor hebben, is een centrumrechts kabinet dat meer kernenergie en asfalt, minder klimaatbeleid en subsidies wil afschaffen (Milieuclubs huiveren voor nieuw kabinet, 1 juni 2002, *de Volkskrant*). De Franse islamoloog Olivier Roy waarschuwde tevergeefs voor een disproportionele maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh in vergelijking tot de moord op Fortuyn:

*Aan de andere kant zullen de niet-moslims moeten inzien dat je in deze kwestie niet simpelweg een groep van slachtoffers tegenover een groep van schuldigen kunt plaatsen. Net zoals na de moord op Fortuyn terecht niet alle dierenrechtactivisten verdacht zijn gemaakt ('Het begon met affaire-Rushdie', 3 november 2004, *de Volkskrant*, p. 4).*

5.4.2.2 *Dreiging van 'autochtone' jongeren*

Er zijn nog andere maatschappelijke reacties te noemen op dreigingen voor de Nederlandse maatschappij die in vergelijking met de dreiging van de islam en moslims de disproportionaliteit van laatstgenoemde dreiging duidelijk maken. Dit zijn endogene dreigingen die afkomstig zijn van 'autochtone' jongeren: rechtsextremisme en voetbalhooligans. Uit de vergelijking zal blijken of de maatschappelijke reactie op deze dreigingen net zoals de reactie op moslimextremisme zich disproportioneel richt op alle 'autochtone Nederlanders'. Indien dit niet het geval is, wordt de disproportionaliteit van de reactie van de maatschappij gericht op alle moslims verder blootgelegd.

De dreiging van rechts

Jaap van Donselaar en Peter Rodrigues van de Anne Frank Stichting waarschuwen in 2004 (vlak voor de moord op Van Gogh) voor de groei van rechtsextremisme in Nederland en de dreiging die ervan uitgaat voor de maatschappelijke orde. Zij constateren meer extreemrechtse uitingen op internet en meer geweldpleging en discriminatie vanuit extreemrechtse ideologie (Van Donselaar & Rodrigues, 2004-I). Als na de moord op Van Gogh de vijandigheid jegens moslims in met name de vorm van aanslagen op moskeeën en islamitische scholen toeneemt, richt de maatschappelijke reactie (met media en politiek als initiatoren) zich als snel disproportioneel op "Lonsdale-jongeren" of zogenaamde "gabbers":

Sinds de moord op Theo van Gogh - gisteren vijf maanden geleden - radicaliseren extreemrechtse jongeren in heel Nederland dusdanig snel, dat dit volgens onderzoekers het gevaar van moslimterrorisme overstijgt. Het CDA is zeer geschrokken van deze ontwikkeling en eist opheldering van de ministers Donner (Justitie) en Verdonk (Integratie). Politie en diverse gemeenten zijn daarom onderzoeken gestart naar zogenoemde 'Lonsdale-jongeren', herkenbaar aan het gelijknamige kledingmerk dat ze veelal dragen. Deze tieners, berucht om hun racistische inslag, zouden verantwoordelijk zijn voor een groot deel van het antimoslimgeweld dat ons land teistert sinds de moord op Van Gogh. Een onderzoeker zegt dat hij zich "geen jeugdcultuur kan herinneren die zo meeging in een maatschappelijke controverse" ('Extreemrechts erger dan moslimterreur', 3 april 2005, De Telegraaf).

De AIVD constateert deze disproportionaliteit in een onderzoek naar deze jongerencultuur:

Slechts vijf procent van de zogeheten Lonsdale-jongeren is rechts-extremistisch en lid van een partij of groepering die deze ideologie aanhangt. Voor het overgrote deel van deze jongeren geldt dat dus niet. Dat blijkt uit een onderzoek van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) naar deze jongeren met Lonsdale-kleding. Minister Remkes (Binnenlandse Zaken) heeft het rapport gisteren naar de Tweede Kamer gestuurd. Volgens de onderzoekers zijn de Lonsdale-jongeren niet landelijk georganiseerd. Het extreemrechtse label dat zij soms in de media en door bestuurders krijgen opgeplakt, is dus niet juist, zo stelt de AIVD. Evenmin is er sprake van een systematische en actieve rekrutering van de gabbers door partijen die rechts-extremistisch zijn. Het onderzoek is ingesteld na een aantal incidenten in onder meer Uden en Venray, waarbij respectievelijk een moskee in brand werd gestoken en Lonsdale-jongeren en allochtone jeugd met elkaar in gevecht raakten (Lonsdale-jongeren niet extreemrechts, 12 juli 2005, De Telegraaf).

De maatschappelijke reactie beperkt zich slechts tot rechtsextremistische groeperingen als *Blood & Honour* en de Nationalistische Volksbeweging (NVB) en wordt enkel disproportioneel uitgebreid naar "Lonsdalejongeren" of "gabbers". De dreiging van extreemrechts wordt door de maatschappij echter

niet geprojecteerd op alle 'autochtone Nederlanders' en niet alle 'autochtone' jongeren worden gezien als potentiële rechtsextremisten.

Hooliganisme

Een andere dreiging voor de maatschappelijke orde in Nederland dat afkomstig is van 'autochtone Nederlanders' en dat wederom niet wordt geprojecteerd op alle 'autochtone Nederlanders' komt van voetbalhooligans. Na 'de Slag bij Beverwijk' tussen Ajax-supporters en Feyenoord-supporters op 23 maart 1997 komt voetbalgeweld hoog op de agenda van politiek en media te staan, omdat Nederland het Europees Kampioenschap voetbal in 2000 organiseert. Minister Benk Korthals van Justitie laat in 2002 onderzoeken of in navolging van Engeland ook Nederland een speciale voetbalwet kan worden ingevoerd ter bestrijding van voetbalhooliganisme. De roep vanuit voetbalclubs, KNVB, politiek, politie en justitie om een voetbalwet wordt steeds groter. De maatschappelijke reactie richt zich ook nu weer alleen op de harde kern van voetbalsupporters van voetbalclubs in Nederland die geweld gebruiken of beledigende spreekkoren uiten. De bezorgdheid en vijandigheid richten zich echter nooit op alle voetbalsupporters, laat staan alle 'autochtone Nederlandse' jongeren.

5.4.3 Flexibele cijfers

| *Facts are stubborn things, but statistics are more pliable (Mark Twain; 1835-1910).*

De disproportionaliteit van de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh kan nog worden aangewezen door een analyse van de weergave van de grootte van de groep of dreiging als weergegeven in het mediadiscours (*exaggerated figures* and *fabricated figures*).

5.4.3.1 Hoeveel?

Na 9/11 en de moorden op Fortuyn en Van Gogh leeft er onder veel Nederlanders onzekerheid over het aantal radicale, fundamentalistische, salafistische of orthodoxe moslims in Nederland. Officiële of wetenschappelijke cijfers zijn er niet en laten een leemte achter die kan worden aangevuld door schattingen, overdrijvingen en verzinsels. Op zoek naar schattingen begeeft men zich op glad ijs; de cijfers lopen enorm uiteen. Zo stelt de Nederlandse Moslimraad (NMR) zich ten doel de bevordering van de islam, de belangenbehartiging van moslimsgroepen in Nederland en het bevorderen van de ontplooiing en de emancipatie van moslims met het oog op 'integratie' (NMR, 2009). In het belang van de NMR is dan een zo laag mogelijk aantal "radicalen" om de angst voor de islam af te zwakken. Het NMR spreekt dan ook over slechts drieduizend potentiële radicalen en schat dat er maximaal dertigduizend moslims "openstaan" voor de radicale uitleg van de islam (NMR, 2009). In tijden van hoge bezorgdheid over een bepaalde bevolkingsgroep zullen de cijfers afkomstig van die groep aan geloofwaardigheid verliezen. Een ander extreme schatting komt van de arabist Jansen die duidelijk een andere missie heeft waarmee hij uitkomt op een astronomisch aantal. Aan de hand van een normaalverdeling van 20 % radicalen, 50 % gematigden en 30% afvalligen op een bevolkingsgroep van 500.000 moslims¹⁷ uit op 100.000 radicale moslims in Nederland (Jansen, 2005). Dit buitengewoon hoge aantal "radicale moslims" strookt met de rode draad in zijn onderzoeken over de

¹⁷ Jansen gelooft niet dat er 850.000 moslims in Nederland zijn, zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek beweert.

islam: een waarschuwing tegen de gevaren van de islamitische orthodoxie (zie bijvoorbeeld: Jansen, 1997, 2003, 2008). Zijn boodschap kan op meer geloofwaardigheid rekenen in een sociale habitat waarin de islam als deviant en sociaal problematisch wordt beschouwd. Ten slotte is het belangrijk om te melden dat het gebruik van verschillende definities van radicalisme, fundamentalisme en andere denkbare ismen nog buiten beschouwing is gelaten. Dit onverschillige en ongestandaardiseerde gebruik vergroot de nevel rondom de inschatting van de dreiging nog verder.

5.4.3.2 Diffusie

De Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) verdient een aparte vermelding. De vaderlandse geheime dienst komt uit op een schatting van tussen de 25.000 en de 30.000 radicale moslims (AIVD, 2007-I). In de missie is te lezen dat de AIVD “staat voor de nationale veiligheid door tijdig dreigingen, politieke ontwikkelingen en risico's te onderkennen die niet direct zichtbaar zijn” (AIVD, 2009). De AIVD past in deze ‘preventieve’ missie een brede benadering toe waardoor orthodoxe moslims, vanwege hun gebrekkige “integratie” en “radicalisering” (AIVD, 2004, p. 6-7) al gauw in de schijnwerpers komen te staan. Zodra een moslim orthodox of orthodoxer wordt (en dus volgens de AIVD desintegreert), is deze persoon aan het ‘radicaliseren’. Hij beweegt zich dan volgens de AIVD richting de radicale islam (AIVD, 2004, p. 6-9) met als niet uit te sluiten eindstation: jihadisme en terrorisme. Vreedzame ultraorthodoxie als eindstation wordt niet genoemd, maar de AIVD erkent dat aan niet-gewelddadige vormen van de “radicale islam” een indirecte dreiging wordt toegeschreven en dat hiermee onnodig onrust bij overheid en publieke opinie kan ontstaan over bepaalde vormen van islamitische orthodoxie (AIVD, 2004, p. 10-11). De onrust bij overheid en publieke opinie wordt in 2007 nog meer gevoed door het AIVD-rapport *Radicale dawa in verandering* (AIVD, 2007-I). Hierin gaat de AIVD nadrukkelijker in op de “radicale” niet-gewelddadige variant van de islam die volgens hen de verhoudingen binnen en tussen etnische groepen verstoort met radicalisering, polarisatie en maatschappelijk isolement als gevolg (2007-II, p. 7). Het toenmalige hoofd van de AIVD, Sybrant van Hulst, waarschuwt in het voorwoord echter wel voor een misplaatste en overdreven reactie op de onderzoeksresultaten van zijn dienst:

Mijn hoop is dat de nuances en de reële inschatting van risico's die door mijn dienst in 'Radicale dawa in verandering' worden aangegeven, behouden blijven in de mogelijke reacties op het rapport. Eenzijdige beoordeling van de problematiek kan gemakkelijk leiden tot overtrokken reacties. Zulke reacties kunnen het reeds bestaande wantrouwen tussen bevolkingsgroepen versterken. Alleen een zorgvuldige en genuanceerde benadering van de problematiek doet recht aan de complexiteit ervan (AIVD, 2007-II, p. 7).

De media en politiek (en *moral entrepreneurs*) nemen deze nuancering echter minder snel over wanneer de maatschappij wordt geconfronteerd met ingrijpende maatschappelijke en panische gebeurtenissen als een aanval op democratie, vrijheid en de Westerse beschaving en de brute moorden op een volksheld en martelaar van het vrije woord. De dreiging komt volgens de politiek van “moslimextremisten”, “religieuze fanatici”, “radicale moslims”, “moslimfundamentalisten”, de “politieke islam”, “niet-ingeburgerde imams die buiten de moskee hun radicale leer verkondigen”, orthodoxe imams en moskeeën en de islam in het algemeen. Hierdoor is de grootte van de dreiging onderhevig aan fluctuaties tussen één of enkele moslimextremisten (Mohamed B. en de Hofstadgroep), tienduizenden orthodoxe moslims en alle 837.000 moslims in Nederland (totaal aantal moslims in 2006; CBS, 2007-I).

[...] Successful moral panics owe their appeal to their ability to find points of resonance with wider anxieties (2002, p. xxx).

In de maatschappelijke reactie na de moord op Van Gogh wordt de angst voor het islamitisch extremisme gekoppeld aan andere al bestaande angsten en problemen. Dit proces van convergentie vergroot volgens Stanley Cohen het succes van een *moral panic*. Door het relateren van één probleem aan meerdere problemen neemt de disproportionaliteit toe. Waar de focus namelijk na de moord op Van Gogh zou moeten liggen op islamitisch extremisme, wordt deze door voornamelijk te hameren op de mislukte 'integratie' van moslims uitgebreid naar alle moslims als *scapegoats*.

5.4.4.1 Culturisme

De zogenaamde 'integratie' van minderheidsgroepen in de Nederlandse samenleving is al decennia lang onderwerp van gesprek in Nederland. De Nederlandse socioloog Willem Schinkel beschrijft drie fasen in het 'integratiediscours' in Nederland: pluralistische, achterstands- en culturistische fase. De 'pluralistische fase' loopt van de jaren '50 tot de jaren '80 en heeft een multicultureel karakter. Migranten worden aangemoedigd de eigen cultuur te behouden en vooral niet te assimileren aangezien zij toch terugkeren naar het land van herkomst. Begin jaren '80 start de 'achterstandsfase', nadat duidelijk wordt dat de migranten niet van plan zijn huiswaarts te keren, onder het motto: 'integratie met behoud van eigen identiteit'. Met 'integratie' wordt dan nog bedoeld het wegwerken van racisme en structurele achterstanden op het gebied van arbeid en onderwijs. Begin jaren '90 ontstaat er een nieuw 'integratiediscours' waarin cultuur een belangrijke rol gaat spelen: de 'culturistische fase'. De structurele achterstanden van migranten en opvolgende generaties worden in deze fase gekoppeld aan cultureel isolement (Schinkel, 2007, p. 144-150). Een goed voorbeeld van deze koppeling vinden we terug in het al eerder genoemde artikel van Paul Scheffer 'het multiculturele drama':

Wie alle beschikbare gegevens overziet komt tot een ontvullende conclusie: werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit hopen zich op bij de etnische minderheden. En de vooruitzichten zijn over de gehele linie niet gunstig, in weerwil van individuele succesverhalen. Het gaat om enorme aantallen achterblijvers en kanslozen, die de Nederlandse samenleving in toenemende mate zullen belasten (Scheffer, 29 januari 2000, NRC Handelsblad).

Deze achterblijvende en kansloze migranten zijn vanuit het culturisme te weinig de dominante morele code opgelegd:

Een gemakzuchtig multiculturalisme maakt school omdat we onvoldoende onder woorden brengen wat onze samenleving bijeenhoudt. We zeggen te weinig over onze grenzen, koesteren geen verhouding tegenover het eigen verleden en bejegenen de taal op een nonchalante manier. Een samenleving die zichzelf verloochent, heeft nieuwkomers niets te bieden. Een meerderheid die ontkennt meerderheid te zijn, heeft geen oog voor de 'hardhandigheid' van integratie, die ook altijd verlies van eigen tradities betekent. En wie niet begrijpt wat er wordt genomen, die heeft ook weinig te geven (Scheffer, 29 januari 2000, NRC Handelsblad).

Werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit zijn dus gevolgen van de cultuur van de ander. De oplossing is de 'integratie' van migranten in de cultuur van de dominante meerderheid, oftewel

het overnemen van de dominante morele code. In de *moral panic* over de islam na de moord op Van Gogh wordt middels het proces van *convergence* de dreiging van het islamitisch extremisme gekoppeld aan de mislukte 'integratie'. De kracht van deze *convergence* ligt in de vele sociale angsten en problemen die worden verzameld onder de paraplu van de 'mislukte integratie': werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit.

5.4.4.2 *Mislukte integratie*

Enkele dagen na 2 november 2004 zegt oud VVD-leider Frits Bolkestein in het tv-programma *Buitenhof* al in de jaren '90 gewaarschuwd te hebben voor het gevaar van de gebrekkige 'integratie' van moslims in de samenleving. Hij herhaalt nu dertien jaar later en vlak na de moord op Van Gogh zijn waarschuwing en stelt dat "buitenlanders die zich hier vestigen zich volledig dienen aan te passen, omdat integratie in de Nederlandse samenleving niet werkt als daarnaast wordt vastgehouden aan behoud van de nationale identiteit van het land van herkomst" ('Arabieren moeten extremisten stoppen', 8 november 2004, *De Telegraaf*). De moord door één extremistische moslim wordt op deze wijze gerelateerd aan bredere 'integratieproblematiek': werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit onder moslims. Zo zijn er nog meer voorbeelden van reacties die in de media zijn waar te nemen die het proces van *convergence* van moslimextremisme en mislukte 'integratie' duidelijk weergeven.

Volgens de fractievoorzitter van de SP, Jan Marijnissen, is er een verband tussen "de mislukte integratie" en "moslimterrorisme". Dit bestaat uit "een relatie tussen het gebrek aan hoop, de machteloosheid en de verontwaardiging die mensen zoals Mohamed B. voelen, en de vatbaarheid voor religieus fanatisme". De SP heeft volgens hun Marijnissen twintig jaar geleden al gewaarschuwd tegen "het gevaar van gescheiden subculturen die mensen aanmoedigen zich achter de vlag van het islamitisch fundamentalisme te scharen". Migranten hadden toentertijd zich "de dominante Nederlandse cultuur" eigen moeten maken, de taal leren, geen eigen scholen moeten krijgen en niet "samenklitten in dezelfde wijk" ('De moord op Theo van Gogh was niet te voorkomen', 16 november 2004, *de Volkskrant*). Ook premier Balkenende sluit hierbij aan en geeft toe dat Nederland te lang heeft gezweven over plichten voor nieuwkomers (Geest Van Gogh waart door Europa-debat, 6 december 2004, *de Volkskrant*). Fractievoorzitter van de VVD, Jozias van Aartsen, vindt ook dat moslims te weinig de Nederlandse morele code is opgelegd:

*'Nederland is eeuwenlang in staat geweest immigranten op te nemen. Tweehonderd jaar geleden legden we de synagogen op Nederlands te spreken. Dat hebben we bij onze moskeeën nooit gedaan. We hebben die overdracht van waarden verwaarloosd. Er is een generatie opgegroeid die te weinig weet van onze geschiedenis. Terwijl op school de grondtoon van de natie moet worden onderwezen. De inhoud van geschiedenislessen wordt wat mij betreft aangescherpt. Vrijheid en tolerantie moeten aan bod komen, maar ook de Deltawerken, Cruijff en Van Basten.' ('Je moet een samenleving vullen met emotie', 30 december 2004, *de Volkskrant*).*

Moral entrepreneur Geert Wilders sluit zich in de lijn der verwachting hierbij aan: "Imams die de taal niet leren of vrouwen geen hand schudden, dat heeft weinig te maken met radicale islam, maar wel met hele slechte integratie. Dat probleem moeten wij helder en scherp benoemen. De handschoenen moeten uit" (Wilders zal islam-toon niet matigen, 10 januari 2005, *de Volkskrant*). Fractievoorzitter Lodewijk Asscher van de PvdA relateert typische problemen van een achterstandswijk aan de moord op Van Gogh. Hij beschrijft hoe de lokale overheid in Amsterdam de

jaren voor 2 november 2004 steken heeft laten vallen: “Wat te denken van de ellende op de Overtoom? Schoolgebouwen die maar niet worden opgeknapt. Of neem de Diamantbuurt. Een echtpaar wordt weggepest en de overheid laat weten: 'Het is een nederlaag. We kunnen niets doen'. Dat kan toch niet waar zijn? Zo verneder je je inwoners. Een fatsoenlijke overheid beschermt de eigen burgers” (Cohen krijgt felle kritiek eigen partij, 25 november 2004, *de Volkskrant*). Na de moord op Van Gogh wordt de sociale problematiek rondom moslimjongeren (voornamelijk Marokkaanse jongeren) meegenomen in de discussie over de dreiging van islamitisch extremisme. De aanzet komt van Rita Verdonk, destijds minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie. Op de avond van de moord spreekt zij tijdens de herdenkingsbijeenkomst voor Van Gogh op de Dam in Amsterdam een menigte van twintigduizend man toe. De toespraak wordt uitgezonden op diverse televisiestations. In deze toespraak benadrukt zij de Marokkaanse achtergrond van de dader. De dader wordt hiermee binnen de categorie van Marokkaanse jongeren geplaatst en geassocieerd met bredere angsten, ressentiment en sociale problematiek betreffende deze groep jongeren. Deze *convergence* tussen het probleem van het islamitisch extremisme (“extremisten”) en het probleem van criminaliteit onder Marokkaanse jongeren (“raddraaiers”) wordt voortreffelijk weergegeven door LPF-fractielid Joost Eerdmans:

Ik begrijp het echt niet: we zijn met 15,9 miljoen mensen die feitelijk gewoon gelukkig willen zijn. Daarnaast staat een groep criminele, ontspoorde, radicale mensen die dat niet wil. Waarom gebruiken we niet alle macht die we hebben om dat kleine groepje buitenspel te zetten? 'Stuur het leger de probleemwijken in. We accepteren het niet meer dat mensen worden weggepest uit de Amsterdamse Diamantbuurt. Klaar. Zijn ze niet onder de indruk van de politie? Dan maar met een tank erop af. Alleen als we heel resoluut afrekenen met die kleine groep, kunnen we een definitieve tweedeling voorkomen. Want je hoort het nu al overal om je heen: die Marokkanen, die moeten ons niet. [...] En als wij, politici, niet zorgen dat we een hek om de raddraaiers en de extremisten heen zetten, werken we mee aan de tweestrijd. Dan worden het echt twee kampen: moslims en niet-moslims. En daarom gaan wat mij betreft die imams het land uit en de mensen die een disco verbouwen een jaar naar een heropvoedingskamp. En nog eens twee jaar als ze het dan nog niet hebben geleerd. En daarna vier jaar. (Wat een slap land, 8 januari 2005, de Volkskrant).

5.4.5 **De nuchterheid voorbij?**

Spanje reageerde op de aanslagen van 11/3 heel anders dan Nederland op de moord op Van Gogh. De moslimgemeenschap werd niet als geheel ter verantwoording geroepen (Spanje zet moslims niet in de hoek na aanslagen, 2004, 20 November).

5.4.5.1 **Crossculturele mediablik**

Uit enkele onderzoeken van het TNS NIPO, uitgevoerd voor en na de moord op Van Gogh onder Nederlandse, Spaanse en Italiaanse burgers, blijkt dat ‘autochtone Nederlanders’ twee keer zo negatief oordelen over de islam en moslims als Spanjaarden en Italianen (‘autochtonen’, ‘allochtonen’ of allebei?), ondanks dat de Spanjaarden de slachtofferrijke aanslagen op vier forensentreinen in Madrid zojuist achter de rug hadden. Zij zijn ook banger voor de islam en moslims dan de genoemde Zuid-Europeanen. Een grote meerderheid ervaart de aanwezigheid van moslims als bedreigend en “vooral uit angst op termijn naar de regels van de islam te moeten leven”. De helft van de ondervraagden zegt hun wijk te verlaten als deze zou “verzwarten” en is “bang dat vrouwen zich in publieke ruimten niet meer vrijelijk kunnen bewegen”. Van de ‘autochtone Nederlanders’ heeft 67 % geen contact met moslims en 65 % weet nauwelijks iets van de islam (Islamofobie hier

heviger dan elders, 22 januari 2005, *de Volkskrant*). Daarnaast wijst ook Amerikaans onderzoek uit (na de moord op Van Gogh) dat Nederland het meest negatieve beeld van moslims heeft dan elk ander land in de westerse wereld. Zo zegt ruim de helft van de 'autochtone Nederlanders' moslims te wantrouwen. Dit is het hoogste percentage in vergelijking tot grote westerse landen als Duitsland (47 %), Frankrijk (34 %), de VS (22 %) en Groot-Brittannië (14 %) (Steeds meer autochtonen wantrouwen moslimgemeenschap, 16 juli 2005, *de Volkskrant*).

5.4.5.2 Europa verward

De disproportionele maatschappelijke reactie op alle moslims in het nuchtere en tolerante Holland wekt enige verbazing in Europa. Tijdens de afsluiting van een serie conferenties over het zogenaamde Europees beschavingsideaal: "Europa, een mooi idee?" wordt Premier Balkenende (tevens EU-voorzitter) het vuur zwaar aan de schenen gelegd over de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh. Onder andere gespreksleider Michael Ignatieff, Canadese schrijver en mensenrechtenexpert, stelt scherpe vragen over de Nederlandse tolerantie, de multiculturele samenleving, de "vernietiging" van moskeeën en islamitische scholen in Nederland en over de toenemende populariteit van Geert Wilders (Geest Van Gogh waart door Europa-debat, 6 december 2004, *de Volkskrant*). In de kersttoespraak van de Belgische premier Guy Verhofstadt wordt gesproken van "een heuse oorlog tussen het christendom en de islam". Verhofstadt is verbaasd over wat er allemaal bij de noorderburen gebeurt: "De laatste weken kijk ik met verbazing naar ons buurland Nederland. De moord op Van Gogh doet er de samenleving overkoken. Scholen en moskeeën worden in brand gestoken en kerkhoven geschonden" (Het is oorlog in Nederland, 22 december 2004, *De Telegraaf*). Vanuit de wetenschap wordt ook verbijsterd gereageerd op de Nederlandse maatschappelijke reactie. De Franse islamoloog Olivier Roy zegt geen land in Europa te kennen "dat zo radicaal van zijn geloof in de multiculturele samenleving is afgefallen". Volgens Roy is in Frankrijk het islamdebat al twintig jaar diep verankerd, staat in Groot-Brittannië de multiculturele samenleving al tijden onder druk, maar wordt nog altijd beleden en is in Denemarken altijd een zeker conservatisme behouden. Nederland is zonder debat of wikken en wegen blind een nieuwe weg ingeslagen ('Het begon met affaire-Rushdie', 3 november 2004, *de Volkskrant*).

5.5 Volatility

[...] the condition then disappears, submerges or deteriorates and becomes more visible. Sometimes the object of the panic is quite novel and at other times it is something which has been in existence long enough, but suddenly appears in the limelight (Cohen, 1972, p. 9).

De plotselinge opkomst van de *moral panic* over de islam is reeds behandeld in paragraaf 4.5 en 5.1. We hebben kunnen zien dat de *moral panic* is veroorzaakt door een key-event, de moord op Van Gogh, die plaatsvond in een land dat beschikte over een hiervoor geschikte sociale habitat. 9/11 en de moord op Pim Fortuyn creëerden een sluimerende islamofobie in Nederland die na de moord op Van Gogh tot ontploffing kwam¹⁸. Wat nog rest is de nasleep van de *moral panic* over de islam.

¹⁸ Zie hoofdstuk 4.

[...] Sometimes the panic passes over and is forgotten, except in folklore and collective memory; at other times it has more serious and long-lasting repercussions and might produce such changes as those in legal and social policy or even in the way the society conceives itself (Cohen, 1972, p. 9).

Zoals Stanley Cohen bij de beschrijving van het concept *volatility* aangeeft, is er tegenwoordig steeds meer sprake van permanente *moral panics* waarin de mate van paniek gericht op één en dezelfde groep plotseling kan toe- of afnemen. De *moral panic* over moslims is na 2004 nog constant aanwezig en neemt plotseling toe en af rondom gebeurtenissen waarin de bezorgdheid over de islam in de media wordt benadrukt. Zo zijn er gebeurtenissen waarin Nederland te maken krijgt met islamitisch extremisme en sluimerende “radicalisering van moslimjongeren” verantwoordelijk voor plotselinge toename van de bezorgdheid:

In radicaal-islamitische kringen in Nederland, die aanleunen tegen het gedachtegoed van Mohammed B., hebben 'nieuwe broeders' de plaatsen ingenomen van de leden van het Hofstadnetwerk die sinds november vastzitten. Binnen de groep worden plannen beraamd om het Tweede-Kamerlid Ayaan Hirsi Ali (VVD) door een vrouw te laten vermoorden (Vrouw zal Hirsi Ali vermoorden, 5 februari 2005, de Volkskrant).

Er zouden allerlei rekruteringsbrieven circuleren onder moslimjongeren voor de “jihad” in Irak (Brief ronselt jeugd voor Irak, 7 februari 2005, *de Volkskrant*). Enkele radicale jongeren in Nederland zouden naar Irak zijn vertrokken (Nederlanders in Irak voor jihad, 7 februari 2005, *de Volkskrant*). Ook op het internet zijn tal van oproepen te vinden voor de wereldwijde “jihad” (Internet nog bomvol met oproepen voor jihad, 9 februari 2005, *De Telegraaf*). De vrijspraak van Samir A. in april 2005 zorgt voor commotie in het land (Aanpak terreur moeizame strijd, 7 april 2005, *De Telegraaf*) en andere vermeende leden houden de media en politiek continu bezig. In dezelfde maand waarschuwt de AIVD voor de dreiging van terreur van eigen bodem (Alarm over lokale terreurnetwerken, 29 april 2005, *De Telegraaf*). De vier bomexplosies in drie metro’s en een bus in London op 7 juli 2005 benadrukken de angst voor moslims, vooral omdat het net als Mohamed B. gaat om zogenaamde (niet-exogene) *homegrown terrorists*¹⁹. Een toe- en afname van bezorgdheid ontstaat rondom de hoofddoek, het weigeren van het schudden van handen, de uitspraken van orthodoxe moslims, de Deense ‘cartoonrellen’ (september 2005), de hypothetische mogelijkheid tot invoering van de *shari’a* via democratische wijze genoemd door Piet Hein Donner (september 2006), het boerkaverbod van Rita Verdonk (november 2006), het uitbrengen van de film *Fitna* door Geert Wilders (maart 2007) en andere uitspraken gedaan door Geert Wilders, de bedreiging van Ehsan Jami (voorjaar 2007), de toetreding van Turkije tot de EU (land met ongeveer 70.000 moslims).

¹⁹ Drie van de vier daders zijn geboren in Engeland en allen zijn opgegroeid in Engeland.

Deze en andere ‘zorgwekkende’ gebeurtenissen zorgen ervoor dat het web van sociale angsten voor de islam en moslims na de moord op Van Gogh blijft bestaan en dat hierdoor het einde van de *moral panic* moeilijk te duiden is. Dit zorgt bovendien voor enkele interessante ontwikkelingen rondom de *folk devils* welke in hoofdstuk 6 aan een analyse worden onderworpen. Alvorens tot deze eindanalyse over te gaan, dienen twee theoretische aspecten nog onderzocht te worden: het theoretisch perspectief van waaruit de *moral panic* over de islam is benaderd en de meerwaarde van de *moral panic*-benadering ten opzichte van de cultureel traumabenedering.

5.6 *Grassroots theory?*

There is no moral panics theory. The moral panic is a sociological phenomenon, an analytical concept much like stratification, interaction, deviance and social movements (Goode, 1992, p. 551).

Goode & Ben-Yehuda (1994, p. 124-143) beschrijven drie theorieën voor het ontstaan van het verschijnsel van de *moral panic*: *interest-group*, *elite-engineered* en *grassroots theory*. De *moral panic* over de islam in Nederland na de moord op Van Gogh is mijns inziens het best te verklaren vanuit de *grassroots theory*. Deze *moral panic* is ontstaan vanuit een manifestatie van angst en ressentiment bij het algemeen publiek voor de islam door Bin Laden en 9/11, Volkert van der G. en de moord op Fortuyn en Mohamed B. en de moord op Van Gogh (*bottom-up*). Deze angst, ressentiment en bezorgdheid die zijn gaan leven onder het volk worden gemotiveerd door een bedreiging van de dominante moraliteit en ideologie. De media, politiek en moral entrepreneurs zijn niet de initiatoren; zij reproduceren slechts de ‘al bestaande’ bezorgdheid. Hierin ligt het verschil met de *interest-group theory*. Als *handelaren in angst* vergoten zij slechts de dreiging en buiten de angst uit om middels paniek het publiek te kunnen winnen voor bepaalde ideologische doeleinden of puur eigenbelang. De politiek en moral entrepreneurs werpen zich op als beschermers van het volk, accentueren de dreiging, wijzen de schuldigen aan en dragen oplossingen aan. De media bieden de politiek en moral entrepreneurs het podium, hebben baat bij de weergave van dreigingen en amplificeren deze vanwege de hoge nieuwswaarde. Een elite die vanuit een machtspositie zijn geprivilegieerde positie probeert te behouden middels criminalisering en straffen van bepaalde vormen van deviant gedrag is uit de *moral panic*-analyse niet naar voren gekomen.

5.7 *Cultureel trauma óf moral panic?*

Vanwege de ontstane discussies binnen de criminologie over het verklarende karakter van de *moral panic*-benadering ten opzichte van de cultureel traumabenedering, worden in deze paragraaf beide benaderingen tegen elkaar afgezet. De cultureel traumabenedering wordt door de Poolse socioloog Piotr Sztompka (2000) gedefinieerd als: “*a culturally defined and interpreted shock to the cultural tissue of a society*” (2000, p. 449). Het is volgens deze socioloog een maatschappelijke reactie op grootschalige sociale veranderingen aan het cultureel weefsel van de maatschappij. Cultuur wordt binnen dit concept gezien als zowel de context van sociale veranderingen, als het object van verandering (Sztompka, 2000, p. 451). Een cultureel trauma is een sociaal probleem dat wordt veroorzaakt door een snelle en hevige exogene impact van een abrupte gebeurtenis die een langdurig en destructief effect heeft op de samenleving, c.q. sociale verandering. Men kan dan denken aan revoluties, genocide, terrorisme, politieke moord, verloren oorlogen, beurskrach of grootschalige economische hervormingen (Sztompka, 2000, p. 452).

Een cultureel trauma is een dynamisch proces bestaande uit zes fasen (Sztompka, 2000). De eerste fase is een 'culturele desoriëntatie', waarin de normatieve en cognitieve context van het sociale leven en handelen zijn homogeniteit, coherentie en stabiliteit verliest en cultureel polariseert als gevolg. De sociale verandering wordt gezien als een probleem vanwege de aantasting van het cultureel weefsel en het publiek, de politiek, media en sociale bewegingen dragen hun oplossingen voor (Sztompka, 2000, p. 453-456). Met dit gedesoriënteerd uitgangspunt kunnen gebeurtenissen als enorme toename van werkloosheid, inflatie, armoede en criminaliteit in de tweede fase een traumatiserend effect hebben op de maatschappij (*traumatizing events*: Sztompka, 2000, p. 456). Als reactie probeert men het probleem en de traumatiserende gebeurtenis cultureel betekenis te geven in de derde fase (*framing traumatized occasion*). Een traumatiserende gebeurtenis kan dan of als traumatisch of juist als niet-traumatisch worden geïnterpreteerd en een niet-traumatische gebeurtenis kan worden overdreven en als traumatische gebeurtenis worden gedefinieerd (Sztompka, 2000, p. 456-457). In de vierde fase worden enkele traumatische symptomen zichtbaar, zoals een verstoring van de normaliteit, maatschappelijke orde of cultuur, het ontstaan van een uitzonderlijke maatschappelijke conditie, een collectieve maatschappelijke reactie en een collectieve identiteitscrisis resulterend in een nieuwe collectieve identiteit. (Sztompka, 2000, p. 457-459). Na deze vier genoemde fasen komt de fase van de posttraumatische adaptatie. De maatschappelijke reactie op sociale veranderingen kan volgens Sztompka vergeleken worden met de reactie op 'anomie' en 'risico's' als beschreven door respectievelijk Merton en Giddens. Zo kan men op anomie en dus op een cultureel trauma op vier manieren reageren: accepteren na enkele 'innovaties' of verwerpen en reageren met 'rebellie', 'ritualisme' (terugkeer naar oude tradities) of 'retreatisme' (negeren van de trauma). Giddens beschrijft vier reacties op risico die volgens Sztompka ook kunnen volgen op een cultureel trauma: pragmatische en nuchtere acceptatie, volhardend optimisme, cynisch pessimisme gebaseerd op hedonisme of radicaal verzet (Sztompka, 2000, p. 461-463). Deze reacties luiden de laatste fase van een cultureel trauma in waarin het trauma uiteindelijk wordt overwonnen. Er kan een vicieuze cirkel van culturele destructie ontstaan waarin men obsessief probeert vast te houden aan de afstervende oude cultuur of een virtueuze cirkel van culturele reconstructie waarin men de oude cultuur loslaat en bouwt aan een nieuwe basis (Sztompka, 2000, p. 464).

In bovenstaande beschrijving zijn duidelijke overeenkomsten met een *moral panic* te herkennen. Zo ontstaat er bij beide verschijnselen een collectieve bezorgdheid over een ingrijpende exogene gebeurtenis of sociaal probleem die het op *consensus* berustende sociaal-cultureel weefsel aantast ("*threat to societal values and interests*": Cohen, 1972, p. 9). Deze publieke bezorgdheid slaat dan om in een *moral panic* of volgens anderen een cultureel trauma. Deze theoretische analogie vormt de grondslag voor de in de inleiding genoemde polemiek binnen de criminologie. René van Swaaningen beschrijft de maatschappelijke reactie op de moord op cineast Theo van Gogh als een *moral panic* (Downes & Van Swaaningen, 2007, p. 57), waar Willem de Haan (De Haan, 2007) daarentegen pleit voor de cultureel traumabenedering. Volgens De Haan noemt de *moral panic*-benedering "zulke reacties per definitie buitenproportioneel, waardoor ze al gauw onvoldoende serieus worden genomen" (De Haan, 2007, p. 255). Bij de cultureel traumabenedering wordt gezegd de

maatschappelijke reactie wel serieus genomen, omdat het per definitie naast disproportionele reacties tevens proportionele reacties omvat:

[...] some of the interpretations construe such events as traumatic; some construe imagined, objectively non-existent events as traumatic; and some construe objectively traumatizing events as non-traumatic. Such is the power of cultural relativization (Sztompka, 2000, p. 457).

5.7.3 *Moral panic: theoretische meerwaarde?*

De cultureel traumabenedering omvat weliswaar de fase van de “*framing traumatised occasion*”, maar geeft mijns inziens te weinig gewicht aan de sociale constructie van de werkelijkheid en dit is nu juist de theoretische meerwaarde van de *moral panic*-benedering. Van Swaaningen (2008) stelt daarom terecht voor om vast te houden aan de *moral panic*-benedering, want “maatschappelijke reacties op complexe problemen *zijn* vaak misplaatst”, “omdat mensen een selectief en onjuist beeld van de werkelijkheid hebben”. Wanneer in een samenleving een vorm van sociale deviantie en een complex sociaal probleem een maatschappelijke bezorgdheid aanwakkeren, worden er als reactie allerlei collectieve processen in gang gezet door verschillende sociale actoren, de politiek, *moral entrepreneurs*, sociale bewegingen en in het bijzonder de media (*signification spiral*) (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 97). Iedere *claims-maker* probeert de objectieve ernst van het sociale probleem in zijn belang te benadrukken en te vergroten, want hoe groter het probleem lijkt, des te groter de aandacht. Hierdoor wordt de sociale constructie (of om met Sztompka te spreken, de culturele relativisering) van het probleem verstoord, waardoor de bezorgdheid negatief escaleert met een misplaatste maatschappelijke reactie als gevolg (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 98-99).

5.7.4 *Cultureel trauma: theoretisch en cultureel deficit?*

Mijns inziens is vanuit de *moral panic*-analyse te concluderen dat de cultureel traumabenedering tevens te weinig oog heeft voor de contraproductiviteit van maatschappelijke reacties op complexe sociale problemen en sociale deviantie. Sociale deviantie als zwaartepunt is mijns inziens hetgeen *moral panics* onderscheidt van culturele trauma's, waar de focus meer ligt op sociale verandering (*trauma of change*). Wie een *moral panic* als cultureel trauma zou beschouwen, mist waarschijnlijk ‘een deel van de essentie’ van wat er is gebeurd: een publieke, op consensusberustende bezorgdheid krijgt een natuurlijke misplaatste maatschappelijke reactie die een vijandigheid creëert jegens een aangewezen en duidelijk afgebakende groep sociale devianten: de *folk devils*. Deze maatschappelijke reactie is alleen te begrijpen vanuit de sociale habitat waarin deze zich manifesteert. Van Swaaningen beschrijft deze sociale habitat voorafgaande aan de moord op van Gogh (2005, p. 292-294). Zo worden de aanvallen op de Verenigde Staten van 11 september 2001 door de zielsverwante Nederlander geïnterpreteerd als een aanval op ‘ons’, met als gevolg een gegeneraliseerde verdenking van alle moslims in Nederland als potentiële terroristen. De AIVD houdt moskeeën en moslims met baarden, chadors of nikabs nauwlettend in de gaten en antiterreurwetgeving wordt ingesteld en aangescherpt met de afkalving van de privacy en andere vrijheden als gevolg. In de nasleep van 9/11 ontpopt Pim Fortuyn zich als spreekbuis van onderbuikgevoelens. De moord op deze flamboyante en charismatische populist op 6 mei 2002 door milieuextremist Volkert van der G., creëert ressentiment en wantrouwen tegen de gevestigde politiek, de ‘liberale elite’ en de ‘Linkse Kerk’. Als daarna op 2 november 2004 Theo van Gogh op klaarlichte dag op de Amsterdamse

Linnaeusstraat van het leven wordt beroofd door één moslimextremist, keert de gegeneraliseerde verdenking en het ressentiment zich nu, zoals blijkt uit de *moral panic*-analyse, weer op de gehele moslimgemeenschap in Nederland. In deze generalisering, als een verstoring van de sociale constructie van het probleem, schuilt volgens Van Swaaningen de disproportionaliteit en misplaatstheid van de reactie (2005, p. 292). Deze disproportionele maatschappelijke reactie richt zich op risicovolle devianten of potentiële terroristen, namelijk alle moslims en mijns inziens voornamelijk de orthodoxe moslims. De *moral panic* over de islam en moslims in Nederland na de moord op Van Gogh heeft de moslim als *folk devil* gecreëerd.

Een ander probleem met de cultureel traumabepaling in de verklaring van de maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh wordt duidelijk als men op zoek gaat naar het 'cultureel weefsel' van de Nederlandse samenleving. In de cultureel traumabepaling is de aanname dat door sociale veranderingen het cultureel weefsel wordt aangetast (Sztompka, 2000, p. 453-456) en de maatschappelijke reactie hierop een cultureel trauma is. Echter is uit dit onderzoek gebleken dat een cultureel weefsel in Nederland in de afgelopen tien jaar juist ontbreekt. Zoals uit hoofdstuk vier blijkt, bestaat de dominante morele code slechts als notie in het islamdiscours in de media. De dominante culturele meerderheid is het niet eens over het cultureel weefsel, wat blijkt uit de zoektocht naar de Nederlandse identiteit in het afgelopen decennium.

5.8 Besluit

Ter beantwoording van de probleemstelling kan, aan de hand van hoofdstuk 4, worden gesteld dat moslims in de Nederlandse media, vanaf de aanslagen op de Verenigde Staten van Amerika op 11 september 2001, als sociaal deviant ten opzichte van de dominante meerderheid worden weergegeven. Zij worden verantwoordelijk gehouden voor enkele sociale problemen en worden gezien als dreiging. In deze weergave spelen media en politiek een prominente rol. Na de moord op Van Gogh verandert deze mediaweergave nog verder in negatief opzicht. Uit hoofdstuk 5 blijkt dat de moslim in Nederland na 2 november 2004 wordt weergegeven als een *folk devil*. De processen en factoren die samenhangen met deze weergaven zijn toe te schrijven aan het *moral panic*-verschijnsel. Een toenemende bezorgdheid over moslims en de islam zet zich namelijk om in een vijandigheid jegens de hele groep. De dominante meerderheid is het eens over de dreiging van de islam en moslims en reageert misplaatst. Deze maatschappelijke reactie richt zich namelijk disproportioneel op alle moslims en in het bijzonder op de orthodoxe moslims. De conclusie die te trekken is uit hoofdstuk 4 en 5 is dat er zich inderdaad een *moral panic* over moslims heeft voorgedaan na de moord op Van Gogh.

“You need people like me. You need people like me so you can point your fucking fingers and say: That's the bad guy! So... what that make you? Good?”²⁰ (Bregman & De Palma, 1983)

Na te hebben vastgesteld dat zich een *moral panic* over moslims heeft voorgedaan na de moord op Van Gogh op 2 november 2004, wordt in dit hoofdstuk ter beantwoording van het laatste deel van de probleemstelling, dieper ingegaan op de gevolgen van deze *moral panic*. Uit de voorgaande hoofdstukken is namelijk al gebleken dat moslims, na 9/11, de moord op Fortuyn en in de overtreffende trap na de moord op Van Gogh, aangewezen worden als de nieuwe *folk devils*. Aan hen worden negatieve attributen toegekend en hen wordt verweten moraliteit te ontberen. De moslim is *the deviant Other*, omdat hij leeft volgens een deviante morele code ten opzichte van de dominante culturele meerderheid. De moslim wordt door het volledig of ten dele afwijzen van de dominante morele code, gezien als dreiging voor de morele orde en als bron van sociale problemen (islamitisch extremisme, radicalisering, overlast en criminaliteit, werkloosheid). Het doel van de geïnitieerde *moral panic* is daarom het identificeren, afwijzen en tenietdoen van deze *folk devils*.

In de analyse van de ideale sociale habitat voor *moral panics* in Nederland in hoofdstuk 4 is gebleken dat de dominante culturele meerderheid het niet eens is over hetgeen deze meerderheid moreel bindt, maar wel over hetgeen moreel scheidt of uitsluit. De dominante culturele meerderheid is het ‘wel’ eens over wat zeker ‘niet’ tot de dominante morele code behoort, namelijk de deviante morele code van moslims. Enkele prominente moslims worden hierdoor in het islamdiscours in de media op bepaalde momenten neergezet als *folk devils* om specifiek te dienen als de “*visible reminders of what we should not be*” (Cohen, 1972, p. 10), oftewel de Zij-groep. Met dit proces van *othering* van prominente moslims tot ideaaltypische *folk devils* in het islamdiscours in de media, wordt de moslim in Nederland gewezen op gedrag dat sociaal deviant is en *niet* behoort tot de dominante morele code. In dit hoofdstuk worden enkele voorbeelden gegeven van prominente moslims die in het islamdiscours worden weergegeven als dergelijke antirolmodellen.

6.1 Fawaz Jneid: de haatprekende fatwaspreker

Op de dag na de moord op Theo van Gogh wordt in een artikel in *De Telegraaf* bericht over “ernstige bedreigingen en intimidaties vanuit radicaalislamitische kringen in ons land”. De helft van het artikel gaat over imam Fawaz Jneid van de Haagse As Soennah-moskee en zijn vrijdagpreek²¹, in welke hij kritiek uit op de uitlatingen van Hirsi Ali en Van Gogh en hen enkele ziekteverwensingen doet. Hierin wordt een verband gesuggereerd tussen deze kritieken en uitspraken van Jneid, die worden beschreven als een *fatwa*, en de bedreigingen en intimidaties vanuit moslimhoek aan het adres van Van Gogh (Filmmaker bedreigd door radicalen, 3 november 2004, *De Telegraaf*). Zo ook in artikelen

²⁰ Drugsbaron en *folk devil* Tony Montana beticht de welgestelde bezoekers van een chique restaurant van *othering*.

²¹ <http://extra.volkskrant.nl/bijlagen/preekFawaz.pdf>.

over de Hofstadgroep waarin deze preek en andere uitspraken van Jneid over Van Gogh gekoppeld worden aan leden van de Hofstadgroep als Mohamed B. en Soumaya S., waarin Jneid als inspirator wordt weergegeven (Imam vervloekte Van Gogh vóór moord, 31 oktober 2006, *de Volkskrant*; Met dubbele tong, 1 november 2006, *de Volkskrant*). In november 2005 doet Hirsi Ali aangifte van een “zeer ernstige bedreiging” door Jneid op de internetsite al-yaqeen.com. Hierop staan uitspraken van Jneid waarin hij kritiek uit op Hirsi Ali en stelt dat zij “door de wind van veranderende tijden wordt weggeblazen” en “gebukt zal moeten gaan onder de vervloeking van Allah” (Aangifte Hirsi Ali tegen Haagse sjeik, 17 november 2005, *De Telegraaf*). In ditzelfde artikel wordt gemeld dat “volgens bronnen in politiek Den Haag” de bedreiging kan worden gezien “als een fatwa, een uitspraak die door volgelingen moet worden uitgevoerd”. Fawaz Jneid zegt met zijn preken en uitspraken slechts gebruik te maken van de vrijheid van meningsuiting. In de media en door de politiek wordt de imam beschuldigd van censuur en het aanzetten van moslims tot haat en geweld om hiermee de vrije mening van anderen te beknotten. Het Openbaar Ministerie (OM) stelt echter geen vervolging in, omdat er geen strafbare feiten in de uitspraken van Jneid te vinden zijn (Imam vrijuit na bedreigen Hirsi Ali, 24 november 2005, *De Telegraaf*).

In 2005 waarschuwt de AIVD voor de gevaarlijke ondermijning van de Nederlandse samenleving door het salafisme; dat is de orthodoxe variant van de islam die Jneid aanhangt. Deze variant is volgens de AIVD in strijd met de westerse normen en waarden. Deze waarschuwing van de AIVD wordt in verschillende artikelen gekoppeld aan Jneid (Bijeenkomst in de As Soennah-moskee in Den Haag, 5 juli 2005, *de Volkskrant*). Dit zorgt er mede voor dat de Tweede Kamerfracties van het CDA en de VVD alsnog juridische maatregelen tegen Jneid eisen, waaronder een preekverbod (CDA/VVD willen vervolging van Haagse imam, 1 november 2006, *de Volkskrant*; Onderzoek haat-imam, 3 november 2006, *De Telegraaf*). Het OM stelt vervolgens een onderzoek in en minister Rita Verdonk voor Vreemdelingenzaken en Integratie eist dat het OM ook kijkt naar de verblijfsstatus van Jneid (Justitie onderzoekt preek imam Fawaz, 3 november 2006, *de Volkskrant*; Onderzoek haat-imam, 3 november 2006, *De Telegraaf*). Echter ziet Fawaz Jneid nooit een rechtszaal van binnen. In de media wordt in het vervolg telkens aan de preek gerefereerd als Jneid in een ander verband wordt genoemd:

Imam Jneid Fawaz van de Haagse As-Soennah moskee - die Hirsi Ali en Van Gogh vervloekte, vlak voordat Mohammed B. de cineast vermoorde - maant tot kalmte (We zijn Denemarken niet, 22 maart 2008, de Volkskrant).

Zelfs sjeich Jneid Fawaz, de salafistische imam van de Haagse AsSoennah-moskee, doet geen afbreuk aan dat beeld. Kort voor de moord op Theo van Gogh vervloekte hij de cineast en Ayaan Hirsi Ali in zijn vrijdagpreek (Zelfs Fawaz is mild voor camera's Al Jazeera, 29 maart 2008, de Volkskrant)

De Haagse imam, die eerder Theo van Gogh en Ayaan Hirsi Ali vervloekte, [...] ('Mufti' Marcouch beledigd door heftige aanval imam, 19 april 2008, de Volkskrant)

De Haagse As-Soennah is de moskee van de fanatieke imam Fawaz die Theo van Gogh, Ayaan Hirsi Ali en Ehsan Jami verketterde (Ronselaars kind aan huis in moskee, 24 januari 2008, De Telegraaf).

Ook burgemeester Wim Deetman van Den Haag doet enkele pogingen om het OM te waarschuwen voor het gevaar van Jneid en het "opruimende karakter" van zijn preken, maar het OM ziet wederom geen mogelijkheden tot juridische vervolging (Deetman: imam moet taal leren, 20 januari 2006, *De Telegraaf*). SP-raadslid Ingrid Gyomorei wijst in hetzelfde artikel op de standpunten van Jneid die niet zouden kunnen in de Nederlandse maatschappij: "Een aantal van zijn uitlatingen verhouden zich niet tot hetgeen in ons land gangbaar, betamelijk en fatsoenlijk is". Deetman zegt in een ander artikel over Jneid: "U kent zijn manier van preken. Wij hebben gezegd dat die niet past in de Nederlandse verhoudingen en onaanvaardbaar is" (Een paar dwaallichten, 17 februari 2007, *de Volkskrant*). Deetman verwijst hiermee ook naar de preek van Jneid, kort na de uitzending van de film *Submission* van Hirsi Ali en Theo van Gogh op de publieke omroep in augustus 2004, waarin de imam Van Gogh een ziekte en Hirsi Ali hersen- en tongkanker toewent²². De maatschappelijke reactie op deze preek is enorm en de publieke opinie stelt ook dat dit soort uitlatingen niet kunnen in Nederland. Echter zijn dezelfde reacties niet waar te nemen na de 'blijkbaar in de Nederlandse verhoudingen passende en aanvaardbare' uitspraak van Theo van Gogh in augustus 2001:

"Als iemand kanker verdient is 't Paul Rosenmöller, de hopman van politiekcorrect Nederland; mogen de cellen in zijn hoofd zich tot een juichende tumor vormen, en laat ons dan beluisteren of er enig verschil is in meneers gekwebbel vergeleken met wat er uit kwam voor die Blijde Boodschap. Laat ons pissen op zijn graf".²³

Wim Deetman zegt verder in 2007 dat hij vindt dat Fawaz de 'integratie' van moslims in de Nederlandse maatschappij tegenwerkt, maar dat hij hiertegen weinig kan doen, "omdat hij meestal binnen de grenzen van de wet blijft, en daarmee binnen de vrijheid van meningsuiting" (Haagse haatimam niet aan te pakken, 16 november 2007, *De Telegraaf*).

Fawaz Jneid wordt in de berichtgeving in *de Volkskrant* en *De Telegraaf* neergezet als een ideaaltypische *folk devil*, omdat hij een salafistische morele code predikt en zou oproepen tot haat en geweld, ondanks dat hij hiervoor nooit is veroordeeld door een rechtbank en dus binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat blijft. Zijn kritiek, vervloekingen en verwensingen (de vrije mening van Fawaz Jneid volgens de rechterlijke macht) zijn volgens de dominante culturele meerderheid sociaal deviant en kunnen 'mogelijkerwijs' tevens reacties vanuit de moslimgemeenschap uitlokken, waardoor Van Gogh, Hirsi Ali en alle andere personen die kritiek uiten of geuit hebben richting de islam, mogelijk worden beknot in het uiten van hun mening. Dus door enerzijds de kritiek, vervloekingen en verwensingen aan criticasters van de islam, c.q. het vrije woord van Jneid af te wijzen als poging tot censuur en oproepen tot haat en geweld, hierdoor behorende tot de deviante morele code, wordt anderzijds paradoxaal het element van de vrijheid van meningsuiting als deel van de dominante morele code bevestigd. Paradoxaal, omdat de vrije mening van de ene burger wordt beschermd door het beperken van de vrije mening van een andere gelijke burger. Alles mag gezegd worden, alleen niet alles en niet door iedereen.

²² Idem.

²³ <http://www.degezonderoker.nl/sylvia.html>

6.2 *Abdul-Jabbar van de Ven: de haatpredikende terreurinspirator*

Er ontstaat een soortgelijke ophef over de orthodoxe moslimprediker Abdul-Jabbar van de Ven, die zoals blijkt uit hoofdstuk vijf immoreel, schadelijk en/of symptomatisch gedrag werd verweten. Van de Ven antwoordde namelijk in het tv-programma *Het Elfde Uur* bevestigend op de vraag of hij wil dat politicus Geert Wilders (Groep Wilders) binnen nu en twee jaar doodgaat. Hij geeft in dezelfde uitzending ook toe ergens blijdschap te hebben gevoeld toen het bericht hem bereikte dat Theo van Gogh was vermoord. Van de Ven wenst Wilders geen moord toe, maar zal er “niet rouwig om zijn” als Wilders “door een zware ziekte het loodje legt” (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). CDA-Kamerlid Mirjam Sterk die ook tijdens de uitzending aanwezig is, vindt “dat we dit soort dingen uit de Nederlandse samenleving moeten bannen” (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). De fractievoorzitters in de Tweede Kamer vragen minister Piet Hein Donner van Justitie in een gezamenlijke brief om op te treden tegen dit soort uitingen en gedragingen (Politici walgen van doodsverwensing, 25 november 2004, *De Telegraaf*). In de brief uiten zij “grote bezorgdheid” over de uitlatingen van de imam en veroordelen “deze vorm van radicalisme”. Zij eisen ook vervolging door het Openbaar Ministerie (Kamer eist vervolging na dood wensen Wilders, 25 november 2004, *de Volkskrant*). De regering reageert bij monde van premier Jan Peter Balkenende die stelt dat hij dit soort uitlatingen niet vindt passen in Nederland. Donner en ook minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie, laten vervolgens door het Openbaar Ministerie uitzoeken of Van de Ven zich met deze uitspraken schuldig heeft gemaakt aan strafbare feiten (Kamer eist vervolging na dood wensen Wilders, 25 november 2004, *de Volkskrant*; Analyse gevraagd voor vervolging Van de Ven, 26 november 2004, *de Volkskrant*). Van de Ven wordt vervolgens in verband gebracht met allerlei stichtingen en organisaties (Beweging Abdul-Jabbar heeft banden met familie Bin Laden, 25 november 2004, *De Telegraaf*), onder andere stichting *Al Waqf Al Islami* ('Al Fourkaan', 27 november 2004, *De Telegraaf*) en de *Islamic Propagation Centre International* (IPCI), die banden zouden hebben met terroristen (Imam wenst Geert Wilders dood, 24 november 2004, *De Telegraaf*). Volgens verschillende krantenberichten wordt hij door de AIVD ook gezien als de inspirator van Hofstadgroeplid Jason W. en wordt hij al jaren door de dienst in de gaten gehouden. Van de Ven ontkent en zegt Jason W. nauwelijks te kennen (Veel politici op dodenlijst van Jason W., 28 januari 2005, *de Volkskrant*). De Radboud Universiteit Nijmegen waar Van de Ven studeert, stuurt de jongerenimam een brief waarin zij laat weten zijn uitspraken onacceptabel te vinden. Een dag na de uitzending duikt Van de Ven onder, in navolging van Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders (Zeg 'fundamentalist' en Van de Ven glimt, 25 november 2004, *de Volkskrant*). De dominante meerderheid wijst erop dat dergelijke doodsverwensing niet passen binnen de dominante morele code, ondanks dat er geen maatschappelijke reactie is waar te nemen na de uitspraken van Theo van Gogh in 2001, waarin hij Paul Rösenmoller ziektes en de dood toewenst. Enkele politici worden na de uitspraken van Van de Ven, geconfronteerd met de uitspraak van Theo van Gogh in 2001²⁴. Hieruit blijkt dat de uitspraak van Van Gogh hen destijds niet is opgevallen of niet aanstootgevend was:

PvdA-leider Wouter Bos: 'Misschien zijn we te laks geweest. Maar ik heb een streep getrokken bij de moord op Van Gogh. Dit type uitlatingen kan niet meer. Of het nu gaat om moslims tegen autochtonen, of andersom. De tijd is anders. Er is een intensivering van het vervolgingsbeleid nodig.' Maxime Verhagen,

²⁴ <http://www.degezonderoker.nl/sylvia.html>

fractievoorzitter van het CDA kende de tekst van Van Gogh ook niet en veroordeelt haar evenzeer als die van Van de Ven: 'Het is duidelijk dat dit ook niet kan. Dit is ook een grens over', zegt hij. 'Maar we zitten nu in een situatie na de moord op Theo van Gogh, brandende kerken, brandende moskeeën en bedreigingen van collegapolitici, die de context veranderen.' Ook Femke Halsema van GroenLinks ziet dat zo: 'Dat was een andere tijd, een ander klimaat', zegt ze. 'Ik vind Van Gogh geen held van het vrije woord, maar hij is wel vanwege zijn mening vermoord.' [...] D66voorman Boris Dittrich is eveneens hoorbaar verbaasd wanneer hij het citaat hoort. 'Zo, dat kende ik niet.' Maar hij wijst ook direct op de verschillen in context tussen beide uitlatingen, vooral het medium waarop de boodschap wordt verkondigd ('Theo's tekst zou nu ook over de grens zijn', 25 november 2004, de Volkskrant).

Ook Abdul-Jabbar van de Ven wordt in de berichtgeving in *de Volkskrant* en *De Telegraaf* neergezet als een ideaaltypische *folk devil*, omdat hij een salafistische morele code predikt en zou oproepen tot haat en geweld. Bovendien wordt in de media in het vervolg telkens aan de doodswens gerefereerd als Van de Ven in een ander verband wordt genoemd:

Jason, ook bekend onder de namen 'de Amerikaan', 'Abdoellah', 'John' en 'Amriki', lijkt een enthousiaste leerling. Het gedachtegoed van Abdul-Jabbar van de Ven, de Nederlands imam die later verklaart niet te zullen treuren om de dood van Geert Wilders, is aan hem goed besteed (Kom ons maar halen; inval Laakkwartier, 5 februari 2005, de Volkskrant).

Naast zijn werk bij de moskee was Khairoun in het verleden oprichter en bestuurder van de Stichting Islamic Propagation Centre International (IPCI), die nu wordt gerund door de omstreden jongerenimam Abdul Jabbar van de Ven - bekend van de uitspraak dat hij Wilders dood wenst (Diplomatieke rel rond Wilders-film, 1 maart 2008, De Telegraaf).

Bij Andries Knevel wenste hij Geert Wilders een kanker toe. Die tien seconden maakten islamitisch prediker Abdul Jabbar van de Ven een bekende Nederlander. Gisteravond was hij een van de hoofdpersoon in VPRO's Tegenlicht, waarin regisseur Hans Otten fundamentalistische moslims in Nederland volgde (Staphorst, 31 maart 2009, de Volkskrant).

Begin 2005 schrijft minister Piet Hein Donner van Justitie in een brief aan de fractievoorzitters van de Tweede Kamer dat van de Ven niet door het Openbaar Ministerie vervolgd kan worden, omdat zijn uitlatingen juridisch niet te kwalificeren zijn als opruiing of bedreiging en dus vallen binnen de vrijheid van meningsuiting (Imam Van de Ven wordt niet vervolgd, 31 december 2004, *De Telegraaf*; Islam-docent Van de Ven niet vervolgd om opruiing, 3 januari 2005, *de Volkskrant*). Ook Van de Ven overtreedt de 'gecodificeerde' morele code niet. De meerderheid in de politiek is echter voor een verruiming van de huidige strafbaarstellingen (Imam Van de Ven wordt niet vervolgd, 31 december 2004, *De Telegraaf*). De verwensingen, of blijkens het OM en de rechterlijke macht de vrije mening van Van de Ven, is echter volgens de dominante culturele meerderheid sociaal deviant (niet passend binnen de dominante morele code) en kan mogelijk net als de uitspraken van Fawaz Jneid reacties vanuit de moslimgemeenschap uitlokken en de vrije mening van leden van de dominante culturele meerderheid beknotten. De paradox herhaalt zich.

6.3 De Salam's: een anti-integratieve haatfamilie

In april 2008 brengt journalist Patrick Pouw een boek uit waarin hij de denkwereld van orthodoxe moslimjongeren weergeeft, nadat hij een jaar lang cursussen volgde bij de jongerenprediker en directeur van het islamitische *Instituut voor Opvoeding en Educatie*, Suhayb Salam. Pouw beschuldigt Suhayb Salam ervan haat te prediken in zijn lessen en de dominante morele code te verafschuwen. Suhayb Salam ontkent in diverse media, waaronder in het programma *Pauw & Witteman*, het prediken van haat in zijn lessen en verwijt Pouw dit slechts opgeschreven te hebben uit "sensatiezucht" (Islamitisch leren zonder filosoferen, 25 april 2008, *de Volkskrant*). Suhayb Salam raakt een jaar eerder ook in opspraak wanneer hij een lezing geeft voor een multiculturele studentenvereniging van de *TU Eindhoven*, waarbij hij eist dat mannen en vrouwen in de zaal worden gescheiden. Het bestuur van de *TU Eindhoven* berispt de studentenvereniging voor het tegemoetkomen aan deze eis. De Tilburgse SP-fractievoorzitter Johan van den Hout is het met het bestuur eens en benadrukt de gelijkheid als element van de dominante morele code: "Als ik vraag of alle moslims achterin de zaal zouden gaan zitten, dan heb ik een probleem" (Tilburg wil gesprek met imam, 4 april 2007, *de Volkskrant*; Altijd een antwoord, op elk vraagstuk, 7 augustus 2007, *de Volkskrant*). Het scheiden van mannen en vrouwen in de omgang is een element van de deviante morele code van Suhayb Salam en andere moslims in Nederland en is niet bedoeld ter discriminatie van de vrouw, maar als het vermijden van contact met het andere geslacht. Dit element wordt afgewezen en direct gespiegeld aan het element van de (seks)gelijkheid van de dominante morele code, welke hiermee lijkt te worden bevestigd.

Ook de vader van Suhayb Salam, Ahmad Salam, wordt als *folk devil* aangewezen vanwege zijn afwijzing van de dominante morele code. Burgemeester Ruud Vreeman van Tilburg spreekt Ahmad Salam, aan op diens 'anti-integratieve' preken en gedragingen, ondanks dat deze binnen de grenzen van de wet blijven (Imam Salam hoort hier niet thuis, 25 maart 2007, *De Telegraaf*):

*Volgens Vreeman beweegt de Syrische imam zich voortdurend op de rand van de rechtsstaat. Hij moet zijn leven beteren, aldus de burgemeester, anders hoort hij niet thuis in Tilburg. Maar de burgemeester beseft dat hij geen wettelijke handvaten heeft om de imam te verbannen. Want de gewraakte uitspraken vallen onder de vrijheid van godsdienst en van meningsuiting. "Gematigde moslims komen naar ons toe en vertellen dat hun kinderen op een cursus in de moskee van de imam te horen krijgen dat ze geen tv mogen kijken, niet naar de voetbalclub en het buurthuis mogen gaan. Dat is niet erg bevorderend voor de integratie. Hun bijdrage is eerder contraproductief" (Tilburg wil gesprek met imam, 4 april 2007, *de Volkskrant*).*

Enkele weken na de moord op Van Gogh haalt Ahmad Salam de kranten reeds²⁵ wanneer hij minister Rita Verdonk van Vreemdelingenzaken en Integratie op een conferentie voor imams weigert de hand te schudden (Geen hand voor de minister; ze is vrouw, 22 november 2004, *de Volkskrant*). Ahmad Salam schudt vrouwen de hand niet, omdat elk lichamelijk contact met het andere geslacht²⁶ volgens

²⁵ Zie ook hoofdstuk 5

²⁶ Met uitzondering van *mahrams*: dit zijn mannen en vrouwen met wie een huwelijk niet is toegestaan, bijvoorbeeld vaders/moeders, grootvaders/grootmoeders, broers/zussen, kinderen en kleinkinderen, ooms/tantes, etc.

zijn interpretatie van de islam niet is toegestaan. Een moslimvrouw mag dus ook niet mannen de hand schudden. Hij doet dit dus niet omdat vrouwen minder waard, ongelijk of onrein zouden zijn. Verdonk reageert beledigd en vraagt de imam echter: "Ja maar ik ben toch gelijk aan u"? Verdonk spiegelt hier, bewust of onbewust, de sociaal deviante norm van Salam direct aan de seksegelijkheid als element van de dominante morele code. *De Telegraaf* gaat hierin mee en beschrijft dit gedrag van de "radicale Syrische geestelijke", als "openlijk schofferen" (Handweigerende imam is berucht, 22 november 2004, *De Telegraaf*). De Vereniging van Imams in Nederland komt snel met een reactie en keurt het gedrag van Ahmad Salam af en trekt dezelfde conclusie als Verdonk: mannen en vrouwen zijn gelijk, dus schudt elkaar de hand (Hand geweigerd uit 'beleefdheid', 23 november 2004, *De Telegraaf*). Hiermee wordt voorbij gegaan aan de intentie van Salam, welke het vermijden van contact met het andere geslacht is. Halim El Madkouri, medewerker van het instituut voor multiculturele ontwikkeling FORUM, stelt dat er blijkbaar "nog steeds imams zijn die niet begrijpen dat ze in Nederland wonen en werken en niet in een klein dorpje ergens in de islamitische wereld" (Handweigerende imam is berucht, 22 november 2004, *De Telegraaf*). Hiermee wordt de weigering van Salam beschouwd als exogeen en gelabeld als sociaal deviant gedrag. Fawaz Jneid wordt in dit debat ook als ideaaltypische *folk devil* gebruikt als één van de imams die de hand van Rita Verdonk op een imamconferentie op 20 november 2004 weigert te schudden. De woordvoerder van de Vereniging van Imams in Nederland reageert afwijzend op de weigering van Jneid door te stellen "dat moslimmannen wel degelijk vreemde vrouwen mogen aanraken" (Geen hand voor de minister; ze is vrouw, 22 november 2004, *de Volkskrant*). Hiermee wordt duidelijk dat het proces van *othering* binnen de moslimsgemeenschap doorwerkt.

6.4 Mohamed Enait

6.4.1 De handenweigeraar

Het zijn echter niet alleen imams die met het ogenschijnlijke sociaal deviante weigeren van het schudden van handen de media halen. Mohamed (Faizel) Enait wordt tevens onderwerp van het maatschappelijk debat en *folk devil* vanwege een juridisch gevecht met de gemeente Rotterdam, nadat zij hem bij een sollicitatie afwijst als klantmanager, omdat hij vrouwen de hand niet schudt én ook nog eens gekleed gaat in een (sociaal deviant) traditioneel islamitisch gewaad (met hoofddeksel). Enait mag vrouwen vanuit zijn geloofsovertuiging de hand niet schudden en volgens de gemeente hoort het schudden van handen bij het werk van een klantmanager. Enait dient vervolgens een klacht in bij de Commissie Gelijke Behandeling (CGB); hij voelt zich ongelijk behandeld door de gemeente vanwege zijn geloofsovertuiging. Hij weigert de hand van vrouwen om dezelfde reden als de eerder besproken imams. De gemeente reageert echter met een tegenverzoek bij de CGB waarin zij Enait discriminatie verwijten: "Ongelijke behandeling van mannen en vrouwen is verboden en moet worden bestreden". Enait schudt mannen namelijk wel de hand. Als reactie op dit tegenverzoek geeft Enait nu ook mannen geen hand meer (Rechtzinnige moslim vecht afwijzing aan, 7 september 2006, *De Telegraaf*). De CGB stelt hem een maand later in het gelijk: "Het betonen van respect mag een werkgever verlangen, maar daarmee staat nog niet vast welke vorm dat moet krijgen", aldus de commissie. "Wel dienen mannen en vrouwen op eenzelfde manier te worden begroet" (Rechtzinnige moslim vecht afwijzing aan, 7 september 2006, *De Telegraaf*). Diverse partijen in de Rotterdamse gemeenteraad reageren fel op de uitspraak van de CBG, waaronder Ronald Sørensen van Leefbaar Rotterdam: "Het is werkelijk schandalig dat de gemeente geen sollicitant mag afwijzen die weigert

vrouwen de hand te schudden en die daarmee dus de helft van de wereldbevolking discrimineert" (Moslim-sollicitant mag hand weigeren, 6 oktober 2006, *De Telegraaf*). Wanneer de zaak twee jaar later aan de Rechtbank in Rotterdam wordt voorgelegd, krijgt de gemeente Rotterdam echter gelijk:

"De gemeente mag ervoor kiezen om de in Nederland gebruikelijke begroetings- en beleefdheidsvorm jegens alle burgers in acht te nemen." [...] "Dat de gemeente ervan af heeft gezien om Enait aan te stellen als klantmanager is naar het oordeel van de rechtbank een passend en noodzakelijk middel om het doel te bereiken bij de ontvangst van haar klanten geen onderscheid te willen maken tussen mannen en vrouwen." (Orthodoxe moslim vangt bot, 21 augustus 2008, De Telegraaf).

Ondank dat het Enait alleen gaat om het vermijden van lichamelijk contact met andere sekse, vanwege het islamitische verbod hierop om overspel en seks voor het huwelijk uit voorzorg te voorkomen, richt de maatschappelijke reactie in het islamdiscours in de media zich op een vermeende intentie van Enait om vrouwen te discrimineren (ondanks dat hij vrouwen als zijn moeder, zus, dochter of tante wel de hand schudt). Door het afwijzen van het element van het niet schudden van de hand, c.q. lichamelijk contact met de andere sekse, als onderdeel van de deviante morele code, wordt de seksegelijkheid als element van de dominante morele code bevestigd. Hierbij maakt het dus niet uit of beide elementen maar dan ook iets met elkaar te maken hebben.

6.4.2 *De 'zittende advocaat'*

Enkele tijd later volgt commotie omtrent het niet willen opstaan van de 'handenweigeraar' voor rechters die de rechtszaal binnenlopen; dit tevens uit geloofsovertuiging. De Rotterdamse rechtbank buigt zich vervolgens samen met het Openbaar Ministerie en de deken van advocaten over de kwestie en staat Enait voorlopig toe te blijven zitten. Regeringspartij CDA en oppositiepartij VVD laten in de media weten dat de weigering op te staan voor de rechter onaanvaardbaar is in de Nederlandse rechtstaat en roepen ministers Ella Vogelaar van Volkshuisvesting en Ernst Hirsch Ballin van Justitie naar de Kamer voor opheldering (Kamer valt over 'zittende' advocaat, 6 september 2008, *de Volkskrant*; VVD woest op orthodoxe Enait, 6 september 2008, *De Telegraaf*). Kamerlid Henk Kamp van de VVD legt uit wat de reden hiervoor is:

"Wij hebben onze buik er echt van vol. Dit is geen incident, maar een reeks incidenten", fulmineert Kamp. Hij somt op: "Eerst is het geen handen willen schudden, dan weer boerka's dragen of het willen inschrijven van drie bruiden. En dan nu dit weer. Een kleine groep moslims die hier blijkbaar niet wil zijn, verpest de sfeer in ons land. Wij willen duidelijk maken waar de grenzen liggen." (VVD woest op orthodoxe Enait, 6 september 2008, De Telegraaf)

Willem Bekkers, de algemeen deken van de Nederlandse Orde van Advocaten wijst het gedrag van Enait, voorkomend uit zijn deviante morele code, af: "Een jurist die de grondbeginselen van onze rechtsstaat niet wenst te onderschrijven, moet een ander beroep kiezen". Peter van Heemst, fractievoorzitter van de PVDA in de gemeente Rotterdam, eist dat er snel actie moet worden ondernomen tegen de 'zittende advocaat': "Die man moet als advocaat geroyeerd worden. Dit soort voorbeelden kunnen we in Rotterdam niet gebruiken" (Advocaten vinden collega respectloos, 8 september 2008, *de Volkskrant*). Minister Hirsch Ballin van justitie reageert op de ophef en laat "onomwonden" weten dat alle advocaten respect moeten tonen voor de rechtstaat en dus moeten opstaan wanneer rechters de zaal binnenkomen (Elke advocaat moet opstaan, 10 september 2008,

De Telegraaf). De deken van de Orde van Advocaten dient een klacht in en de Raad van Discipline neemt de klacht in behandeling (Klacht deken tegen 'zittende' advocaat, 20 september 2008, *de Volkskrant*). Op 4 mei 2009 krijgt Enait een berisping en er wordt gedreigd met een schorsing indien hij de volgende keer blijft zitten (Zittende advocaat moet nu opstaan, 5 mei 2009, *De Telegraaf*). Enait gaat in beroep bij het hoogste tuchtorgaan van de advocatuur en dit Hof van Discipline bepaalt dat Enait gewoon mag blijven zitten en zijn wollen mutsje mag blijven dragen in de rechtszaal, om dat hij "niet de intentie had om minachting van het rechterlijk college te uiten" (Islamitische advocaat mag blijven zitten, 12 december 2009, *De Telegraaf*). Wanneer blijkt dat de rechterlijke macht de dominante morele code niet kan of wil beschermen volgt een reactie vanuit de wetgevende macht. Een Kamermeerderheid van CDA, PVDA en VVD pleit bij minister Hirsch Ballin van justitie voor het wettelijk vastleggen van omgangsvormen voor advocaten. "Op die manier moet voorkomen worden dat types als Mohammed Faizel Enait rechters beledigen door niet op te staan of een hoofddekseel op te houden" ('Moslim-advocaat via wet in gareel', 13 december 2009, *De Telegraaf*). Staatssecretaris Nebahat Albayrak van justitie laat aan het eind van de onderzoeksperiode in een brief aan de Tweede Kamer weten met wettelijke maatregelen te zullen komen indien de Nederlandse Orde van Advocaten zelf geen regelgeving opstelt die advocaten verplicht op te staan voor de rechter (Advocaat staat niet op voor rechter, 15 december 2009, *de Volkskrant*). CDA-Kamerlid Sybrand van Haersma Buma legt uit dat een afkeurende reactie nodig is als 'signaal' aan andere devianten, oftewel *othering* van een *folk devil* is hier op zijn plaats:

*"Ik vind het echt stuitend dat zo'n Hof van Discipline de individuele opvattingen van zo'n man stelt boven de algemene regels die we in Nederland hebben", aldus CDA-Kamerlid Van Haersma Buma. "Het is absolute onzin dat de islam dat soort dingen stelt. Dat is een hele extreme uitleg van die meneer. Hij weet volgens mij drommels goed wat in Nederland respectvol is en wat niet. Dit is een verkeerd signaal" ('Moslim-advocaat via wet in gareel', 13 december 2009, *De Telegraaf*).*

Enait wil vanuit geloofsovertuiging niet opstaan voor de rechter, omdat hij hierdoor het element van gelijkheid tussen mensen van zijn eigen deviante morele code negeert. De dominante meerderheid wijst dit element af en spiegelt dit aan het element van eerbied voor de rechtstaat als element van de dominante morele code. Eerbied voor de rechtstaat en de rechtstaat an sich worden hiermee bevestigd als belangrijke elementen van de dominante morele code. Enait wordt hiervoor als *folk devil* gebruikt.

6.5 Tariq Ramadan: de man met de dubbele tong

*Zijn ster rees snel in Frankrijk na een historisch tv-debat in 2003 waarin hij weigerde een verbod op de steniging van vrouwen uit te spreken, maar pleitte voor een moratorium om de achterban niet onnodig te kwetsen. De Zwitser is van Egyptische afkomst: zijn opa Hassan al-Banna was de stichter van de fundamentalistische Moslimbroederschap en zijn vader richtte eind jaren '50 het Islamitisch Centrum in Geneve op. Dit nog altijd bestaande instituut is door nabestaanden van 11-septemberslachtoffers aangeklaagd voor steun aan terroristen. Al met al heel wat munitie voor zijn tegenstanders. Vorig jaar weigerde Amerika hem op basis van de Patriot Act toegang tot het land. Ramadan zou daar aan de Notre Dame-universiteit gaan doceren. Ook uit islamitische hoek komt kritiek. Radicale moslims vinden hem niet islamitisch genoeg. Arabische regeringen ageren tegen hem omdat hij autocratische regimes en corruptie aan de kaak stelt (Filosoof Ramadan wil Europese islam, 12 april 2005, *De Telegraaf*).*

Na de moord op van Gogh komt de Zwitserse filosoof en moslim Tariq Ramadan nog weinig voor in het islamdiscours in de Nederlandse media. In de laatste maanden van 2004 wordt bericht over enkele bezoeken van Ramadan aan Nederland en enkele malen over het visum dat de Verenigde Staten weigert te geven aan hem, omdat zijn ideeën over de islam te gevaarlijk zouden zijn (VS weigeren visum aan Zwitsers islamgeleerde, 15 december 2004, *de Volkskrant*). Verder wordt de berichtgeving over Ramadan in de Franse kranten weergegeven en hieruit blijkt dat Ramadan enorm populair is onder moslimjongeren in Frankrijk, maar dat sommige Fransen hem zien als een fundamentalist. Ook wordt hem verweten met dubbele tong te spreken. Zo zou hij voor een moslimpubliek fundamentalistische uitspraken doen en voor een niet-moslimpubliek gematigde uitspraken doen en extremisme afwijzen (Moslimzieltjes winnen, 26 november 2004, *de Volkskrant*; Ramadan boos op Franse regering, 28 januari 2005, *de Volkskrant*). In de media wordt Ramadan tot dan toe zo nu en dan neergezet als *folk devil* door te refereren aan zijn vermeende dubbele agenda of familiebanden met de Moslimbroederschap (Ramadan is de kleinzoon van de oprichter van de Moslimbroederschap) als Ramadan in een ander verband wordt genoemd:

Er is grote belangstelling voor het eerste Nieuwe Horizon-initiatief. Ruim achthonderd jongeren, vooral moslims, vullen de aula. De organisatie heeft tweehonderd jongeren moeten teleurstellen. Nieuwsgierigheid is er vooral naar Tariq Ramadan, omstreden in Frankrijk, waar hij wordt beschuldigd van het hanteren van een dubbele agenda (VS weigeren visum aan Zwitsers islamgeleerde, 15 december 2004, de Volkskrant).

De andere concurrent is de charismatische Tariq Ramadan, een omstreden Franse moslimleider die ook in Europa in Nederland erg populair is. Hij komt liberaal over, maar zou een fundamentalistische islam voorstaan (Oorlog in islam over moslims in het Westen, 17 september 2005, de Volkskrant).

De in Europa werkzame filosoof Tariq Ramadan (die door sommigen wordt beticht van een dubbele agenda vanwege zijn familiebanden met de Moslim Broederschap, maar die zich geregeld onderscheidt met interessante analyses), schreef een column waarin hij de verontwaardigde reacties van moslim-zijde onnodig en contraproductief noemt (Naweeën uit Regensburg, 23 september 2006, de Volkskrant).

Hij schreef een groot aantal spraakmakende boeken en artikelen en heeft wereldwijd veel jonge volgelingen. Ramadan schrijft vooral over jonge moslims, integratie en Europa. Hij staat te boek als een moderne, gematigde moslim, hoewel critici menen dat hij een dubbele agenda heeft. Zijn teksten in westerse talen zijn gematigder dan die in het Arabisch, luidt de kritiek (Islamcoryfee op Leidse leerstoel, 6 november 2007, de Volkskrant).

Ramadan lijkt in Nederland een nieuwe kans te krijgen en wordt zo nu en dan weergegeven als rolmodel voor de Europese moslim. In april 2005 doet hij Rotterdam aan en vertelt in een lezing dat Europa toe is aan een Europese islam, “los van de conservatieve krachten in het Midden-Oosten”. Vervolgens wordt er in het islamdiscours in de media steeds vaker bericht over zijn ‘gematigde boodschap’ (Filosoof Ramadan wil Europese islam, 12 april 2005, *De Telegraaf*). Vanaf januari 2007 bezet Ramadan de nieuwe leerstoel Identiteit en Burgerschap aan de Erasmus Universiteit Rotterdam dat is ingesteld op initiatief van het Rotterdamse college van burgemeester en wethouders. Ramadan wordt binnengehaald als bruggenbouwer en krijgt een “prominente rol in het aanzwengelen van een breed maatschappelijk debat in de stad over actief burgerschap” en “de rol van moslims in de westerse samenleving” (Bekende islamoloog op 'gemeenteleerstoel', 15 december 2006, *De Telegraaf*; Rotterdam huurt islamoloog in, 16 december 2006, *de Volkskrant*). Eind 2007

berichten de media over de aanstelling van Ramadan als hoogleraar islam aan de Universiteit Leiden (Islamcoryfee op Leidse leerstoel, 6 november 2007, *de Volkskrant*). Er volgt berichtgeving waarin wederom zijn dubbele agenda wordt bediscussieerd, zijn vermeende banden met terroristen en vraagtekens worden gezet bij de financiering van de leerstoel door de sultan van Oman (Tariq Ramadan idool van topterroristen, 24 november 2007, *De Telegraaf*). Door de ontstane commotie (voornamelijk door de Kamervragen van de PVV), de premature bekendmaking in de media en een aanbieding van de universiteit van Oxford ziet Ramadan uiteindelijk af van de leerstoel (Tariq Ramadan ziet af van Leids hoogleraarschap, 29 november 2007, *de Volkskrant*; Moslimfilosoof bedankt voor professoraat, 29 november 2007, *De Telegraaf*). In september 2008 haalt Ramadan de media na een debat op de Erasmus Universiteit Rotterdam met Frits Bolkestein, waarin de oud-politicus Ramadan fel aanvalt op zijn vermeende fundamentalistische ideeën over vrouwenonderdrukking, homofobie, mensenrechtenschending en antisemitisme (De ideale wereld van Tariq Ramadan, 12 september 2008, *de Volkskrant*; Moreel gelijk valt niet te bewijzen, 16 september 2008, *de Volkskrant*). Er lijkt een ideaaltypische verschuiving te komen van rolmodel naar *folk devil*: het proces van *othering* richt zich steeds vaker op Tariq Ramadan en het *role modelling* proces wordt steeds minder aangewend.

Er volgt negatieve berichtgeving wanneer Ramadan voor een conferentie over mensenrechten van de Raad van Europa en het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt uitgenodigd. Zijn dubbele agenda, banden met terroristen en familieband met de oprichter van de Moslimbroederschap worden weer aangehaald (Omstreden moslimfilosoof spreker op conferentie BZ, 12 november 2008, *De Telegraaf*). Er ontstaat opschudding in de Rotterdamse politiek over enkele vermeende uitspraken van Ramadan over homoseksuelen en vrouwen die zouden staan op tientallen cassettebandjes en die door aanhangers kunnen worden aangeschaft. De commotie ontstaat nadat de *Gaykrant* de bandjes heeft laten vertalen en heeft gepubliceerd. Deze tapes zouden uitspraken bevatten over homoseksuelen en vrouwen als: “homoseksueel gedrag een teken is van een aandoening, een stoornis en een onevenwichtigheid” en “ze mogen met hun verschijning geen aandacht trekken. Op straat, zo is de wet, moeten vrouwen hun ogen strak richten op het beton”. Voor de VVD in de Rotterdamse gemeenteraad “is de maat vol” en de liberalen willen af van het contract dat de gemeente onlangs voor nog twee jaar sloot met Ramadan die een “dubbele agenda” zou voeren. Leefbaar Rotterdam ziet de “wolf in schaapskleren” ook het liefst zo snel mogelijk vertrekken. Beide partijen willen een spoedberaad met het Rotterdamse college van B&W en de PVDA wil weten hoeveel Ramadan de gemeente de afgelopen jaren gekost heeft (Gemeenteadviseur weer in opspraak, 20 maart 2009, *De Telegraaf*; Ramadan verder in isolement, 27 maart 2009, *De Telegraaf*). De Rotterdamse gemeenteraad stelt in overgrote meerderheid dat Ramadan moet worden ontslagen als uit onderzoek blijkt dat hij de uitspraken over homoseksuelen en vrouwen daadwerkelijk heeft gedaan. Tariq Ramadan ontkent dergelijke uitspraken gedaan te hebben en zegt dat zijn woorden verdraaid en verkeerd vertaald zijn. Er volgt een onderzoek door de gemeente naar de uitspraken van Ramadan (Ramadan verder in isolement, 27 maart 2009, *De Telegraaf*). Uit dit onderzoek blijkt dat de uitspraken van Ramadan “onjuist, tendentius, onvolledig en uit de context gerukt” zijn. Het college van B&W stelt dat Ramadan door “zijn critici ten onrechte afgeschilderd” wordt “als een wolf in schaapskleren”. De *Gaykrant* verwoordt de reactie van de tegenstanders van Ramadan als volgt: “Steeds weer lukt het Tariq Ramadan om zijn gehoor in vertwijfeling achter te laten en dat maakt hem omstreden” (R’dam achter islamdenker, 16 april 2009, *de Volkskrant*; Tariq Ramadan hoeft niet weg, 16 april 2009, *De Telegraaf*). Ook VVD-wethouder Mark Harbers trekt dezelfde conclusie: ‘Tariq

Ramadan heeft een spoor van verwarring achtergelaten' (VVD-wethouders Rotterdam opgestapt, 23 april 2009, *de Volkskrant*). De gemeenteraad wil ook af van deze vertwijfeling, gaat in beraad en komt tot het volgende besluit:

LR en SP wilden de islamoloog wegsturen in verband met vermeende uitspraken in een artikel in de Gaykrant over vrouwen en homoseksuelen, maar de overige partijen waren het daar niet mee eens. De PvdA was verdeeld. De VVD, die 's middags Ramadan van zijn werkzaamheden wilde ontheffen, veranderde 's avonds van mening (Tariq Ramadan mag aanblijven, 17 april 2009, De Telegraaf).

De draai van de VVD zorgt er echter wel voor dat de VVD uit het college stapt en er een crisis ontstaat in het college van B&W (VVD-wethouders Rotterdam opgestapt, 23 april 2009, *de Volkskrant*; College Rotterdam in zware crisis, 23 april 2009, *De Telegraaf*). Ramadan overleeft ook het oordeel van de gemeenteraad, maar zijn positie is wankel. Ook burgemeester Ahmed Aboutaleb van Rotterdam trekt de positie van Ramadan in twijfel:

Ook burgemeester Ahmed Aboutaleb had twijfel. Hij vroeg zich hardop af, of de huidige werkconstructie met Ramadan wel de beste is. "De keuze voor Ramadan en de werkwijze waarvoor gekozen is, is een onderdeel van een zoektocht naar hoe moslims en niet-moslims tot elkaar kunnen komen. Het is zeer de vraag, of deze constructie met Ramadan een gezonde is" (Tariq Ramadan mag aanblijven, 17 april 2009, De Telegraaf).

"We kunnen deze constructie uitzitten, maar mijn advies zou zijn: nooit meer" (Ramadan stuitert van rel naar rel, 15 augustus 2009, de Volkskrant)

In augustus 2009 raakt Ramadan opnieuw in opspraak en eisen de SP, Leefbaar Rotterdam en de VVD wederom zijn ontslag. Deze keer gaat het over zijn deelname aan een discussieprogramma op de Iraanse satellietzender *PressTV*. Deze zender wordt gezien als "propagandazender" en "spreekbuis van het Iraanse regime". Ramadan is echter al sinds april 2008 werkzaam bij de zender en dit staat ook sindsdien vermeld op zijn website. Het wordt in augustus een probleem wanneer in Iran maatschappelijke onrust uitbreekt over de zojuist gehouden verkiezingen en opstanden van de oppositie de kop in worden gedrukt. Ramadan laat weten dat hij bij de zender "vrij was elk onderwerp te behandelen", dat hij "nooit met de Iraanse regering te maken" heeft gehad en dat het "onderdrukken en vermoorden van burgers veroordeeld moet worden". In de landelijke politiek stelt het CDA Kamervragen en de PVDA uit zijn zorgen. Het Rotterdamse college van B&W gaat zich onder lokale en nationale druk opnieuw beraden over de positie van Ramadan. De gemeente en de Erasmus Universiteit willen een gesprek met Ramadan over zijn functie bij *PressTV* (Tariq Ramadan opnieuw in opspraak, 14 augustus 2009, *de Volkskrant*; 'Ramadan moet biesen pakken', 14 augustus 2009, *De Telegraaf*). De koppeling van Ramadan aan een staat dat in het mediadiscours wordt neergezet als antoniem van het Westen, is een element van het proces van *othering*. De waarden 'democratie' en 'vrijheid' als onderdeel van de dominante morele code worden op deze manier bevestigd:

Leefbaar Rotterdam is van mening dat het normbesef van de moslimfilosoof geen enkele toegevoegde waarde heeft voor de Rotterdamse burgers, zowel autochtoon als allochtoon, als hij zich inlaat met een Iraans regime dat afwijzend staat tegenover democratie en mensenrechten. Zij noemen het een schande dat Rotterdam in hetzelfde rijtje betalende opdrachtgevers staat als Iran. Ook andere politieke partijen reageren afwijzend op het gedrag van Ramadan ('Ramadan moet biesen pakken', 14 augustus 2009, De Telegraaf).

Het college van B&W besluit deze keer wel om Ramadan te ontslaan, omdat de “indirecte relatie met dit repressieve regime” als “onacceptabel” wordt gezien (‘Ik sleep Rotterdam voor de rechter, 19 augustus 2009, *de Volkskrant*). De Erasmus²⁷ Universiteit Rotterdam gaat mee in dit besluit, ondanks de goede evaluaties en zijn populariteit bij studenten: “Hij heeft zich gecommitteerd aan een regime met een andere agenda dan de zijne” (Rotterdam ontslaat dubieuze islamoloog, 19 augustus 2009, *De Telegraaf*). Waar de universiteit van Oxford geen reden tot ontslag ziet (“Vrijheid van meningsuiting is voor de universiteit een fundamenteel recht”: Ramadan blijft welkom in Oxford, 21 augustus 2009, *de Volkskrant*), wordt zijn band met de “fascistische organisatie” *PressTV* door de Erasmus universiteit niet geaccepteerd (Universiteit op glad ijs in zaak-Ramadan, 29 augustus 2009, *de Volkskrant*). PvdA-raadslid Peggy Wijntuin reageert als volgt op het besluit: “Het geeft recht aan de gevoelens die er al over hem heersen. Zijn geloofwaardigheid is door deze kwestie zeer beschadigd” (‘Gebrek aan inzicht’ nekt Tariq Ramadan, 19 augustus 2009, *de Volkskrant*). Ramadan reageert op zijn ontslag en legt uit waarom hij de door Iran gefinancierde zender niet heeft verlaten:

Zelf heb ik ook nagedacht of ik er niet de brui aan moest geven. Ik heb het er met mijn Iraanse vrienden over gehad. Je moet niet met een westerse blik naar de situatie in Iran kijken. Met weglopen heb je geen invloed. Van binnenuit kun je soms meer bereiken. Daarover had ik met de gemeente willen praten' ('Ik sleep Rotterdam voor de rechter, 19 augustus 2009, de Volkskrant).

Waar Tariq Ramadan bij zijn introductie in het Nederlandse mediadiscours zo nu en dan via *role modelling* wordt aangeduid als een voorbeeld voor de Europese moslim, slaat dit proces al gauw om in de *othering* tot *folk devil*.

6.6 Besluit

Afsluitend is het gevolg van de *moral panic* over moslims samen te vatten als: **de afwijzing, vanuit de dominante culturele meerderheid, van de deviante morele code van moslims door enkele prominente moslims in het islamdiscours in de media te otheren als ideaaltypische folk devils.** Van de in dit hoofdstuk behandelde prominente moslims worden in het islamdiscours in de media alleen de negatieve kanten belicht en hun gedragingen worden langs andere, strengere maatstaven gelegd. Hierdoor lijken zij positieve eigenschappen te ontberen. Aan hen worden alleen negatieve attributen toegekend en hen wordt verweten moraliteit (lees: moraliteit van de dominante culturele meerderheid) te ontberen. Verder lijkt de dominante culturele meerderheid in de bevestiging van de deviante morele code (die *niet* behoort tot de Nederlandse identiteit) via de *othering* van *folk devils*, tegelijkertijd de eigen morele code te bevestigen. De dominante culturele meerderheid definieert op deze manier de eigen cultuur en identiteit, *the Self*, door de moslim als *the Other* te definiëren. Voor we overgaan op de algehele conclusie, wordt in het volgende hoofdstuk aandacht geschonken aan nog een andere (complexere) sociale type die in de *moral panic*-analyse boven is komen drijven: de *folk saint*. Dit sociale type *lijkt* op het eerste gezicht de tegenhanger te zijn van de *folk devil*.

²⁷ Desiderius Erasmus was een humanistische filosoof/theoloog die op de bres sprong voor de vrijheid van wetenschap en ideeën die eind 15^e en begin 16^e eeuw door de kerk werden begrensd.

7 Folk saint: een aanzet tot een nieuwe sociale type

De topschutter van de eredivisie heet El Hamdaoui, het grootste talent Afellay en de duurste aankoop van Feyenoord voor het seizoen was El Ahmedi. Nederlanders van Marokkaanse komaf klimmen op de ladder van het succes, waarbij sport vaak de mooiste vergezichten biedt. [...] De successen van de Marokkaanse Nederlanders zijn in het voetbal zichtbaarder dan elders, hoewel ze zich ook buiten de sport steeds sterker profileren. Marcouch is stadsdeelvoorzitter in Amsterdam. Aboutaleb is onlangs benoemd tot burgemeester van Rotterdam. Schrijvers als Benali en Bouazza behoren tot de top, Ali B gaat rappend door het leven en Najib Amhali is een van de betere cabaretiers. Actrice Maryan Hassouni won een prestigieuze Amerikaanse Emmy Award voor de film Offers. Zij vormen de voorhoede van nieuwe lichten toppers (Marokkaanse toptalenten bereiken nu ook de top, 8 november 2008, de Volkskrant, p. 27).

7.1 Folk devil vs. folk saint

Op donderdag 24 april 2008 zijn *folk devil* Fawaz Jneid en stadsdeelvoorzitter Ahmed Marcouch van Slotervaart te gast bij *Pauw en Witteman*. Ahmed Marcouch zit met zijn korte trendy baardje in een op maat gesneden pak recht tegenover de Haagse *folk devil* die een lange baard heeft, een kallotje op zijn hoofd en is gestoken in een traditionele 'jellaba'. Op de achtergrond, op een groot scherm, worden achtereenvolgens de afbeeldingen getoond van een islamitische internetsite, een Haagse moskee, de cineast Theo van Gogh, de VVD-politica Hirsi Ali en staatssecretaris van Sociale Zaken Ahmed Aboutaleb. Fawaz Jneid spreekt tijdens de uitzending alleen Arabisch en zijn woorden worden voor de kijkers thuis 'grotendeels' ondertiteld. De studiogasten, waaronder ook Marcouch, krijgen van een tolk via hun oortjes een vertaling van hetgeen gezegd wordt. *Folk devil* Jneid en Ahmed Marcouch zijn verwickeld in een Babylonische discussie over de vraag in hoeverre moslims in Nederland de dominante morele code moeten overnemen en in hoeverre zij moeten en mogen vasthouden aan de eigen deviante (ten opzichte van de dominante) morele code. Deze woordenstrijd begint nadat Marcouch in een uitzending van de Nederlandse Moslimomroep (NMO) in april 2008 enkele uitspraken doet over hoe moslimjongeren enkele religieuze voorschriften en bepalingen opzij zouden moeten zetten om te kunnen participeren in de Nederlandse samenleving. Een voorbeeld dat Marcouch noemt is het scheren of knippen van de baard indien moslimjongeren hierdoor geen baan kunnen krijgen. Jneid reageert vervolgens op Marcouch door hem in een internetblog een *munafiq* te noemen en een "schijnpoliticus" die zou vissen naar de stemmen van moslims, omdat hij de salafistische morele code met religieuze bepalingen en voorschriften als het niet knippen van de baard, het niet schudden van de handen van vrouwen en het inkorten van de broekspijpen tot boven de enkels, futiliteiten vindt:

Integreren betekent aanpassen. Dat is, in de compromisloze ideologie van Fawaz, uitgesloten. Wie de vereiste baard afscheert, zich als werkende vrouw begeeft onder mannen, is een slechte moslim. Dat geldt niet voor Marcouch, want die vindt dat dergelijke 'uiterlijke vormelijkheden' ondergeschikt zijn aan goed burgerschap; dat werk, studie en politieke participatie prima samengaan met de islam (Marcouch: politiek negeert doorbraak in discussie islam, 17 mei 2008, de Volkskrant).

Jneid is van mening dat Marcouch juist moet strijden voor de vrijheid van religie voor deze jongeren en tegen indirecte discriminatie op de werkvloer. Volgens Jneid is Marcouch ook een hypocriet, omdat hij de vinger nadrukkelijk legt op onderwerpen als “gelijkheid tussen man en vrouw, gebruik van geweld tegen vrouwen, radicalisering en extremisme”. Dit zijn volgens Fawaz nou juist de onderwerpen die “vaak aangesneden worden door vele politici en een aantal westerse denkers met de intentie de islam en haar voorvechters zwart te maken”. Marcouch reageert woedend en noemt de uitlatingen van Jneid “onfatsoenlijk”, ziet deze als een “fatwa”²⁸ en beschuldigt Jneid ook van excommunicatie van Ahmed Aboutaleb en vervloeking van Theo Van Gogh en Ayaan Hirsi Ali. Marcouch eist verder van Jneid dat hij zich ondubbelzinnig uitspreekt “voor de kernwaarden van de Nederlandse samenleving” ('Mufti' Marcouch beledigd door heftige aanval imam, 19 april 2008, *de Volkskrant*; Open brief aan imam Fawaz Jneid, 19 april 2008, *de Volkskrant*). Staatssecretaris Ahmed Aboutaleb van Sociale Zaken roept vervolgens het moskeebestuur op om Jneid te ontslaan en het Samenwerkingsverband Marokkanen in Nederland (SMN) neemt, bij monde van de voorzitter Fouad Sidali, openlijk afstand van de “onverdraagzame boodschap” van Jneid (Imam Fawaz Jneid zwakt kritiek op Marcouch af, 28 april 2008, *de Volkskrant*).

Ook vicepremier Wouter Bos ventileert zijn mening: “We zijn trots op Marcouch als hij met imam Fawaz in het openbaar debatteert en laat zien dat je tegelijk een goed moslim en een goed burger van Nederland kunt zijn. In de woorden van Marcouch zelf: liever een baan dan een baard!” (Integratie is de nieuwe sociale kwestie, 16 juni 2008, *de Volkskrant*). De vicepremier van Nederland geeft hiermee aan dat Fawaz Jneid geen goede Nederlandse burger is en dat de dominante morele code (geen baard) prevaleert boven de deviante morele code (baard laten staan). Fawaz Jneid, in *De Telegraaf* frequent haatimam genoemd, wordt in de media neergezet als *folk devil*, omdat hij de dominante morele code afwijst en pleit voor behoud van de eigen morele code binnen de grenzen van de wet:

*De fundamentalistische Haagse imam sjeik Jneid Fawaz van de omstreden As-Soennahmoskee verbiedt zijn volgelingen zich aan te passen aan Nederlandse gewoonten en gebruiken. "Wie een volk imiteert, behoort tot hen", aldus de omstreden sjeik. De VVD is furieus en wil de minister ter verantwoording roepen. "Deze sjeik frustreert de integratie niet alleen, hij maakt duidelijk dat moslims als het aan hem ligt niet eens mogen integreren", brieft Kamerlid Halbe Zijlstra. [...] Zo verbiedt de in eigen kring zeer invloedrijke orthodoxe sjeik islamitische kinderen om via hun nota bene islamitische school aan de jaarlijkse nationale dodenherdenking mee te doen en zij mogen evenmin hun verjaardag vieren. Bovendien is school of werk volgens Fawaz geen excuus om onder een van de vijf dagelijks verplichte gebedssessies uit te komen. „Het samenvoegen van gebeden is slechts toegestaan in geval van een legitieme reden, zoals ziekte. Werk en school behoren hier niet toe", aldus Fawaz. [...] Een bestuurslid van de As-Soennahmoskee, Abdelkarim Reddahi, meldt op de website zelfs dat moslims tegen integratie moeten zijn als dat betekent dat ze hun religieuze praktijken niet meer kunnen verrichten. "Betekent het dat ik niet goed ben geïntegreerd als ik een vrouw de hand weiger? Als het antwoord hierop ja is, dan zal ik nooit integreren", aldus Reddahi (Haatimam verwerpt integratie, 4 december 2008, *De Telegraaf*).*

²⁸ Vonnis of decreet, uitgesproken door een hoge islamitische geestelijke (Van Dale, 2005)

Ahmed Marcouch wordt in de vorenstaande discussie door de dominante culturele meerderheid geprezen voor zijn gedrag en lijkt naar voren te worden geschoven als een modelmoslim. Dit sociale type van de modelmoslim *lijkt* in het islamdiscours in de Nederlandse media vaker als tegenhanger van de *folk devil* te worden opgeworpen:

Zijn confrontatie met Fawaz moet niet beperkt blijven tot een clash tussen twee personen, zegt Marcouch, die de stem mist van andere imams. 'Fawaz en ik vertegenwoordigen visies die frontaal botsen. [...] SMN-voorzitter Fouad Sidali spreekt van een doorbraak. 'Duidelijk wordt nu dat er radicale en liberale moslims bestaan.' [...] De strijd Marcouch-Fawaz weerspiegelt zich in talloze (soms autochtone) gezinnen. Marcouch en Sidali kennen verhalen van ouders die tandenknarsend toezien hoe hun kind in de ban raakt van 'de zuivere islam' en met werk of studie stopt omdat religie boven alles gaat. Het debat polderislam versus politiek salafisme moet op alle fronten, in de politiek en door moslims onderling, worden gevoerd, zeggen beiden. Zodat ouders zich uiteindelijk gesterkt voelen en het protest aandurven tegen radicale imams. (Marcouch: politiek negeert doorbraak in discussie islam, 17 mei 2008, de Volkskrant).

De modelmoslim als sociale type in het islamdiscours in de media noem ik ter onderscheiding een *folk saint*²⁹. De *folk saint* is een moslim of moslima die blootstaat aan een proces van *role modelling*. Hij of zij wordt in dit proces weergegeven als het voorbeeld van hoe moslims in Nederland zouden moeten zijn volgens de dominante culturele meerderheid. Wanneer moslims de dominante morele code accepteren of uitdragen worden zij hiervoor geprezen en naar voren geschoven als dergelijke rolmodellen voor alle moslims in Nederland. Zo wordt Ahmed Marcouch als een dergelijke *folk saint* tegenover Fawaz Jneid als *folk devil* afgezet. Echter blijkt uit een diepere analyse van de *folk saint* in het islamdiscours in de Nederlandse media dat dit sociale type naast het proces van *role modelling*, tevens blootstaat aan het al eerder behandelde proces van *othering* en dus niet als eenduidige tegenhanger van de *folk devil* kan worden gezien. In dit hoofdstuk wordt de *folk saint* nader geanalyseerd en wordt een aanzet gedaan tot de conceptualisering van een nieuwe sociale type. In de volgende paragrafen worden enkele voorbeelden gegeven van prominente moslims die in het islamdiscours onder invloed staan van zowel *role modelling* als *othering* processen: Ahmed Aboutaleb, Khadija Arib, Nebahat Albayrak en Ahmed Marcouch.

²⁹ Een *saint* is iemand die door de Rooms-Katholieke Kerk heilig is verklaard, omdat zijn of haar leven een perfect voorbeeld is van hoe christenen dienen te leven, oftewel de modelchristen (Collins Cobuild, 2001).

7.2 Ahmed Aboutaleb: de ‘moslimburgemeester’

De eerste en meest prominente *folk saint* is de Amsterdamse wethouder Ahmed Aboutaleb van Werk, Inkomen en Integratie. Dit wordt al snel duidelijk als hij een menigte in een moskee na de moord op Van Gogh toespreekt en direct de dominante morele code benadrukt:

"Voor mensen die de gezamenlijke kernwaarden niet delen, is er geen plaats in een open samenleving als de Nederlandse. De vrijheid van religie, de vrijheid van meningsuiting en het antidiscriminatiebeginsel zijn de belangrijkste onderdelen daarvan. Wie deze waarden niet deelt, moet zijn conclusies trekken en vertrekken"
(‘Extremisten moeten ons land verlaten’, 4 november 2004, De Telegraaf).

Aboutaleb organiseert vervolgens een bijeenkomst met alle Marokkaanse politici en bestuurders in Amsterdam “om als Marokkaanse gemeenschap en als moslim een eensluitende boodschap uit te dragen”. Aboutaleb wil bereiken dat de moslims die niet bij de lawaaidemonstratie aanwezig waren, nu gaan zeggen: “Ik ben klaar voor actie en bereid de grondrechten van Nederland te verdedigen” (PvdA in Amsterdam wil bijeenkomst Marokkanen, 5 november 2004, *de Volkskrant*). Ook uit hij felle kritiek op gebedshuizen als de El Tawheed-moskee in Amsterdam-West, die zich volgens hem “afzonderen van de maatschappij en niet mee willen werken aan integratie”. Aboutaleb benadrukt ook de vraag naar een ‘Europese islam’ en zegt te hopen dat “vooraanstaande islamitische theologen gaan proberen hun geloof in te passen in de westerse cultuur. Ze gaan kijken hoe de islam een plek kan krijgen in de Europese rechtskaders. Ik verwacht er veel van” (‘Er is een hetze tegen de El Tawheed moskee’, 6 november 2004, *de Volkskrant*; Alle imams steunen bedreigde Aboutaleb, 9 december 2004, *De Telegraaf*).

Eind 2004 wordt Aboutaleb als tweede gekozen door de lezers van *de Volkskrant* in de verkiezing van Nederlander van het jaar 2004, boven Theo van Gogh en Job Cohen (Lezer kiest Hirsi Ali tot Nederlander van het Jaar, 23 december 2004, *de Volkskrant*). Aboutaleb heeft het afgelopen jaar sterke kritieken geuit op de ‘radicale islam’ en staat op een dodenlijst van moslimextremisten samen met Ayaan Hirsi Ali (Dodenlijst, 5 november 2004, *De Telegraaf*). Eind 2005 benadrukt Aboutaleb wederom de dominante morele code wanneer hij het Islamitisch College Amsterdam berispt vanwege het afwijzen van een sollicitant op grond van haar weigering een hoofddoek te dragen. Volgens Aboutaleb draagt deze onderwijsinstelling bij aan “een klimaat van intolerantie in de stad” door moslims en niet-moslims ongelijk te behandelen (School berispt om verplichte hoofddoek, 9 december 2005, *De Telegraaf*). “De school vindt echter dat de vrijheid van godsdienst het toestaat om op een moslimschool een hoofddoek te eisen” (‘Islamitisch college drijft wig tussen Amsterdammers’, 16 december 2005, *De Telegraaf*).

Begin 2006 bevestigt Aboutaleb het belang van tolerantie en gelijkheid als hij waarschuwt voor homofobie en antisemitisme tijdens een debat voor en over ‘allochtone’ homoseksuele jongeren bij de homobelangenvereniging *COC-Amsterdam* (Aboutaleb waarschuwt voor antisemitisme, 27 januari 2006, *de Volkskrant*). Begin 2007 vraagt Aboutaleb opheldering aan een orthodox-christelijke middelbare school in Amsterdam over een homofobe tekst in de schoolgids: “homoseksualiteit strookt niet met de uitgangspunten van De Passie” (School tegen homoseksualiteit, 12 januari 2007, *de Volkskrant*). In april 2006 komt Aboutaleb met een maatregel om moslima’s die een boerka dragen (deviante morele code) te kunnen korten op hun uitkering: “Niemand wil een werkneemster

in een boerka. In dat geval zeg ik: boerka uit en solliciteren. Als je dat niet wilt: ook goed, maar dan geen uitkering” (Burqa dragen is uitkering missen, 19 april 2006, *de Volkskrant*; Aboutaleb: bijstand weg voor vrouw met boerka, 19 april 2006, *De Telegraaf*). Aboutaleb geeft in dezelfde maand aan dat moslims in Nederland kritisch moet zijn “op elementen binnen de eigen gelederen, die een vijandige houding aannemen tegen de democratische rechtsstaat”. Amsterdam is volgens hem verder “beslist” een plek voor moslims, maar “dat die niet vanzelfsprekend en zeker niet vrijblijvend is, en dat zij zelf daarbij de belangrijkste schakel zijn. Burgerschap van de hoofdstad verplicht tot heel veel” ('Plaats moslimgeloof eist andere opstelling', 26 april 2006, *De Telegraaf*). In het inmiddels aangezwengelde debat over de Nederlandse normen en waarden wordt Aboutaleb volgens *de Volkskrant* door de PVDA geprezen voor zijn “flinke taal aan het adres van onwillige allochtonen” en door de organisatie *United Smile* (integratie en participatie van jongeren) uitgeroepen tot “meest respectvolle bekende Nederlander” (Normen en waarden zijn in, 6 oktober 2006, *de Volkskrant*).

Begin februari 2007 wordt Aboutaleb aangesteld als de nieuwe staatssecretaris van Sociale Zaken in het vierde kabinet-Balkenende en wordt hierdoor ook de eerste islamitische en Marokkaanse staatssecretaris in Nederland (Aboutaleb gaat klus afmaken in nieuw kabinet, 14 februari 2007, *De Telegraaf*). Een dag later laat de Partij Voor de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders weten dat politici met een dubbele nationaliteit geen ministers en staatssecretarissen mogen worden en dient een motie in tegen de benoeming van de Marokkaanse Aboutaleb en Turkse Nebahat Albayrak als staatssecretaris van Justitie. Een dubbele nationaliteit betekent volgens de PVV namelijk ook een dubbele loyaliteit (PVV: Bewindslieden met dubbele nationaliteit eruit, 15 februari 2007, *De Telegraaf*; Tumult in Kamer: PVV ziet niks in 'Turkse' Albayrak, 16 februari 2007, *de Volkskrant*). De overige partijen reageren met verontwaardiging op de motie van wantrouwen en wijzen deze in het begin gezamenlijk af. De ChristenUnie vindt dat dit “buiten de parlementaire fatsoensnormen” gaat, de PVDA benadrukt dat de loyaliteit van de twee politici “helder” is en het CDA spreekt van platte politiek. VVD-Kamerlid Henk Kamp laat duidelijk zien dat Aboutaleb geen *folk devil* is zoals de PVV Nederland wil doen geloven: “Aboutaleb en Albayrak staan in de voorhoede die volledig geïntegreerd is en zij vervullen een voorbeeldfunctie in Nederland” (Verontwaardiging om motie van Wilders, 25 februari 2007, *De Telegraaf*). Minister Rita Verdonk van Vreemdelingen- en Integratiezaken laat echter weten dat zij vindt dat bewindspersonen en Kamerleden alleen Nederlander mogen zijn ('Ook met dubbel paspoort loyaal', 16 februari 2007, *De Telegraaf*). Enkele maanden later bedenken de VVD en de SP zich alsnog en denken ook aan het verbieden van dubbele nationaliteiten voor staatssecretarissen en ministers (Ook VVD tegen dubbel paspoort bewindslieden, 2 maart 2007, *De Telegraaf*; Marijnissen: één paspoort leden kabinet, 31 maart 2007, *De Telegraaf*). Er breekt een discussie los over de dubbele nationaliteit: enerzijds is het proces van *othering* zichtbaar waarin de loyaliteit van personen in twijfel wordt getrokken en anderzijds een proces van *role modelling* waarin de bewindslieden worden aangewezen als modelmoslims. Bij het uitkomen van de anti-islam film *Fitna* van Geert Wilders wordt Aboutaleb weer neergezet als modelmoslim nadat hij moslims de acceptatie van de dominante morele code adviseert:

'Moslims moeten nadenken over de angst die heerst voor hun geloof. De meerderheid zwijgt en dat is niet goed. Wij hebben voor Nederland gekozen, juist vanwege de vrijheid hier. Dit moet uitgesproken worden. Ik mis de stem die afstand neemt van het extremisme.' Dit is de passende reactie op de kernvraag van *Fitna* (*Fitna is een blamage voor kabinet, 29 maart 2008, de Volkskrant*).

Drie maanden later hijst vicepremier Wouter Bos Aboutaleb en Ahmed Marcouch op het schild, voor hun harde lijn binnen het integratiedebat, in een felle speech over integratie tijdens een partijcongres van de PVDA (De PVDA-teamgeest, 17 juni 2008, *De Telegraaf*). In oktober 2008 wordt Aboutaleb uit twintig kandidaten verkozen als de nieuwe burgemeester van Rotterdam (Rotterdam kiest Aboutaleb, 17 oktober 2008, *de Volkskrant*) en tevens de eerste Marokkaanse en islamitische burgemeester in Nederland. De gemeenteraad is tevreden, op Leefbaar Rotterdam (LR) na: "We krijgen een Amsterdamer en een carrièremaker als nieuwe burgemeester. En bovendien iemand met een dubbel paspoort. Daar zitten wij en de zeer vele mensen die op ons gestemd hebben, niet op te wachten" (Gemeenteraad toont zich in meerderheid tevreden, 17 oktober 2008, *De Telegraaf*). LR dient een motie in, maar trekt deze na enkele dagen weer in (Woedend trekt leefbaar de motie in, 20 oktober 2008, *de Volkskrant*). Verschillende raadsleden in Rotterdam krijgen enkele dagen na de burgemeestersvoordracht van Aboutaleb te maken met enkele bedreigingen, een poederbrief en een verdacht pakketje (Raadsleden Rotterdam bedreigd, 16 december 2008, *de Volkskrant*).

Begin 2009 maakt de PVDA haar nieuwe integratievisie bekend onder de naam 'Verdeeld verleden, gedeelde toekomst'. In deze nieuwe visie kiezen de opstellers, waaronder Aboutaleb, voor een stevige lijn: "een aanpak waarbij wangedrag door allochtone jongeren niet meer wordt getolereerd. Nieuwkomers moeten 'loslaten waar ze vandaan komen en onvoorwaardelijk kiezen voor Nederland" (PvdA-top zwakt notitie over integratie af, 23 januari 2009, *de Volkskrant*). In mei 2009 is Aboutaleb aanwezig op een herdenkingsdienst voor *folk hero* Pim Fortuyn en bevestigt wederom enkele elementen van de dominante morele code: "Ik ben hier uit eerbied voor hem en waarvoor hij heeft gestaan. Er is maar één gevecht in een democratie en dat is het spel van het vrije woord" (Fortuyn herdacht, 7 mei 2009, *De Telegraaf*). Aboutaleb laat zich verder in het mediadiscours vaak in strenge bewoordingen uit over de criminaliteit en overlast (sociale problemen) die Marokkaans-Nederlandse jongeren zouden plegen en krijgt hiermee veel waardering en sympathie van de dominante culturele meerderheid (Aboutaleb keurt met politie eteraanpak, 14 augustus 2009, *De Telegraaf*; Geen onveilige wijk meer over vijf jaar, 25 november 2009, *De Telegraaf*). Volgens fractievoorzitter Ronald Sørensen van Leefbaar Rotterdam is Aboutaleb "een representant van de groep die vervelende Marokkanen aanpakt" (De polsslag van Rotterdam, 5 december 2009, *de Volkskrant*).

Maar in twee andere gevallen wordt hem weer verweten niet genoeg op te treden tegen antisemitisme. De PVDA, Leefbaar Rotterdam, VVD en het CIDI vallen Aboutaleb aan wanneer hij niet hard ingrijpt bij een Gaza-demonstratie in januari 2009 en een demonstratie van Feyenoord-supporters een maand later in het centrum van Rotterdam. Tijdens deze demonstraties worden leuzen geroepen als "Hamas, Hamas, joden aan het gas" en wordt Aboutaleb uitgemaakt voor "vuile kankerjood" (Jodenhaters wacht alsnog onderzoek, 16 januari 2009, *De Telegraaf*; Aboutaleb wil videobeelden Feyenoord-rel, 23 februari 2009, *De Telegraaf*; Joodse instelling wil vervolging hooligans, 26 februari 2009, *de Telegraaf*).

7.3 Khadija Arib: de ‘moslimfeministe’

PVDA-Kamerlid Khadija Arib wordt in de media neergezet als *folk saint* vanwege haar strijd tegen de onderdrukking van de (moslim)vrouw (Tegen wil en dank, 24 december 2004, *De Telegraaf*; Nederlanders zijn tevreden, 10 januari 2005, *de Volkskrant*; Nederland onderdrukt Marokkaanse vrouw, 18 mei 2005, *de Volkskrant*; Kamer: zorg ontzeggen aan vrouw is strafbaar, 28 juli 2007, *de Volkskrant*). Vrouwenonderdrukking is zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt een element dat enkele *folk devils* is verweten. Khadija Arib wordt in de media verder beschreven als een “boegbeeld voor de Marokkaanse vrouw” (Geen burqua, geen bikini, 29 april 2006, *de Volkskrant*) en een “voorbeeld van emancipatie en integratie voor veel moslimmeiden” (Fadoua Bouali Verpleegkundige PvdA, 12 oktober 2006, *de Volkskrant*). Echter staat zij naast het proces van *role modelling* een korte tijd bloot aan het proces van *othering* wanneer zij in het mediadiscours wordt aangevallen op haar lidmaatschap van een werkgroep die adviseert aan de onafhankelijke Raad voor de Mensenrechten in Marokko en dus indirect de Marokkaanse koning:

‘De werkgroep adviseert over een nieuw migratiebeleid voor Marokko. Dat is hard nodig. Kijk naar de ellende voor in het buitenland achtergelaten Marokkaanse vrouwen die geen kant op kunnen, omdat ze geen paspoort hebben. Ik ben hartstikke trots op dit werk, ik ben aan niemand verantwoording schuldig (‘Ik sta niet op koning Mohammeds loonlijst’, 5 maart 2007, de Volkskrant).

De VVD en de PVV eisen opheldering van premier Balkenende en de PVDA stelt een onderzoek in naar het adviseurschap van Arib bij de werkgroep (Onderzoek naar Kamerlid PVDA, 5 maart 2007, *de Volkskrant*; PvdA checkt adviesfunctie Kamerlid Arib, 5 maart 2007, *De Telegraaf*). Na enkele dagen onderzoek wordt niet meer aan de loyaliteit en integriteit van Arib getwijfeld en mag ze haar werkzaamheden voortzetten (PVDA: niks mis met Arib, 7 maart 2007, *de Volkskrant*). Er blijkt geen sprake van te zijn van ongewenste ‘buitenlandse invloeden’ en uiteindelijk behoudt de hele Kamer, behalve de PVV, het vertrouwen in Arib (Kamer als een man achter Khadija Arib, 9 maart 2007, *De Telegraaf*). Vervolgens gaat de *role modelling* verder en wordt zij positief weergegeven als bevestiger van de dominante morele code. Zo strijdt zij tegen gedwongen huwelijken, ontvoeringen, eengerelateerd geweld en besnijdenissen van en tegen moslimmeisjes (Meldpunt uitgehuwelijkte meisjes, 24 september 2008, *de Volkskrant*; PvdA eist hardere aanpak eerwraak, 28 oktober 2008, *De Telegraaf*; Kamer: schoolarts moet besnijdenis bestrijden, 26 januari 2009, *de Volkskrant*). Ook stelt zij dat “iedere vorm van *sharia* (islamitische wetgeving) onacceptabel” is, wanneer duidelijk wordt dat sommige moslims informele huwelijken sluiten (Versneld onderzoek naar shariarechtspraak, 4 september 2009, *de Volkskrant*).

7.4 Nebahat Albayrak: de Turkse staatssecretaris

Een ander PVDA-Kamerlid, de Turks-Nederlandse Nebahat Albayrak, laat zich in het begin van de onderzoeksperiode uit over radicale moslims:

“Er zit in dit land een stel radicale idioten dat zich verschuilt achter mijn geloof. Hun opvattingen staan zo haaks op mijn beleving van de islam, dat ik vind dat de ‘mainstream’ moslims zich hierover moeten uitspreken” (Tegen wil en dank, 24 december 2004, De Telegraaf).

Net als Arib bevestigt zij het element van vrouwenemancipatie als element van de dominante morele code door haar strijd tegen eerwraak en polygamie (Albayrak treedt op tegen polygamie, 24 september 2008, *de Volkskrant*; Tweede Kamer gaat eerwraak aanpakken, 9 februari 2005, *De Telegraaf*) en de elementen vrijheid, gelijkheid en tolerantie wanneer zij opkomt voor homoseksuele echtparen die kinderen willen adopteren (Adoptie door homopaar verruimen, 10 maart 2005, *de Volkskrant*). Eind 2006 ontstaat er commotie rondom enkele Turkse politici die de Armeense genocide ontkennen. De dominante culturele meerderheid wil onomwonden van Turkse Nederlanders weten dat zij de dominante morele code delen, waarin geen plaats lijkt voor ontkenning van genocide ('Moet een Turks Kamerlid heiliger zijn', 26 september 2006, *de Volkskrant*; 'Zwijgen Turkse Kamerleden is onacceptabel', 28 september 2006, *de Volkskrant*). Ook Albayrak komt met haar rug tegen de muur te staan:

'Het is bizar. Het lijkt wel of ik permanent loyaliteitsexamen moet doen. Ik neem gewoon het PvdA-standpunt in.' Nebahat Albayrak, op haar 2de uit Turkije gekomen, had nooit veel nagedacht over de Turkse massamoord op de Armeniërs in 1915. Maar nu is er geen ontkomen meer aan. Ze staat nummer twee op de PvdA-lijst, achter Wouter Bos. Drie kandidaat-Kamerleden van Turkse afkomst zijn van de CDA- en PvdA-lijsten geschrapt omdat ze niet wilden erkennen dat het in 1915 om genocide ging, iets wat hun partijen wel doen. Dus moet ze kleur bekennen. Honderden e-mails heeft Albayrak gekregen: Armeniërs eisen dat ze de genocide volmondig erkent, Turkse Nederlanders noemen haar juist landverraadster (Armeense kwestie zit Albayrak op de hielen, 4 oktober 2006, de Volkskrant).

Begin 2007 wordt zij de nieuwe staatssecretaris van Justitie en lijkt het loyaliteitsexamen zich voort te zetten als zij door de PVV (net als Ahmed Aboutaleb) wordt aangevallen op haar dubbele nationaliteit en haar hiermee ogenschijnlijke loyaliteit aan buitenlandse mogendheden. De motie van wantrouwen wordt tegen haar en Aboutaleb als bewindspersonen ingediend voordat zij maar ook enig debat in de Tweede Kamer hebben gevoerd (Nebahat Albayrak PVDA Justitie, 15 februari 2007, *de Volkskrant*; Tumult in Kamer: PVV ziet niks in 'Turkse' Albayrak, 16 februari 2007, *de Volkskrant*). Een dergelijke motie geldt als een novum in de Nederlandse staatsrechtelijke geschiedenis. Ook de VVD en de SP zijn het met de strekking van de motie eens. Volgens Mark Rutte van de VVD zou "het Albayrak sieren als zij haar Turkse nationaliteit opgeeft" (Ook VVD tegen dubbel paspoort bewindsliden, 2 maart 2007, *De Telegraaf*) en volgens SP-leider Jan Marijnissen zou dat "een dikke extra plus zijn" (Marijnissen: één paspoort leden kabinet, 31 maart 2007, *De Telegraaf*). Als staatssecretaris wordt Albayrak verder gepresenteerd als modelmoslim. Zij wil bijvoorbeeld de binnen de dominante culturele meerderheid ongebruikelijke neef-nichthuwelijken verbieden (Huwelijk van neef en nicht verboden, 18 september 2009, *de Volkskrant*; Huwelijk nicht en neef straks taboe, 18 september 2009, *De Telegraaf*). Ook in de discussie omtrent het niet opstaan voor de rechter door Enait, verdedigt Albayrak de dominante morele code door te dreigen met wettelijke maatregelen indien de Nederlandse Orde van Advocaten zelf geen regelgeving opstelt die advocaten verplicht op te staan voor de rechter (Advocaat staat niet op voor rechter, 15 december 2009, *de Volkskrant*).

7.5 Ahmed Marcouch: de sheriff van klein-Marokko

Overall waar problemen zijn met Marokkaanse jongeren duikt Marcouch op. Nog steeds en meestal op verzoek van andere probleemwijken. Inmiddels kent heel Amsterdam hem en staat hij te boek als 'bruggenbouwer', een soort Ahmed Aboutaleb, maar dan meer van de straat. En net als de wereldberoemde Marokkaanse wethouder van Amsterdam praat Marcouch als een gieter: veelwelzijnsjargon, onnavolgbare beeldspraak en van enthousiasme niette stuiten, afgelopen zaterdag nog voor de landelijke migrantenomroep (Een echte bruggenbouwer, de Aboutaleb van de straat, 7 maart 2006, de Volkskrant).

Bij zijn aanstelling in april 2006 als stadsdeelvoorzitter van het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart, gaat Ahmed Marcouch direct de strijd aan met 'radicaliserende' moslimjongeren (De muur tussen Amsterdam-Zuid en Slotervaart, 23 september 2006, de Volkskrant). Marcouch laat duidelijk weten dat hij negatief staat tegenover de deviante salafistische morele code:

Op het August Allebéplein, roemrucht vanwege de rellen in 1998, ziet Marcouch ze lopen, de Samir-look-alikes, zoals hij ze noemt. Wat kleding en haardracht betreft kopieën van terreurverdachte Samir A. Eentje, begin twintig, wordt begeleid door een geheel verpakte jonge vrouw, die een paar meter voor hem uitloopt. 'De meesten ken ik', zegt Marcouch. 'En het zijn er geen twee. Ik vrees dat we het over enige tientallen moeten hebben in Overtoomse Veld. Je ziet hun groep groter worden. Ze verachten me en bestoken de imam met briefjes, dat hij niet streng genoeg in de leer zou zijn' (De muur tussen Amsterdam-Zuid en Slotervaart, 23 september 2006, de Volkskrant)

In Slotervaart, ook wel bekend als Klein-Marokko, pakt hij criminele en overlastgevende Marokkaans-Nederlandse jongeren, of in zijn bewoordingen "tuig", "criminelen" en "etterbakken", hard aan. Dit levert hem veel waardering in het publieke debat op, maar maakt hem omstreden onder Marokkaanse Nederlanders (Straatagent is soft optreden beu, 17 oktober 2007, de Volkskrant; Onzekere tieners of toch een groep etterbakken?, 20 oktober 2007, de Volkskrant). Ook levert hij kritiek op de wijze waarop Marokkaans-Nederlandse vaders hun kinderen opvoeden (Marcouch gemeden door boze vaders, 19 december 2007, De Telegraaf). Marcouch wordt in het rijtje van de "vrijzinnige partijprominenten" van de PVDA geschaard (Meteen een NSB'er, 12 juni 2007, de Volkskrant) en pleit ervoor dat de 5 meiviering ook in het teken komt te staan van "de bescherming van de kernwaarden van de Nederlandse samenleving ('Wilders net zo fout als radicale moslims', 30 april 2007, De Telegraaf). Verder vindt hij dat "stellen die nog onvoldoende 'geïntegreerd' zijn in de Nederlandse samenleving", duidelijk moet worden gemaakt "dat het onverstandig is meteen een groot gezin te willen" ('Alleen groot gezin bij integratie', 5 september 2007, De Telegraaf).

Marcouch komt ook uitdrukkelijk op voor de rechten van homoseksuele moslims, waarmee hij de elementen van de dominante morele code als de vrijheid, gelijkheid en tolerantie bevestigt. Zo spreekt hij een menigte van Marokkaans-Nederlandse homoseksuelen toe, op een feest in het gebouw van het COC in Amsterdam, om homoseksualiteit in de moslimgemeenschap onder de aandacht te brengen (Homo-Suikerfeest: filmen verhinderd, 6 oktober 2008, de Volkskrant). Marcouch gaat nog een stap verder als hij voorstelt om de botentocht van de Gay Pride te laten beginnen op de Sloterplas in Slotervaart ('Haal Gay Pride naar Sloterplas', 31 maart 2009, De Telegraaf). Het startschot zou gegeven moeten worden door fractievoorzitter André Rouvoet van de ChristenUnie. Ook wil hij dat er een homocafé in Slotervaart komt (Marcouch is steun achterban kwijt, 11 november 2009, de Volkskrant).

Marcouch, die soms woedende reacties krijgt uit zijn eigen islamitische achterban vanwege zijn inzet voor homo-emancipatie ("ze wensen me soms de hel toe"), zegt in het interview dat homoseksualiteit niet mag worden afgekeurd. "Geïmporteerde tradities mogen de Nederlandse verworvenheden niet teniet doen. Tolerantie mag geen onverschilligheid zijn" ('Haal Gay Pride naar Sloterplas', 31 maart 2009, De Telegraaf).

Marcouch krijgt het CDA op zijn dak wanneer hij minister-president Jan Peter Balkenende verwijt niet voorop te lopen "bij het bestrijden van intolerantie van moslims tegen homo's" (CDA boos op 'homovoorvechter' Marcouch, 9 april 2009, *De Telegraaf*). In zijn stadsdeel Slotervaart stel Marcouch dan ook een homonota op die de rechten van homo's moet beschermen en moet zorgen voor meer acceptatie (Vragen aan Ahmed Marcouch, 10 april 2009, *De Telegraaf*).

Marcouch zorgt tevens zo nu en dan voor verwarring wanneer hij uitspraken doet die niet passen in zijn toegewezen rol als modelmoslim. Op de momenten waarop Marcouch de dominante morele code niet duidelijk lijkt te steunen en/of ruimte biedt voor deviante morele codes treedt het proces van *othering* in werking:

De Amsterdamse stadsdeelvoorzitter Ahmed Marcouch (PvdA) ligt onder vuur van het CDA, nu blijkt dat hij een bewonderaar is van de omstreden geestelijk leider van de internationale beweging de Moslim Broederschap, Youssouf Al Qardawi. Volgens Marcouch is Al Qardawi een 'boegbeeld in de islamitische samenleving' en 'een korangeleerde en een grote wetenschapper'. Limmen: "Ik wil voorop stellen dat wij veel waardering hebben voor het goede werk dat Marcouch in Slotervaart verricht. Maar ik kan deze teksten niet rijmen met wat wij in Amsterdam proberen te bereiken. Deze Al Qardawi is beslist niet gericht op integratie van moslims, integendeel. Hij pleit voor een separate samenleving voor moslims, rechtvaardigt de zelfmoordaanslagen in de bezette gebieden en is een van de aanstichters van de Deense cartoonrellen." (Marcouch onder vuur, 16 april 2007, De Telegraaf)

Dit proces van *othering* doet zich ook voor wanneer Marcouch het weigeren van het schudden van handen door enkele straatcoaches in Slotervaart niet afkeurt en daarmee ogenschijnlijk een deviante morele code accepteert (Cohens uitspraak leidt tot onrust in Slotervaart, 21 februari 2008, *de Volkskrant*; Handen schudden slijt fractie PvdA, 5 maart 2008, *De Telegraaf*). Marcouch wordt ook aangevallen in het islamdiscours wanneer hij pleit voor islamlessen op openbare basisscholen om leerlingen weg te houden van het islamitisch weekendonderwijs dat de integratie zou tegenwerken. In het debat dat vervolgens ontstaat, wordt Marcouch herinnerd aan de dominante morele code waarin de scheiding van kerk en staat zou zijn opgenomen (Marcouch: islamlessen voor goed burgerschap, 21 juni 2008, *de Volkskrant*).

7.6 Besluit: tussen folk devil en folk hero?

De *folk devil* is, zoals blijkt uit het vorige hoofdstuk, een duidelijke sociale type binnen het islamdiscours in de media. Van de *folk devils* worden namelijk alleen de slechte eigenschappen sterk weergegeven en uitvergroot. Zoals uit vorenstaande paragrafen blijkt, is de *folk saint* een wat complexere sociale type. Enerzijds worden prominente moslimindividuen op de momenten dat zij de dominante morele code accepteren of uitdragen, via het proces van *role modelling* neergezet als modelmoslims, waar andere moslims in Nederland een voorbeeld aan zouden moeten nemen. Anderzijds staan zij op de momenten dat zij de dominante morele code niet of slechts deels accepteren of uitdragen weer bloot aan het proces van *othering*. Deze *folk saints* doen dus (nog) niet alles goed en zijn niet de ogenschijnlijke eenduidige tegenhangers van de *folk devils*. Wat is de *folk saint* dan wel?

Deze vraag heb ik in deze scriptie helaas niet kunnen beantwoorden. Voor dit antwoord is meer onderzoek nodig dan binnen deze scriptie mogelijk was. Wel doe ik een poging tot een kleine eerste aanzet. De plaats van de *folk saint* binnen het islamdiscours wordt mijns inziens duidelijk wanneer het sociale type van de *folk hero* in ogenschouw wordt genomen. Een *folk hero* is namelijk wel de eenduidige tegenhanger van de *folk devil*. De *folk hero* is de belichaming van de cultuur en identiteit van een bepaalde groep, die dient ter bescherming van deze groeps cultuur en –identiteit. De *folk hero* biedt de groepsleden “*models of behaviour*” (Roberts, 1990). Een *folk hero* (in Nederland wellicht Pim Fortuyn en Theo van Gogh) maakt dus deel uit van de dominante culturele meerderheid en staat dus alleen bloot aan het proces van *role modelling*, waardoor hij de duidelijke *visible reminder of what we should be* wordt voor de leden van deze meerderheid. Hierin schuilt dan ook het verschil met de *folk saint*. De *folk saint* staat daarentegen zowel bloot aan het proces van *role modelling* als aan het proces van *othering*. De samenkomst van deze processen bij één individu of een gemeenschap maakt dit interessant. Het roept namelijk vragen op naar de effecten van *othering* en *role modelling* op deze prominente moslims en in het bijzonder naar de effecten van deze twee processen in het islamdiscours op moslimjongeren en de gehele moslimgemeenschap in Nederland. In hoeverre staan zij bloot aan *othering*, *role modelling* of beide conflicterende labelingsprocessen tegelijkertijd? In hoeverre dragen deze processen bij aan de sociale insluiting en uitsluiting van moslimjongeren in Nederland? In hoeverre zorgen deze labelingsprocessen voor conflicten binnen de moslimgemeenschap en tussen de moslimgemeenschap en de dominante culturele meerderheid? En wie zijn eigenlijk de *folk devils* en *folk saints* in de ogen van de moslimgemeenschap? Deze vragen bieden mogelijkheden voor vervolgonderzoeken, waar een duidelijke maatschappelijke en wetenschappelijke behoefte aan is.

Deel IV
Besluit

8 Van polderen naar polariseren

8.1 Sociale habitat: pre-Van Gogh

Concluderend kan worden gesteld dat Nederland vanaf 2000 tot en met de moord op Van Gogh inderdaad beschikte over de geëigende sociale habitat voor een *moral panic* over moslims. Er zijn twee specifieke oorzaken te noemen die de sociale habitat voor de moral panic na de moord op van Gogh hebben helpen creëren: 9/11 en de moord op Pim Fortuyn. Deze specifieke oorzaken maken deel uit van dezelfde web van sociale angsten en ressentiment die heersten in Nederland in het afgelopen decennium, namelijk islamofobie dat past binnen *culture of fear* en beperking van vrijheid om de veiligheid te vergroten dat weer past binnen een *risk society*. Vanaf de aanslagen op de Verenigde Staten van Amerika op 11 september 2001, worden moslims als sociaal deviant ten opzichte van de dominante culturele meerderheid weergegeven: zij dragen sluiers, belemmeren vrouwenemancipatie, zijn voor censuur, tegen homoseksualiteit, joden en het Westen, bidden in deviante gebedshuizen en onderwijzen hun kinderen een andere morele code dan die van de dominante meerderheid. Moslims worden daarnaast in de media weergegeven als oorzaak van enkele sociale problemen zoals extremisme, terrorisme, buitenlandse invloeden en haatzaaiende en 'integratiebelemmerende' imams. Tevens is gebleken dat er in Nederland sprake is van 'collectieve gedragingen' in de vorm van 'roddels' over moslims, 'lastercampagnes' tegen imams en een 'collectieve waan' met betrekking tot de dreiging van extremisme en terrorisme in Nederland. De afwezigheid van invloedrijke sociale bewegingen en hun rol als voeders van *moral panics*, wordt volledig opgevangen door de aanwezigheid van handelaren in angst, c.q. *moral entrepreneurs*, de politiek (Pim Fortuyn als *folk hero* en zijn moord als key-event) en de media als *prime beneficiaries*.

8.2 Moral panic: post-Van Gogh

Na de moord op Van Gogh komen de elementen van de sociale habitat van 2000 tot en met 2004 tot vluchtig tot explosie (*volatility*), waarin de moslim wordt weergegeven als de *folk devil*. De maatschappelijke reactie en onrust na de moord op Van Gogh zijn volledig te verklaren vanuit de *moral panic*-benadering. Een toenemende bezorgdheid (*concern*) over moslims en de islam in Nederland, zet zich na de moord op Van Gogh, door onder andere het ten tonele verschijnen van Mohamed B. en de Hofstadgroep, om in een vijandigheid (*hostility*) jegens de hele groep. In een paniekreactie worden moskeeën en islamitische basisscholen doelwitten. 'Radicaliserende' moslimjongeren en orthodoxe moslims worden in het publieke debat gezien als verdachten, totdat hun onschuld is bewezen. Gedragingen van moslims worden steeds meer bestempeld als immoreel, schadelijk en/of symptomatisch. Daarnaast dienen alle moslims onomwonden aan te tonen waar hun loyaliteit ligt en waartoe zij willen behoren: binnen de samenleving, de 'Wij'-groep, of buiten de samenleving, de 'Zij'-groep? De dominante culturele meerderheid is het eens over de dreiging van de islam en moslims voor de dominante morele code (*consensus*) en reageert misplaatst en overdreven. Er ontstaat een veelheid aan toespraken, preken, onderhandelingen, debatten en dergelijke, gericht op de morele grenzen van de samenleving. De bestrijders van deze dreiging, waaronder de politiek en *moral entrepreneurs*, worden meer bevoegdheden, middelen, ruimte en vrijheden toegekend om de *suitable enemies* aan te pakken. Het kabinet komt met een waslijst aan maatregelen en de Tweede Kamer vult deze verder aan. Deze maatschappelijke reactie richt zich disproportioneel op

alle moslims en in het bijzonder op de orthodoxe moslims als wolven in schaapskieren (*disproportionality*). De disproportionaliteit van de reactie wordt duidelijk als een vergelijking wordt getrokken met reacties op andere dreigingen zoals: linksextremisme, dierenrechtenextremisme, rechtsextremisme en hooliganisme. De misplaatste maatschappelijke reactie wordt ook gevoed door het gebrek aan informatie over de grootte van de groep orthodoxe of extremistische moslims, de scheiding tussen deze groepen en de dreiging die ervan uitgaat. Door het proces van *convergence* wordt de angst voor het islamitisch extremisme gekoppeld aan andere al bestaande angsten en problemen die betrekking hebben op moslims, zoals de alombekende ‘mislukte integratie’ in Nederland, werkloosheid, armoede, schooluitval en criminaliteit. De moslim is in het islamdiscours de nieuwe *folk devil*. De verwachte plotselinge afname van de paniek zoals deze zich voordeed bij *moral panics* in de jaren ‘60 en ‘70 blijft uit. Zoals Cohen voor het huidige tijdperk voorspelt is er steeds meer sprake van permanente *moral panics* waarin de mate van paniek gericht op één en dezelfde groep plotseling kan toe- of afnemen. De zogenaamde sluimerende “radicalisering van moslimjongeren” en andere ‘zorgwekkende’ gebeurtenissen zorgen ervoor dat het web van sociale angsten voor de islam en moslims na de moord op Van Gogh blijft bestaan en dat hierdoor het einde van de *moral panic* inderdaad moeilijk te duiden is. Verder verklaart de *moral panic*-benadering mijns inziens de vorenstaande maatschappelijke reactie op de moord op Van Gogh beter dan de cultureel traumabenadering. De cultureel traumabenadering geeft ten eerste te weinig gewicht aan de sociale constructie van de werkelijkheid en de actoren die hun invloed hierop uitoefenen en hiermee de bezorgdheid negatief doen escaleren met een misplaatste maatschappelijke reactie als gevolg. Een ander probleem met de cultureel traumabenadering is dat het uitgaat van een ‘cultureel weefsel’. Echter ontbreekt het in de afgelopen tien jaar in Nederland juist aan een dergelijk cultureel weefsel. Een dergelijk weefsel bestaat slechts als notie in het islamdiscours in de media. De dominante culturele meerderheid is het echter niet eens over een eenduidige morele code en is in het afgelopen decennium op zoek geweest naar de Nederlandse identiteit.

8.3 Folk devils

De hedendaagse ‘permanente’ *moral panic* over moslims, die wordt gedragen door een web van sociale angsten, zorgt voor enkele interessante ontwikkelingen rondom de *folk devils*. De afwijzing, vanuit de dominante culturele meerderheid, van de deviante morele code van moslims door moslims (en prominente moslims in het bijzonder) in het islamdiscours in de media te *otheren* als *folk devils* heeft duidelijk een negatief effect op sociaal devianten. Van enkele moslims worden in het islamdiscours in de media alleen de negatieve kanten belicht en hun gedragingen worden langs andere, strengere maatstaven gelegd. Hierdoor lijken zij positieve eigenschappen te ontberen. Aan hen worden alleen negatieve attributen toegekend en hen wordt verweten moraliteit (lees: moraliteit van de dominante culturele meerderheid) te ontberen. Verder lijkt de dominante culturele meerderheid in de bevestiging van de deviante morele code (die *niet* behoort tot de Nederlandse identiteit) via de *othering* van *folk devils*, tegelijkertijd de eigen morele code te bevestigen. De dominante culturele meerderheid definieert op deze manier de eigen cultuur en identiteit, *the Self*, door de moslim als *the Other* te definiëren. Wat de gevolgen zijn van de *role modelling* en *othering* voor *folk saint* is in dit onderzoek helaas niet duidelijk geworden.

8.4 Besluit van het besluit

Folk devils worden door *moral panics* beknot in hun vrijheid om invulling te geven aan hun eigen leefwereld binnen de grenzen van de wet. De uitdaging van vreedzame culturele co-existentie in onze hedendaagse multiculturele samenleving is om de scheidslijn tussen goed en kwaad te baseren op de wet en niet op een etnocentrische niet-gecodificeerde morele code. De Nederlandse wet maakt een duidelijk onderscheid tussen enerzijds 'gematigde', orthodoxe, fundamentalistische en radicale moslims (devianten) en anderzijds extremistische moslims (criminelen). Het doet er niet toe (of het zou er niet toe moeten doen) of sociale actoren in hun doen en laten, zich laten inspireren door een deviante morele code, terug willen grijpen naar eeuwenoude tradities, de wortel of de *salaf* of het fundament van een ideologie willen herstellen. Wat er wel toe doet is of deze sociale actoren zich aan de democratisch tot stand gekomen wet houden. Het is vanuit een labellingsperspectief tevens verstandig en 'maatschappijconstructief' om te spreken van 'extremisten' als men spreekt over de maatschappijdestructieve, criminele, islamitische, fanatistische leden van Al-Qa'eda of de schimmige Hofstadgroep en niet over 'orthodoxe', 'radicale' of 'fundamentalistische' moslims. Het doel hiervan is niet om over mensen te oordelen of hen in hokjes te plaatsen, maar slechts om een groep burgers te ontdoen van een crimineel stigma. Op deze manier waarborgt men namelijk het onderscheid met de 'gematigden', de orthodoxen en constructieve activisten en voorkomt men generalisering, stigmatisering en voornamelijk criminalisering van deviante groeperingen in de samenleving. Het maken van onderscheid en het labelen als extremist laten we op deze manier over aan de rechter. Een ieder in de samenleving, van Ahmad Salam tot Rita Verdonk en van Fawaz Jneid tot Geert Wilders krijgt zodoende de ruimte te streven zijn of haar leven of samenleving naar wens in te richten, hoe deviant zijn of haar ideologie ook is, mits uiteraard de grenzen van de wet gerespecteerd blijven. Ter afsluiting van mijn scriptie geef ik u nog clichématig een mooi citaat mee uit 1911 (zie het meer als een ode aan de clichés):

"It is somewhat difficult for us to recognize that the value which we attribute to our own civilization is due to the fact that we participate in this civilization, and that it has been controlling all our actions since the time of our birth; but it is certainly conceivable that there may be other civilizations, based perhaps on different traditions and on a different equilibrium of emotion and reason which are of no less value than ours, although it may be impossible for us to appreciate their values without having grown up under their influence."

Franz Boas

Amerikaanse antropoloog

- AIVD (2004). *Van dawa tot jihad. De diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*. Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- AIVD (2007-I). *Jaarverslag 2007*. Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- AIVD (2007-II). *Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*. Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- AIVD (2009). *Homepage. AIVD-missie*. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
<https://www.aivd.nl/onderwerpen/over-de-aivd/de-missie-van-de>. Geraadpleegd op 14 juni 2009.
- Allan, S. (2006). Series editor's foreword. In: Critcher, C. (red.), *Critical readings: moral panics and the media* (2006), p. xi-xiii. Maidenhead: Open University Press.
- Al-Mubarakpuri, S. (2002). *The sealed nectar. Biography of the noble prophet*. Riyadh: Darussalam.
- Bakker, P. & Scholten, O. (2007). *Communicatiekaart van Nederland. Overzicht van media en Communicatie (6^e druk)*. Amsterdam: Kluwer.
- Barker, R. (2001). Radicalism. In: *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, 19, p. 12723-12725. Oxford: Elsevier Science.
- Beck, H. (2002). *Islam in hoofdlijnen*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.
- Beck, U. (1992). *Risk society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, U. (1999). *World risk society*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2002). The terrorist threat. World risk society revisited. In: *Theory, Culture & Society*, 19 (4), p. 39-55.
- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: studies in the sociology of deviance*. New York: Macmillan.
- Ben-Yehuda, N. (2009). Foreword: *Moral panics – 36 years on*. In: *The British Journal of Criminology*, 49 (1), p. 1-3.
- Berg, B. L. (2007). *Qualitative research methods for the social sciences (6th edition)*. Boston: Pearson Education.

- Brasher, B. E. (2001). Introduction. In: Brasher, B. E. (red.). *Encyclopedia of fundamentalism*, p. xv-xviii. Routledge: New York.
- Bregman, M. (Producent), De Palma, B. (Regisseur). (1983). *Scarface* [Speelfilm]. Verenigde Staten: Universal Studios.
- Buijs, F. J. (2002-I). *Democratie en terreur*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Buijs, F.J. (2002-II). Politiek geweld. Bedreiging en uitdaging. In: van Holsteyn, J. & Mudde, C. (red.), *Democratie in verval?*, p. 181-200. Amsterdam: Boom.
- Buijs, F. J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buikhuisen, W. (1965). *Achtergronden van nozemgedrag*. Assen: Van Gorcum.
- CBS (2007-I). *Ruim 850 duizend islamieten in Nederland (Webmagazine)*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2007/2007-2278-wm.htm> (geraadpleegd op 7 mei 2009).
- CBS (2007-II). *Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen. <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/ACE89EBE-0785-4664-9973-A6A00A457A55/0/2007k3b15p48art.pdf> (geraadpleegd op 4 maart 2009).
- CBS Statline (2009). *Media en ICT; gebruik televisie, krant, pc en internet*. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen. <http://statline.cbs.nl/StatWeb> (geraadpleegd op 26 februari 2009).
- Christie, N. (1986). Suitable enemy. In: Bianchi, H. & Van Swaaningen, R. (red.), *Abolitionism. Towards a non-repressive approach to crime*, p. 42-54. Amsterdam: Free University Press.
- Cohen, S. (1972). *Folk devils and moral panics. The creation of the Mods and Rockers*. London: MacGibbon & Kee.
- Cohen, S. (2002). *Folk devils and moral panics. The creation of the Mods and Rockers (3rd edition)*. London: Routledge.

- Collins Cobuild (2001). *English dictionary for advanced learners*. Glasgow: HarperCollins Publishers.
- Critcher, C. (2005). Introduction. More questions than answers. In: Critcher, C. (red.), *Critical readings: moral panics and the media* (2006), p. 1-24. Maidenhead: Open University Press.
- De Haan, W. (2007). Morele paniek of cultureel trauma? Over de betekenis en de gevolgen van de moord op Theo van Gogh. In: *Tijdschrift voor Criminologie*, 49 (3), p. 252-264.
- Downes, D. & Van Swaaningen, R. (2007). The road to Dystopia? Changes in the penal climate of the Netherlands. In: Tonry, M. & Bijleveld, C. (red.), *Crime and Justice in the Netherlands*, p. 31-71. Chicago: Chicago University Press.
- Fairclough, N. (1995). *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Franko Aas, K. (2007). *Globalization and crime*. London: Sage Publications.
- Fulcher, J. & Scott, J. (1999). *Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Furedi, F. (1997). *Culture of fear. Risk-taking and the morality of low expectation*. London: Cassell.
- Furnish, T. R. (2001). Islamic fundamentalism. In: Brasher, B. E. (red.). *Encyclopedia of fundamentalism*, p. 235-239. Routledge: New York.
- Garland, D. (2008). On the concept of *moral panic*. In: *Crime, Media & Culture*, 4 (1), p. 9-30.
- Goode, E. (1992). *Collective behavior*. Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich.
- Goode, E. & Ben-Yehuda, N. (1994). *Moral panics. The social construction of deviance*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J. & Roberts, B. (1978). *Policing the crisis. Mugging, the State, and law and order*. London: Macmillan.
- Harcup, T. & O'Neill, D. (2001). What is news? Galtung and Ruge revisited. In: *Journalism Studies*, 2 (2), p. 261-280.
- Hier, S. (2003). Risk and panic in late modernity. Implications of the converging sites of social anxiety. In: *British Journal of Sociology*, 54 (1), p. 3-20.
- Hier, S. (2008). Thinking beyond *moral panic*. Risk, responsibility, and the politics of moralization. In: *Theoretical Criminology*, 12 (2), p. 173-190.

- Hunter, D. H. (1990). Fundamentalism in its global contours. In: Cohen, N. J. (red.). *The fundamentalist phenomenon*, p. 56-72. Grand Rapids: Eerdmans Publishing Company.
- Jansen, J. J. G. (1997). *The dual nature of Islamic fundamentalism*. London: Hurst.
- Jansen, J. J. G. (1998). *Nieuwe inleiding tot de islam*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Jansen, J. J. G. (2003). *God heeft gezegd: terreur, tolerantie en de onvoltooide modernisering van de islam*. Amsterdam: Augustus.
- Jansen, J. J. G. (2005). Hoeveel. In: *Hoe nu verder: 42 visies op de toekomst van Nederland na de moord op Theo van Gogh*, p. 70-76. Utrecht: Spectrum.
- Jansen, J. J. G. (2008). *Islam voor varkens, apen, ezels en andere beesten*. Amsterdam: Van Praag.
- Jewkes, Y. (2004). *Media & crime*. London: Sage Publications.
- Kitzinger, J. (2004). *Framing abuse*. London: Pluto Press.
- Lemert, E. M. (1967). *Human deviance, social problems and social control*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Lemke, J. (1995). *Textual politics. Discourse and social dynamics*. London: Taylor & Francis.
- Loader, I. & Sparks, R. (2002). Contemporary landscapes of crime, order and control. In: Maguire, M., Reiner, R. & Morgan, R. (red.), *The Oxford Handbook of Criminology* (3rd edition), p. 83-111. Oxford: Oxford University Press.
- Macionis, J.J. & Plummer, K. (2002). *Sociology. A global introduction* (2nd edition). Harlow: Pearson Education Limited.
- Mak, G. (2005). *Gedoemd tot kwetsbaarheid*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.
- Marty, M. E. (2001). Religious fundamentalism. Cultural concerns. In: *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*, 19, p. 13119-13123. Oxford: Elsevier Science.
- Mautner, G. (2008). Analyzing newspapers, magazines and other print media. In: Wodak, R. & Krzyżanowski, M., *Qualitative discourse analysis in the social sciences*, p. 30-53. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mills, S. (1997). *Discourse*. London: Routledge

- Moore, D. & Valverde, M. (2000). Maidens at risk. 'Date rape drugs' and the formation of hybrid risk Knowledges. In: *Economy and Society*, 29 (4), p. 514-531.
- Muslim (2005). *Sahih Muslim*, volume 1, Book of Faith, no. 1. Beiroet: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah.
- Nielsen, J. S. (1992). *Muslims in Western Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- NMR (2009). *Homepage*. Nederlandse Moslim Raad. <http://www.nmronline.nl/>. Geraadpleegd op 13 mei 2009.
- NOM Print Monitor (2007-2008). *Gemiddeld bereik landelijke dagbladen*. Nationaal Onderzoek Multimedia, Amsterdam. http://www.nommedia.nl/docs/Persbericht%20NPM%202007-II%202008-I_bijlage.pdf. Geraadpleegd op 26 februari 2009.
- Openbaar Ministerie (2003). *Verklaring Volkert van der G.* http://www.om.nl/algemene_onderdelen/uitgebreid_zoeken/@126461/verklaring_volkert/. Geraadpleegd op 3 oktober 2009.
- Orthodoxie* (1990-1993). *Grote Winkler Prins. Encyclopedie*, 18, p. 5. Amsterdam: Elsevier.
- Phillips, N. & Hardy, C. (2002). *Discourse analysis. Investigating processes of social construction*. London: Sage Publications.
- Richardson, J. E. (2007). *Analysing newspapers. An approach from critical discourse analysis*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- RMO (1999). *Nationale identiteit in Nederland. Internationalisering en nationale identiteit*. Den Haag: SDU
- Roberts, J. W. (1990). *From trickster to badman. The black folk hero in slavery and freedom*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Ruigrok, N. (2005). *Journalism of attachment. Dutch newspapers during the Bosnian war*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Schinkel, W. (2007). *Denken in een tijd van sociale hypochondrie. Aanzet tot een theorie voorbij de maatschappij*. Kampen: Uitgeverij Klement.
- Sleegers, F. (2007) *In debat over Nederland. Veranderingen in het discours over de multiculturele samenleving en nationale identiteit*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Streib, H. (2007). Faith development and a way beyond fundamentalism. In: Timmerman, C., Hutsebaut, D., Mels, S., Nonneman, W. & Van Herck, W. (red.), *Faith-based radicalism. Christianity, islam and Judaism between constructive activism and destructive fanaticism*, p. 151-167. Brussel: P.I.E. Peter Lang.
- Sztompka, P. (2000). Cultural trauma. The other face of social change. In: *European Journal of Social Theory*, 3 (4), p. 449-466.
- Ter Haar, G. (2003). Religious fundamentalism and social change. A comparative inquiry. In: Ter Haar, G. & Busuttill J. J. (red.). *The freedom to do God's will. Religious fundamentalism en social change*, p. 1-24. London: Routledge.
- Ter Wal, J. (2007). The Netherlands. In: Triandafyllidou, A. & Gropas, R. (red.). *European immigration. A sourcebook*, p. 249-261. Aldershot: Ashgate.
- Thompson, K. (1998). *Moral panics*. London: Routledge.
- Tillekens, G. (1990). *Nuchterheid en nozems. De opkomst van de jeugdcultuur in de jaren vijftig*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Titscher, S., Meyer, M., Wodak, R. & Vetter, E. (2000). *Methods of text and discourse analysis*. London: Sage Publications.
- Van Dale (2005). *Van Dale. Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (14^e druk). Utrecht: Van Dale Lexicografie.
- Van Donselaar, J. & Rodrigues, P. R. (2002). *Monitor racisme en extreem-rechts. Vijfde rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Van Donselaar, J. & Rodrigues, P. R. (2004-I). *Monitor racisme en extreem-rechts. Zesde rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Van Donselaar, J. & Rodrigues, P. R. (2004-II). *Annex. Monitor racisme en extreem-rechts. Zesde rapportage: Ontwikkelingen na de moord op Van Gogh*. Amsterdam: Anne Frank Stichting.
- Van Swaaningen, R. (2005). Public safety and the management of fear. In: *Theoretical Criminology*, 9 (3), p. 289-305.

- Van Swaaningen, R. (2008). Culturele criminologie en het kritisch perspectief. In: Siegel, D., van Gemert, F., & Bovenkerk, F. (red.). *Culturele Criminologie*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Van Zoonen, L. (1991). *Moeten strijdende vrouwen zo grof zijn? De vrouwenbeweging en de media*. Amsterdam: Socialistiese Uitgeverij Amsterdam.
- Waddington, P. A. J. (1986). Mugging as a *moral panic*. A question of proportion. In: *The British Journal of Sociology*, 37 (2), p. 245-259.
- Welch, M. & Schuster, L. (2005). Detention of asylum seekers in the UK and US. Deciphering noisy and quiet constructions. In: Critcher, C. (red.). *Critical readings: moral panics and the media* (2006), p. 162-174. Maidenhead: Open University Press.
- Wodak, R. (2008). Introduction: Discourse studies – Important concepts and terms. In: Wodak, R. & Krzyżanowski, M., *Qualitative discourse analysis in the social sciences*, p. 1-29. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Young, J. (1971). The role of the police as amplifiers of deviancy. In: Cohen, S. (red.), *Images of Deviance*, p. 27–61. Harmondsworth: Penguin.
- Young, J. (2007). *The vertigo of late modernity*. London: Sage Publications.
- Young, J. (2009). *Moral panic*. It's origins in resistance, resentment and the translation of fantasy into reality. In: *British Journal of Criminology*, 49 (1), p. 4-16.

A

- Aanpak terreur moeizame strijd. (2005, 7 april) *De Telegraaf*.
- Aanslag in ons land verijdelt. (2003, 23 oktober) *De Telegraaf*.
- Aboutaleb: bijstand weg voor vrouw met boerka. (2006, 19 april) *De Telegraaf*, p. 3.
- Aboutaleb gaat klus afmaken in nieuw kabinet. (2007, 14 februari) *De Telegraaf*, p. 3.
- Aboutaleb keurt met politie etteraanpak. (2009, 14 augustus) *De Telegraaf*, p. 9.
- Aboutaleb roept moskee tot orde om geschriften. (2004, 16 april) *De Telegraaf*.
- Aboutaleb waarschuwt voor antisemitisme. (2006, 27 januari 2006) *de Volkskrant*, p. 3.
- Aboutaleb wil videobeelden Feyenoord-rel. (2009, 23 februari) *De Telegraaf*, p.3.
- Adoptie door homopaar verruimen. (2005, 10 maart) *de Volkskrant*, p. 2.
- Adres terrorist op zwarte lijst van overheid. (2001, 11 oktober) *De Telegraaf*.
- Advocaat staat niet op voor rechter. (2009, 15 december) *de Volkskrant*, p. 1.
- Advocaten vinden collega respectloos. (2008, 8 september 2008) *de Volkskrant*, p. 2.
- Afschuwelijk die doden, maar aanslag was terecht. (2001, 14 september) *de Volkskrant*, p. 4.
- Ahmed Aboutaleb. (2004, 13 november) *De Telegraaf*.
- Ajsja tekent cultureel dilemma. (2001, 13 februari) *de Volkskrant*, p. 2.
- AIVD had geen notie moordplan Van Gogh. (2004, 11 november) *De Telegraaf*, p. 1.
- AIVD staat voor bijna onmogelijke taak. (2004, 9 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- AIVD vreest infiltratie radicale islam. (2004, 24 december) *De Telegraaf*, p. 7.
- Alarm over lokale terreurnetwerken. (2005, 29 april) *De Telegraaf*.
- Albayrak treedt op tegen polygamie. (2008, 24 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Al Fourkaan'. (2004, 27 november) *De Telegraaf*, p. 5.
- 'Alleen groot gezin bij integratie'. (2007, 5 september) *De Telegraaf*, p. 9.
- Alleen in Nederland moskeeën doelwit van terreur. (2001, 25 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Alle imams steunen bedreigde Aboutaleb. (2004, 9 december) *De Telegraaf*.
- Alle kleuren en stromingen vullen Dam in protest. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Allochtonen willen eigen 'Clingendael'. (2001, 21 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Alternatief politiepet van de baan. (2001, 6 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Altijd een antwoord, op elk vraagstuk. (2007, 7 augustus) *de Volkskrant*, p. 2.
- Altijd lijfwacht. (2004, 28 november) *De Telegraaf*.
- Analyse gevraagd voor vervolging Van de Ven. (2004, 26 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Anti-joods congres moslims in de Kuip (2004, 21 februari) *De Telegraaf*.
- Anti-joods sentiment onderzocht. (2003, 4 december) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Antisemitisme in EU neemt toe'. (2004, 19 februari) *de Volkskrant*, p. 1.
- 'Arabieren moeten extremisten stoppen'. (2004, 8 november) *De Telegraaf*, p. 3.
- Arabische steun voor islamitische beweging. (2000, 31 mei) *De Telegraaf*.
- Armeense kwestie zit Albayrak op de hielen. (2006, 4 oktober) *de Volkskrant*, p. 1.

B

- Balkenende nuanceert 'oorlogstaal' van Zalm. (2004, 9 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Bekende islamoloog op 'gemeenteleerstoel'. (2006, 15 december) *De Telegraaf*, p. 37.
- Beseft Donner wat hij zegt? (2004, 27 november) *de Volkskrant*, p. 7.
- Beveiligen: Barend? Ja. Ephimenco wacht af. (2004, 9 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Bewaking in hele land op scherp. (2001, 19 september) *De Telegraaf*.
- Beweging Abdul-Jabbar heeft banden met familie Bin Laden. (2004, 25 november) *De Telegraaf*, p. 3.
- Bewonderd. (2004, 13 november) *De Telegraaf*.
- Bijeenkomst in de As Soennah-moskee in Den Haag. (2005, 5 juli) *de Volkskrant*, p. 2.
- Binnenland politietop bezorgd over incidenten. (2004, 12 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Bloedband met Madrid. (2004, 20 maart) *De Telegraaf*.
- Boosheid over antisemitisme lijkt opeens te zijn verdwenen. (2003, 3 april) *de Volkskrant*, p. 2.
- Brand bij ex-imam mogelijk gesticht. (2002, 30 juli) *de Volkskrant*, p. 3.
- Brandstichting islamitische school Uden. (2005, 28 maart) *De Telegraaf*.
- Brief ronselt jeugd voor Irak. (2005, 7 februari) *de Volkskrant*, p. 1.
- Burgers schreeuwen om snoeiharde maatregelen. (2004, 3 november) *De Telegraaf*, p. 7.
- Burqa dragen is uitkering missen (2006, 19 april) *de Volkskrant*, p. 3.
- BVD: amper buitenlandse invloed op moslimscholen. (2002, 21 februari) *de Volkskrant*, p. 3.
- BVD: imams tegen integratie ingezet. (2001, 22 mei) *de Volkskrant*, p. 2.
- BVD: in Kasjmir vermoord duo was voorbereid op jihad. (2002, 29 mei) *de Volkskrant*, p. 1.
- BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen. (2001, 22 december) *De Telegraaf*.
- BVD waarschuwt voor geweld dierenactivisten. (2002, 29 mei) *De Telegraaf*.

C

- CDA boos op 'homovoorvechter' Marcouch. (2009, 9 april) *De Telegraaf*, p. 9.
- CDA/VVD willen vervolging van Haagse imam. (2006, 1 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- CIDI dient strafklacht in tegen moslimstichting. (2001, 16 oktober) *de Volkskrant*, p. 2.
- CIDI wil onderzoek naar radicale moslimorganisatie El Aqsa. (2002, 6 augustus) *De Telegraaf*.
- Cohen: haat en angst in Amsterdam. (2004, 4 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Cohen krijgt felle kritiek eigen partij. (2004, 25 november) *de Volkskrant*, p. 4.
- Cohens uitspraak leidt tot onrust in Slotervaart. (2008, 21 februari) *de Volkskrant*, p. 2.
- College Rotterdam in zware crisis. (2009, 23 april) *De Telegraaf*, p. 33.
- Condoleance.nl stroomt vol met racisme. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 4.

D

- Deetman: imam moet taal leren. (2006, 20 januari) *De Telegraaf*, p. 35.
- De ideale wereld van Tariq Ramadan. (2008, 12 september) *de Volkskrant*, p. 10.
- 'De moord op Van Gogh was niet te voorkomen'. (2004, 16 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- De muur tussen Amsterdam-Zuid en Slotervaart, 23 september 2006, *de Volkskrant*, p. 31.
- 'De' Nederlander bestaat niet. (2007, 25 september) *de Volkskrant*, p. 13.
- De polsslag van Rotterdam. (2009, 5 december) *de Volkskrant*, p. 36.
- De PVDA-teamgeest. (2008, 17 juni) *De Telegraaf*, p. 9.
- Diplomatieke rel rond Wilders-film. (2008, 1 maart 2008) *De Telegraaf*, p. 5.
- Dit is erger dan de moord op Fortuyn. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- 'Dit pikken wij niet!' (2004, 3 november) *De Telegraaf*.
- Dittrich wil helderheid over vervolging imam. (2001, 3 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Docent islamschool moet rouleren'. (2002, 24 oktober) *De Telegraaf*.
- Dodenlijst. (2004, 5 november) *De Telegraaf*, p. 1.
- Duizenden moslims juichen terreur toe. (2004, 12 november) *De Telegraaf*.
- Durf te botsen. (2002, 11 april) *de Volkskrant*, p. 1.

E

- Een echte bruggenbouwer, de Aboutaleb van de straat. (2006, 7 maart) *de Volkskrant*, p. 2.
- Een Hollandse islam. (2003, 13 mei) *de Volkskrant*, p. 20.
- Een hoofddoek om trots op te zijn. (2002, 22 oktober) *de Volkskrant*, p. 19.
- Een op vijf scholen ontvangt steun. (2002, 21 februari) *De Telegraaf*.
- Een paar dwaallichten. (2007, 17 februari) *de Volkskrant*, p. 28
- 'Eindhoven trefpunt terroristen'. (2003, 16 mei) *De Telegraaf*.
- Elke advocaat moet opstaan. (2008, 10 september) *De Telegraaf*, p. 1.
- 'Er is een hetze tegen de El Tawheed moskee'. (2004, 6 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Explosieve toename van extreemrechts. (2004, 16 december) *De Telegraaf*.
- Extreemrechts erger dan moslimterreur', 3 april 2005, *De Telegraaf*, p. 3.
- Extreem-rechts ziet zijn kans schoon na de moord. (2002, 11 mei) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Extremisten moeten ons land verlaten'. (2004, 4 november) *De Telegraaf*, p. 3.

F

- Fadoua Bouali Verpleegkundige PvdA. (2006, 12 oktober) *de Volkskrant*, p. 10.
- Filmmaker regelmatig bedreigd door radicalen. (2004, 3 november) *De Telegraaf*.
- Filosoof Ramadan wil Europese islam. (2005, 12 april) *De Telegraaf*, p. 13.
- Fitna is een blamage voor kabinet. (2008, 29 maart) *de Volkskrant*, p. 9.
- Fortuyn herdacht. (2009, 7 mei) *De Telegraaf*, p. 3.
- Fortuyn-moord volgens het boekje... . (2002, 11 mei) *De Telegraaf*.

G

- 'Gebrek aan inzicht' nekt Tariq Ramadan. (2009, 19 augustus) *de Volkskrant*, p. 3.
- Geen burqua, geen bikini. (2006, 29 april) *de Volkskrant*, p. 28.
- Geen hand voor de minister; ze is vrouw. (2004, 22 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Geen homo durft nog in latexpakje Rotterdam in. (2001, 7 maart) *de Volkskrant*, p. 7.
- Geen onveilige wijk meer over vijf jaar. (2009, 25 november) *De Telegraaf*, p. 3.
- Geen reden beveiliging moskeeën. (2004, 9 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Geen relatie taartgooiers en Van der G.' (2002, 15 mei) *de Volkskrant*, p. 2.
- Geen verbod op hoofddoek in klas. (2003, 11 januari) *de Volkskrant*, p. 3.
- Geert Wilders vastberaden, Ayaan Hirsi Ali in tranen. (2004, 3 november) *De Telegraaf*, p. 7.
- Geest Van Gogh waart door Europa-debat. (2004, 6 december) *de Volkskrant*, p. 2.
- Gemeenteadviseur weer in opspraak. (2009, 20 maart 2009) *De Telegraaf*, p. 9.
- Gemeenteraad toont zich in meerderheid tevreden. (2008, 17 oktober) *De Telegraaf*, p. 3.
- Grafschennis bevestigt trend van groeiend antisemitisme. (2001, 10 mei) *de Volkskrant*, p. 3.
- Groningse imam in universiteitsblad: homoseksualiteit geen besmettelijke maar wel psychische ziekte. (2001, 16 mei) *De Telegraaf*.
- Grote rassenrellen in stad voorkomen. (2004, 10 december) *De Telegraaf*.

H

- Haagse haatimam niet aan te pakken. (2007, 16 november) *De Telegraaf*, p. 37.
- 'Haal Gay Pride naar Sloterpark'. (2009, 31 maart) *De Telegraaf*, p. 23.
- Haatimam verwerpt integratie. (2008, 4 december) *De Telegraaf*, p. 1.
- Haatkalender duikt op bij moslimschool. (2001, 26 september) *De Telegraaf*.
- Haat laat zich niet verbieden. (2001, 16 oktober) *de Volkskrant*, p. 9.
- Hakenkruisen. (2002, 24 april) *de Volkskrant*, p. 3.
- Handen schudden splijt fractie PvdA. (2008, 5 maart) *De Telegraaf*, p. 33.
- Hand geweigerd uit 'beleefdheid'. (2004, 23 november 2004) *De Telegraaf*, p. 35.
- Handweigerende imam is berucht. (2004, 22 november) *De Telegraaf*, p. 3.
- Harde aanpak van radicale moskeeën. (2004, 9 december) *De Telegraaf*.
- Haselhof: betuigel moslimjeugd bij betoging. (2002, 20 april) *de Volkskrant*, p. 3.
- Haselhof met verlof gestuurd door centrum. (2001, 7 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Helpt moslims heeft begrip voor aanslagen. (2001, 19 september) *de Volkskrant*, p. 2.
- Het begon met affaire-Rushdie'. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 4.
- Het feminisme bloeit waanzinnig in Overijssel. (2001, 8 maart) *de Volkskrant*.
- Het is oorlog in Nederland. (2004, 22 december) *De Telegraaf*.
- Hirsi Ali en Van Gogh maken film over Koran en vrouwen mishandeling. (2004, 30 augustus) *de Volkskrant*, p. 1.
- Hirsi Ali weg uit publiciteit na dreigementen. (2002, 18 september) *de Volkskrant*, p. 2.
- Hofland, H. J. A. (2002, 12 januari) *NRC Handelsblad*, p. 25.
- Homoseksuele leraar verbergt geaardheid. (2003, 26 september) *De Telegraaf*.
- Homo-Suikerfeest: film verhoort. (2008, 6 oktober) *de Volkskrant*, p. 5.
- Hollandse islam. (2000, 12 mei) *de Volkskrant*, p. 19.
- Homoseksuele leraar verbergt geaardheid. (2003, 26 september) *De Telegraaf*.
- Homo's terug in de kast: Aantal meldingen van discriminatie neemt weer toe. (2000, 18 mei) *De Telegraaf*.
- Hoofddaders WTC-aanval bezochten Amsterdam. (2002, 13 september) *De Telegraaf*.
- Hoofddoekje? (2001, 26 juni) *de Volkskrant*, p. 1.
- Hoofdredacteur Gay Krant vreest intolerante houding van 'nieuwe Nederlanders'. (2000, 29 juli) *De Telegraaf*.
- Huis Van der G. continu bewaakt. (2002, 13 mei) *De Telegraaf*.
- Huwelijk niet en neef straks taboe. (2009, 18 september) *De Telegraaf*, p. 7.
- Huwelijk van neef en nicht verboden. (2009, 18 september) *de Volkskrant*, p. 1.

I

- 'Ik sleep Rotterdam voor de rechter. (2009, 19 augustus) *de Volkskrant*, p. 1.
- 'Ik sta niet op koning Mohammeds loonlijst'. (2007, 5 maart) *de Volkskrant*, p. 2.
- 'Ik werd achtervolgd, iemand riep: jood, daar is een jood'. (2002, 19 april) *de Volkskrant*, p. 3.
- Imam Fawaz Jneid zwakt kritiek op Marcouch af. (2008, 28 april) *de Volkskrant*, p. 2.
- Imam Haselhof weg bij medisch centrum. (2002, 7 juni) *de Volkskrant*, p. 3.
- Imam legaliseert geweld tegen homo's. (2001, 5 mei) *de Volkskrant*, p. 3.
- Imam Rotterdam noemt homoseksualiteit ziekte. (2001, 4 mei) *de Volkskrant*, p. 7.
- Imam salam hoort hier niet thuis. (2007, 25 maart) *De Telegraaf*, p. 1.
- 'Imams moeten zich uitspreken tegen bedreiging'. (2004, 5 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Imam Van de Ven wordt niet vervolgd. (2004, 31 december) *De Telegraaf*, p. 7.
- Imam vervloekte Van Gogh vóór moord. (2006, 31 oktober) *de Volkskrant*, p. 1.
- 'Imams worden verteerd door angst voor buitenwereld. (2000, 13 mei) *de Volkskrant*, p. 2.
- Imam wenst Geert Wilders dood. (2004, 24 november) *De Telegraaf*, p. 1.
- Inburgeren voorwaarde voor verblijf. (2002, 26 januari) *de Volkskrant*, p. 2.
- 'Inburgering Máxima is nog niet voltooid. (2007, 9 oktober) *de Volkskrant*, p. 1.
- 'Inburgeringsplicht imams verwerpelijk'. (2002, 7 januari) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Inspectie is niet voor de gek te houden'. (2003, 11 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Integratie is de nieuwe sociale kwestie. (2008, 16 juni) *de Volkskrant*, p. 7.
- Integratie stopt bij de voordeur. (2000, 11 mei) *de Volkskrant*, p. 1.
- Internet nog bomvol met oproepen voor jihad. (2005, 9 februari) *De Telegraaf*.
- Islamcoryfee op Leidse leerstoel. (2007, 6 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Islam-docent Van de Ven niet vervolgd om opruiing. (2005, 3 januari) *de Volkskrant*, p. 2.
- Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn. (2004, 4 november) *de Volkskrant*, p. 15.
- Islamitische advocaat mag blijven zitten. (2009, 12 december) *De Telegraaf*, p. 9.
- 'Islamitisch college drijft wig tussen Amsterdammers'. (2005, 16 december) *De Telegraaf*, p. 9.
- Islamitische school Uden in as gelegd. (2004, 10 november) *De Telegraaf*.
- Islamitisch leren zonder filosoferen. (2008, 25 april 2008) *de Volkskrant*, p. 22-23.
- Islam moeilijk af te schudden. (2000, 16 mei) *de Volkskrant*, p. 9.
- Islamofobie hier heviger dan elders. (2005, 22 januari) *de Volkskrant*, p. 3.
- Islam verderfelijk gedachtegoed. (2004, 31 oktober) *De Telegraaf*, p. 7.

J

- Jacht op explosieve familie. (2004, 16 oktober) *De Telegraaf*.
- 'Je moet een samenleving vullen met emotie'. (2004, 30 december) *de Volkskrant*, p. 3.
- 'Je moet kunnen zeggen wat je denkt'. (2002, 21 september) *De Telegraaf*.
- Jihadstrijders onder ieders ogen opgeleid. (2004, 6 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Jodenhaters wacht alsnog onderzoek. (2009, 16 januari) *De Telegraaf*, p. 3.
- Jongeren in Ede vierden geen feest na aanslagen. (2001, 28 september) *de Volkskrant*, p. 1.
- Joodse instelling wil vervolging hooligans. (2009, 26 februari) *de Telegraaf*, p. 37.
- Justitie onderzoekt antihomoteksten. (2004, 30 april) *De Telegraaf*.
- Justitie onderzoekt preek imam Fawaz. (2006, 3 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Justitie onderzoekt video over Palestijnse intifida. (2001, 28 maart) *de Volkskrant*, p. 3.

K

- Kabinet door VS-aanslagen overvallen. (2001, 19 september) *De Telegraaf*.
- Kabinet houdt rekening met terrorisme in eigen land. (2001, 13 november) *de Volkskrant*, p. 5.
- Kabinet verklaart terrorisme oorlog. (2004, 6 november) *De Telegraaf*.
- Kamer als een man achter Khadija Arib. (2007, 9 maart) *De Telegraaf*, p. 8.
- Kamer eist vervolging na dood wensen Wilders. (2004, 25 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Kamer: Haatzaaiende imams moeten direct het land uit. (2004, 29 april) *De Telegraaf*.
- Kamer: inspectie toelaten tot godsdienstonderwijs. (2002, 15 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Kamer: schoolarts moet besnijdenis bestrijden. (2009, 26 januari) *de Volkskrant*, p. 3.
- Kamer valt over 'zittende' advocaat. (2008, 6 september) *de Volkskrant*, p. 2.
- Kamer wil artikel 147 uit strafwet. (2004, 17 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Kamer wil islam in Nederland onderzoeken. (2002, 5 juli) *de Volkskrant*, p. 3.
- Kamer: zorg ontzeggen aan vrouw is strafbaar. (2007, 28 juli) *de Volkskrant*, p. 3.
- Klacht deken tegen 'zittende' advocaat. (2008, 20 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Kleuterleidster met chador? (2002, 31 december) *de Volkskrant*, p. 1.
- Kok: uitspraken van imams over homo's zeer kwetsend. (2001, 12 mei) *de Volkskrant*, p. 1.
- Kom ons maar halen; inval Laakkwartier. (2005, 5 februari) *de Volkskrant*, p. 25.
- Koran en Beertje Pippeloentje. (2001, 5 juli) *de Volkskrant*, p. 3.
- Korantekst schokt kijkers. (2001, 15 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Kwart Nederlandse jongeren vreest 'islamitisch gevaar'. (2000, 11 mei) *de Volkskrant*, p. 7.

L

- Leven ex-moslim bedreigd. (2002, 18 september) *de Volkskrant*, p. 1.
- Lezer kiest Hirsi Ali tot Nederlander van het Jaar. (2004, 23 december) *de Volkskrant*, p. 1.
- Liefdadigheid moslims in kwaad daglicht gesteld. (2001, 19 oktober) *de Volkskrant*, p. 2.
- Lonsdale-jongeren niet extreemrechts. (2005, 12 juli) *De Telegraaf*, p. 7.

M

- Man kreeg schoenbom in Nederland. (2001, 28 december) *de Volkskrant*, p. 1.
- Marcouch gemeden door boze vaders. (2007, 19 december) *De Telegraaf*, p. 44.
- Marcouch: islamlessen voor goed burgerschap. (2008, 21 juni) *de Volkskrant*, p. 2.
- Marcouch is steun achterban kwijt. (2009, 11 november) *de Volkskrant*, p. 3.
- Marcouch onder vuur. (2007, 16 april) *De Telegraaf*, p. 8.
- Marcouch: politiek negeert doorbraak in discussie islam. (2008, 17 mei) *de Volkskrant*, p. 2.
- Marijnissen: één paspoort leden kabinet. (2007, 31 maart) *De Telegraaf*, p. 1.
- Meldpunt uitgehuwelijkte meisjes. (2008, 24 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Melkert eist verbod van omstreden organisaties. (2001, 8 oktober) *de Volkskrant*, p. 5.
- Met dood bedreigd gezin wil naar huis. (2002, 10 mei) *De Telegraaf*.
- Met dubbele tong. (2006, 1 november) *de Volkskrant*, p. 15.
- Meteen een NSB'er. (2007, 12 juni) *de Volkskrant*, p. 17.
- Milieuclubs huiveren voor nieuw kabinet. (2002, 1 juni) *de Volkskrant*, p. 3.
- Miljoen moslims in Nederland? Hoezo? (2004, 11 december) *de Volkskrant*, p. 1.
- Minaretten in de polder. (2000, 29 april) *de Volkskrant*, p. 15.
- 'Moet een Turks Kamerlid heiliger zijn'. (2006, 26 september) *de Volkskrant*, p. 3.
- Mohamed B: lot Hirsi Ali bezegeld. (2004, 5 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Mohamed B. wist dat AIVD hem volgde. (2004, 10 november) *De Telegraaf*.
- Mokumse imam omarmt 'Al-Qaeda-sjeik'. (2004, 17 januari) *De Telegraaf*.
- Moord begin heilige oorlog in Nederland. (2004, 6 november) *de Volkskrant*, p. 1.
- Moord maakt politieke veenbrand weer even zichtbaar. (2004, 4 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Moreel gelijk valt niet te bewijzen. (2008, 16 september 2008) *de Volkskrant*, p. 12.
- Moskeeën doelwit brandstichters en vanden. (2004, 8 november) *de Volkskrant*, p. 2.
- Moskee mag toch. (2002, 29 november) *De Telegraaf*.
- 'Moslim-advocaat via wet in gareel'. (2009, 13 december) *De Telegraaf*, p. 1.

Moslimextremisten wilden vliegles in Rotterdam. (2001, 17 september) *De Telegraaf*.
Moslimfilosoof bedankt voor professoraat. (2007, 29 november) *De Telegraaf*, p. 7.
Moslimgroep: Nederland wacht reeks aanslagen. (2004, 9 november) *de Volkskrant*, p. 1.
Moslimscholen eisen extra bewaking. (2004, 9 november) *De Telegraaf*.
Moslims en homo's klagen veel vaker over discriminatie. (2002, 21 maart) *de Volkskrant*, p. 6.
'Moslims niet zeuren'. (2004, 15 november) *De Telegraaf*.
Moslim-sollicitant mag hand weigeren. (2006, 6 oktober) *De Telegraaf*, p. 7.
Moslimzieltjes winnen. (2004, 26 november) *de Volkskrant*.
'Mufti' Marcouch beledigd door heftige aanval imam. (2008, 19 april) *de Volkskrant*, p. 2.
Multicultureel drama. (2000, 2 december) *de Volkskrant*, p. 15.

N

Naweeën uit Regensburg. (2006, 23 september) *de Volkskrant*, p. 5.
Nebahat Albayrak PVDA Justitie. (2007, 15 februari) *de Volkskrant*, p. 2-3.
Nederlanders in Irak voor jihad. (2005, 7 februari) *de Volkskrant*, p. 3.
Nederlanders: Leefklimaat is nu slechter. (2004, 7 november) *De Telegraaf*, p. 3.
Nederlanders zijn tevreden. (2005, 10 januari) *de Volkskrant*, p. 5.
'Nederland moet PKK nu verbieden'. (2001, 27 december) *de Volkskrant*, p. 3.
Nederland onderdrukt Marokkaanse vrouw. (2005, 18 mei) *de Volkskrant*, p. 15.
Nederland wil opheldering van Saoedi-Arabië. (2003, 29 april) *de Volkskrant*, p. 3.
Nieuwe geschiedenis. (2005, 27 mei) *De Telegraaf*, p. 1.
Normen en waarden zijn in. (2006, 6 oktober) *de Volkskrant*, p. 3.

O

Offensief tegen interne en externe dreiging. (2003, 11 september) *de Volkskrant*, p. 2.
Omstreden imam mocht in Marokko niet meer preken. (2001, 22 mei) *de Volkskrant*, p. 3.
Omstreden moslimfilosoof spreker op conferentie BZ. (2008, 12 november) *De Telegraaf*, p. 8.
Onderzoek BVD naar extremisme moslimscholen. (2002, 19 februari) *de Volkskrant*, p. 1.
Onderzoek haat-imam. (2006, 3 november) *De Telegraaf*, p. 3.
Onderzoek naar duiklessen van mogelijke jihadstrijders. (2003, 18 april) *de Volkskrant*, p. 3.
Onderzoek naar integratie benadrukt belang onderwijs. (2000, 23 mei) *de Volkskrant*, p. 6.
Onderzoek naar Kamerlid PVDA. (2007, 5 maart) *de Volkskrant*, p. 1.
Onrust om islamitisch handboek. (2004, 9 april) *De Telegraaf*.
Onsmakelijk. (2001, 13 september) *De Telegraaf*.
'Onwetendheid voedt nieuw antisemitisme'. (2003, 10 november) *de Volkskrant*, p.1.
Onzekere tieners of toch een groep etterbakken? (2007, 20 oktober) *de Volkskrant*, p. 3.
Ook aandacht voor andere godsdiensten op moslimscholen. (2004, 5 november) *De Telegraaf*, p. 6.
'Ook met dubbel paspoort loyaal'. (2007, 16 februari) *De Telegraaf*, p. 1.
Ook VVD tegen dubbel paspoort bewindslieden. (2007, 2 maart) *De Telegraaf*, p. 1.
Open brief aan imam Fawaz Jneid. (2008, 19 april) *de Volkskrant*, p. 9.
Opkomst radicale islam lang miskend. (2004, 18 december) *de Volkskrant*, p. 2.
Opnieuw Palestijnenrel. (2002, 2 oktober) *De Telegraaf*.
Orthodoxe moslim vangt bot. (2008, 21 augustus) *De Telegraaf*, p. 9.
Ouders vechten verbod op hoofdhoekjes aan. (2001, 8 september) *de Volkskrant*, p. 3.

P

'Plaats moslimgeloof eist andere opstelling'. (2006, 26 april) *De Telegraaf*, p. 5.
Politici walgen van doodsverwensing. (2004, 25 november) *De Telegraaf*, p. 3.
Politie arresteert weer radicale moslim. (2001, 27 september) *de Volkskrant*, p. 3.
Politie doorzoekt kantoor Milieu-offensief. (2002, 16 mei) *de Volkskrant*, p. 8.
Politietop bijeen over veiligheid. (2001, 19 september) *De Telegraaf*.
Premier ontkent zwak leiderschap. (2004, 10 november) *de Volkskrant*, p. 3.
PvdA checkt adviesfunctie Kamerlid Arib. (2007, 5 maart) *De Telegraaf*, p. 3.
PvdA eist hardere aanpak eerwraak. (2008, 28 oktober) *De Telegraaf*, p. 7.
PvdA in Amsterdam wil bijeenkomst Marokkanen. (2004, 5 november) *de Volkskrant*, p. 3.
PvdA: land uit bij onwil tot aanpassen. (2003, 9 januari) *de Volkskrant*, p. 1.
PVDA: niks mis met Arib, (2007, 7 maart) *de Volkskrant*, p. 3.
PvdA-top zwakt notitie over integratie af. (2009, 23 januari) *de Volkskrant*, p. 1.
PVV: Bewindslieden met dubbele nationaliteit eruit. (2007, 15 februari) *De Telegraaf*, p. 1.

R

Raadsleden Rotterdam bedreigd. (2008, 16 december) *de Volkskrant*, p. 3.
Radicale moslims moeten land uit. (2001, 26 september) *de Volkskrant*, p. 1.
Raketten van Iran kunnen ons raken. (2003, 10 april) *de Volkskrant*, p. 6.
Ramadan blijft welkom in Oxford. (2009, 21 augustus) *de Volkskrant*, p. 3.
Ramadan boos op Franse regering. (2005, 28 januari) *de Volkskrant*, p. 4.

'Ramadan moet biezen pakken'. (2009, 14 augustus) *De Telegraaf*, p. 7.
Ramadan stuitert van rel naar rel. (2009, 15 augustus) *de Volkskrant*, p. 2.
Ramadan verder in isolement. (2009, 27 maart) *De Telegraaf*, p. 9.
R'dam achter islamdenker. (2009, 16 april) *de Volkskrant*, p. 2.
Reactie van kabinet te 'berustend'. (2004, 4 november) *de Volkskrant*, p. 2.
Rechtzinnige moslim vecht afwijzing aan. (2006, 7 september) *De Telegraaf*, p. 37.
Rekrutering v oor jihad ondergronds. (2004, 5 juni) *de Volkskrant*, p. 1.
Rel om uitspraken rector islamitische universiteit over slaan moslimvrouwen. (2000, 8 november) *De Telegraaf*.
Remkes: Radicale moslims ronselen jongeren. (2004, 10 maart) *De Telegraaf*.
'Roermond na de moord' mist jongeren. (2000, 4 april) *de Volkskrant*, p. 18.
Rotterdam huurt islamoloog in. (2006, 16 december) *de Volkskrant*, p. 2.
Rotterdam kiest Aboutaleb. (2008, 17 oktober) *de Volkskrant*, p. 1.
Rotterdamse moslims behoorden tot radicale terreurgroep. (2001, 18 september) *De Telegraaf*.
Rotterdam ontslaat dubieuze islamoloog. (2009, 19 augustus) *De Telegraaf*, p. 7.

S

Schaduwen, afluisteren, rondhangen in moskeeën. (2004, 15 mei) *de Volkskrant*, p.2.
Scheffer, P. (2000, 29 januari). Het multiculturele drama. *NRC Handelsblad*, p. 6.
Schemergebied tussen orthodoxie en tolerantie. (2001, 16 mei) *de Volkskrant*, p. 3.
Scholen huiverig voor stilte. (2001, 14 september) *de Volkskrant*, p. 1.
School berispt om verplichte hoofddoek. (2005, 9 december) *De Telegraaf*
School overweegt verbod op chador. (2002, 30 december) *de Volkskrant*, p. 3.
School tegen homoseksualiteit. (2007, 12 januari) *de Volkskrant*, p. 3.
Slechts drie islamitische scholen op vingers getikt. (2002, 26 oktober) *De Telegraaf*.
Sluierverbod breidt zich uit in onderwijs. (2003, 22 januari) *De Telegraaf*.
Sluierverbod in onderwijs. (2003, 3 december) *De Telegraaf*.
Sluierverbod op middelbare scholen in Amsterdam. (2003, 7 februari) *de Volkskrant*, p. 2.
Soldaten van Allah. (2004, 6 november) *De Telegraaf*.
Stadsdeel sluit contract met moskeeën. (2004, 8 november) *de Volkskrant*, p. 3.
Staphorst. (2009, 31 maart) *de Volkskrant*, p. 16.
Steeds meer autochtonen wantrouwen moslimgemeenschap. (2005, 16 juli) *de Volkskrant*, p. 2.
Stop de jodenhaat. (2003, 8 november) *De Telegraaf*.
Straatagent is soft optreden beu. (2007, 17 oktober) *de Volkskrant*, p. 1
'Strengere maatregelen tegen radicale imams'. (2004, 12 november) *De Telegraaf*.
Strengere eisen aan oprichting scholen. (2004, 24 april) *De Telegraaf*.

T

Taxi's weigeren homo's. (2003, 1 december) *De Telegraaf*.
Tariq Ramadan hoeft niet weg. (2009, 16 april) *De Telegraaf*, p. 35.
Tariq Ramadan idool van topterroristen. (2007, 24 november) *De Telegraaf*, p. 5.
Tariq Ramadan mag aanblijven. (2009, 17 april) *De Telegraaf*, p. 31.
Tariq Ramadan opnieuw in opspraak. (2009, 14 augustus) *de Volkskrant*, p. 1.
Tariq Ramadan ziet af van Leids hoogleraarschap. (2007, 29 november) *de Volkskrant*, p. 2.
Tegen wil en dank. (2004, 24 december) *De Telegraaf*, p. 19.
Terreurpiloot verbleef tijdje in ons land. (2002, 23 mei) *De Telegraaf*.
Terrorisme-financiers gevestigd in Nederland. (2003, 22 augustus) *De Telegraaf*.
Terrorismewet nu van kracht. (2004, 11 augustus) *De Telegraaf*.
'Theo's tekst zou nu ook over de grens zijn'. (2004, 25 november) *de Volkskrant*, p. 1.
Tilburg wil gesprek met imam. (2007, 4 april) *de Volkskrant*, p. 2.
Toon van debat over moskeeën zint niet iedereen. (2002, 28 november). *de Volkskrant*, p. 2.
Tumult in Kamer: PVV ziet niks in 'Turkse' Albayrak. (2007, 16 februari) *de Volkskrant*, p. 3.
Tweede Kamer gaat eerwraak aanpakken. (2005, 9 februari) *De Telegraaf*, p. 7.

U

Uitspraken imams 'retoriek van gelovigen'. (2001, 11 mei) *de Volkskrant*, p. 1.
Uitstoting dreigt voor kritische moslims. (2002, 19 september) *de Volkskrant*, p. 1.
Universiteit op glad ijs in zaak-Ramadan. (2009, 29 augustus 2009) *de Volkskrant*, p. 2

V

Van Boxtel wil van religieus onderwijs af. (2002, 8 april) *de Volkskrant*, p. 3.
Van Gogh vermoord na afkondiging fatwa. (2004, 5 november) *De Telegraaf*.
Van Marokkanen 1 op 5 voor jihad op VS. (2001, 24 september) *de Volkskrant*, p. 3.
Veel politici op dodenlijst van Jason W. (2005, 28 januari) *de Volkskrant*, p. 1.
Verbijstering over inhoud. (2004, 5 november) *De Telegraaf*, p. 6.
Verdachte bekend bij AIVD. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 1.
Verkiezingen gaan door op 15 mei. (2002, 8 mei) *de Volkskrant*, p. 7.

Vermeende jihadstrijders vrijgesproken. (2003, 6 juni) *de Volkskrant*, p. 1.

Verontwaardiging om motie van Wilders. (2007, 25 februari) *De Telegraaf*, p. 6.

Versneld onderzoek naar shariarechtspraak. (2009, 4 september 2009) *de Volkskrant*, p. 3.

Vertoning anti-Israelfilm op islamitische basisschool. (2001, 5 februari) *de Volkskrant*, p. 10.

Verwacht niet alles van inburgering. (2000, 13 mei) *de Volkskrant*, p. 7.

Villabewoners willen moskee niet naast deur. (2002, 18 december) *De Telegraaf*.

'Volkert heeft dit helemaal alleen gedaan'. (2002, 31 mei) *de Volkskrant*, p. 2.

Voordat een Marokkaanse rebelleert, is er al veel gebeurd. (2000, 9 maart) *de Volkskrant*, p. 3.

Vragen aan Ahmed Marcouch. (2009, 10 april) *De Telegraaf*, p. 3.

Vriendin Van der G. beveiligd. (2002, 27 mei) *de Volkskrant*, p.1.

Vrijspraak imam reden voor debat grondrecht. (2002, 10 april) *de Volkskrant*, p. 2.

Vrouwen niet onder indruk van imams. (2002, 17 juni) *de Volkskrant*, p. 1.

Vrouw ontslagen wegens dragen van hoofddoek. (2001, 27 december) *de Volkskrant*, p. 3.

Vrouw zal Hirsi Ali vermoorden. (2005, 5 februari) *de Volkskrant*, p. 1.

VS weigeren visum aan Zwitsers islamgeleerde. (2004, 15 december) *de Volkskrant*, p. 5.

VVD eist van moslimscholen emancipatie. (2003, 28 oktober) *de Volkskrant*, p. 2.

VVD: Geldstroom moskeeën openbaar. (2002, 12 december) *De Telegraaf*.

VVD-Kamerlid Wilders met de dood bedreigd. (2003, 14 november) *De Telegraaf*.

VVD: Subsidiestop intolerante scholen. (2003, 28 oktober) *De Telegraaf*.

VVD-wethouders Rotterdam opgestapt. (2009, 23 april) *de Volkskrant*, p. 3.

VVD wil opheldering over financieren imams door Saoedisch regime. (2004, 26 januari) *De Telegraaf*.

VVD woest op orthodoxe Enait. (2008, 6 september) *De Telegraaf*, p. 3.

W

Wat een slap land. (2005, 8 januari) *de Volkskrant*, p. 29.

'We hebben het te lang laten rotten'. (2004, 3 november) *de Volkskrant*, p. 1.

Wereld in greep angst. (2001, 13 september) *De Telegraaf*.

Werving moslims voor heilige oorlog. (2001, 9 april) *De Telegraaf*.

Wethouder Rotterdam wil geen pronte moskeeën erbij. (2002, 21 november) *de Volkskrant*, p. 2.

We zijn Denemarken niet. (2008, 22 maart 2008) *de Volkskrant*, p. 38-39.

Wilders, G. (2004, 9 oktober) *de Volkskrant*, p. 7.

'Wilders net zo fout als radicale moslims'. (2007, 30 april) *De Telegraaf*, p. 11.

Wilders zal islam-toon niet matigen. (2005, 10 januari), *de Volkskrant*, p. 3.

Willem van Oranje Ja. Oliebollen Nee. (2005, 24 december) *de Volkskrant*.

Woedend trekt leefbaar de motie in. (2008, 20 oktober) *de Volkskrant*, p. 2.

Z

Zalm wil veel minder islamitische scholen. (2003, 3 december) *De Telegraaf*.

Zeg 'fundamentalist' en Van de Ven glimt. (2004, 25 november) *de Volkskrant*, p. 2.

Zeister gebedsoproep hoorbaar in Den Haag. (2003, 11 september) *de Volkskrant*, p. 3.

Zelfs Fawaz is mild voor camera's Al Jazeera. (2008, 29 maart) *de Volkskrant*, p. 3.

Zeven verdachten terreur opgepakt. (2004, 11 november) *de Volkskrant*, p. 1.

'Ziekenhuis-imampje' onderuit door ambities. (2001, 6 november) *de Volkskrant*, p. 3.

Zittende advocaat moet nu opstaan. (2009, 5 mei) *De Telegraaf*, p. 3.

'Zwijgen Turkse Kamerleden is onacceptabel'. (2006, 28 september) *de Volkskrant*, p. 2.

Zwolse rechtbank wil geen hulpgriffier met hoofddoek. (2001, 27 april). *de Volkskrant*, p. 3.

Niet langer *politiek correct* * *Islam* verderfelijk gedachtegoed * 'Nederland dankt integratieproblemen aan zichzelf' * **WERELD IN GREEP ANGST** - MENSEN BANG VOOR UITBREKEN **oorlog** * BVD: imams tegen **integratie** ingezet * Islamitische school doelwit van **brandbom** * ROTTERDAMSE MOSLIMS BEHOORDEN TOT RADICALE TERREURGROEP * *Aanslag in ons land vrijdeld* * **Van Gogh vermoord** na afkondiging fatwa * BEWAKING IN HELE LAND OP SCHERP * **Politie arresteert weer radicale moslim** * *Moskeeën doelwit brandstichters en vandalen* * **Het multiculturele drama** * PvdA: land uit bij onwil tot aanpassen * **Kamer wil groot onderzoek islam in Nederland** * Imam Rotterdam noemt homoseksualiteit ziekte * *Liefdadigheid moslims in kwaad daglicht gesteld* * **Kabinet verklaart terrorisme oorlog** * Hoogste staat van alertheid blijft * **Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn** * VVD-Kamerlid Wilders met de **dood** bedreigd * *Helpt moslims heeft begrip voor aanslagen* * BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen * Vrouw ontslagen wegens dragen van **hoofddoek** * Onderzoek BVD naar **extremisme** moslimscholen * 'Financiers Bin Laden in bestuur moskee A'dam' * NEDERLAND BROEINEST **AL-QAEDA** * **Heilige oorlog ook in ons land** * Nieuwe **moskeeën** mogen niet meer te hoog worden * Moslimscholen: geen weet van **HAATLESSEN** * Onderzoek naar radicale moslims * * VVD: Geldstroom moskeeën

openbaar * Van Aartsen acht PvdA schuldig aan **falen integratie** * Radicale internetsite werft **jihaad**-*Niet langer politiek correct* * *Islam* verderfelijk gedachtegoed * 'Nederland dankt integratieproblemen aan zichzelf' * **WERELD IN GREEP ANGST** - MENSEN BANG VOOR UITBREKEN **oorlog** * BVD: imams tegen **integratie** ingezet * Islamitische school doelwit van **brandbom** * ROTTERDAMSE MOSLIMS BEHOORDEN TOT RADICALE TERREURGROEP * *Aanslag in ons land vrijdeld* * **Van Gogh vermoord** na afkondiging fatwa * BEWAKING IN HELE LAND OP SCHERP * **Politie arresteert weer radicale moslim** * *Moskeeën doelwit brandstichters en vandalen* * **Het multiculturele drama** * PvdA: land uit bij onwil tot aanpassen * **Kamer wil groot onderzoek islam in Nederland** * Imam Rotterdam noemt homoseksualiteit ziekte * *Liefdadigheid moslims in kwaad daglicht gesteld* * **Kabinet verklaart terrorisme oorlog** * Hoogste staat van alertheid blijft * **Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn** * VVD-Kamerlid Wilders met de **dood** bedreigd * *Helpt moslims heeft begrip voor aanslagen* * BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen * Vrouw ontslagen wegens dragen van **hoofddoek** * Onderzoek BVD naar **extremisme** moslimscholen * 'Financiers Bin Laden in bestuur moskee A'dam' * NEDERLAND BROEINEST **AL-QAEDA** * **Heilige oorlog ook in ons land** * Nieuwe **moskeeën** mogen niet meer te hoog worden * Moslimscholen: geen weet van **HAATLESSEN** * Onderzoek naar radicale moslims * * VVD: Geldstroom moskeeën

openbaar * Van Aartsen acht PvdA schuldig aan **falen integratie** * Radicale internetsite werft **jihaad**-*Niet langer politiek correct* * *Islam* verderfelijk gedachtegoed * 'Nederland dankt integratieproblemen aan zichzelf' * **WERELD IN GREEP ANGST** - MENSEN BANG VOOR UITBREKEN **oorlog** * BVD: imams tegen **integratie** ingezet * Islamitische school doelwit van **brandbom** * ROTTERDAMSE MOSLIMS BEHOORDEN TOT RADICALE TERREURGROEP * *Aanslag in ons land vrijdeld* * **Van Gogh vermoord** na afkondiging fatwa * BEWAKING IN HELE LAND OP SCHERP * **Politie arresteert weer radicale moslim** * *Moskeeën doelwit brandstichters en vandalen* * **Het multiculturele drama** * PvdA: land uit bij onwil tot aanpassen * **Kamer wil groot onderzoek islam in Nederland** * Imam Rotterdam noemt homoseksualiteit ziekte * *Liefdadigheid moslims in kwaad daglicht gesteld* * **Kabinet verklaart terrorisme oorlog** * Hoogste staat van alertheid blijft * **Islamgemeenschap moet ondubbelzinnig zijn** * VVD-Kamerlid Wilders met de **dood** bedreigd * *Helpt moslims heeft begrip voor aanslagen* * BVD onderzoekt 'haat-lesboeken' moslimscholen * Vrouw ontslagen wegens dragen van **hoofddoek** * Onderzoek BVD naar **extremisme** moslimscholen * 'Financiers Bin Laden in bestuur moskee A'dam' * NEDERLAND BROEINEST **AL-QAEDA** * **Heilige oorlog ook in ons land** * Nieuwe **moskeeën** mogen niet meer te hoog worden * Moslimscholen: geen weet van **HAATLESSEN** * Onderzoek naar radicale moslims * * VVD: Geldstroom moskeeën